BİLİM ve SANAT

34

AYLIK KÜLTÜR DERGİSİ/EKİM 1983

150 TL.

EĞİTİM SİSTEMİMİZ VE DERS KİTAPLARI

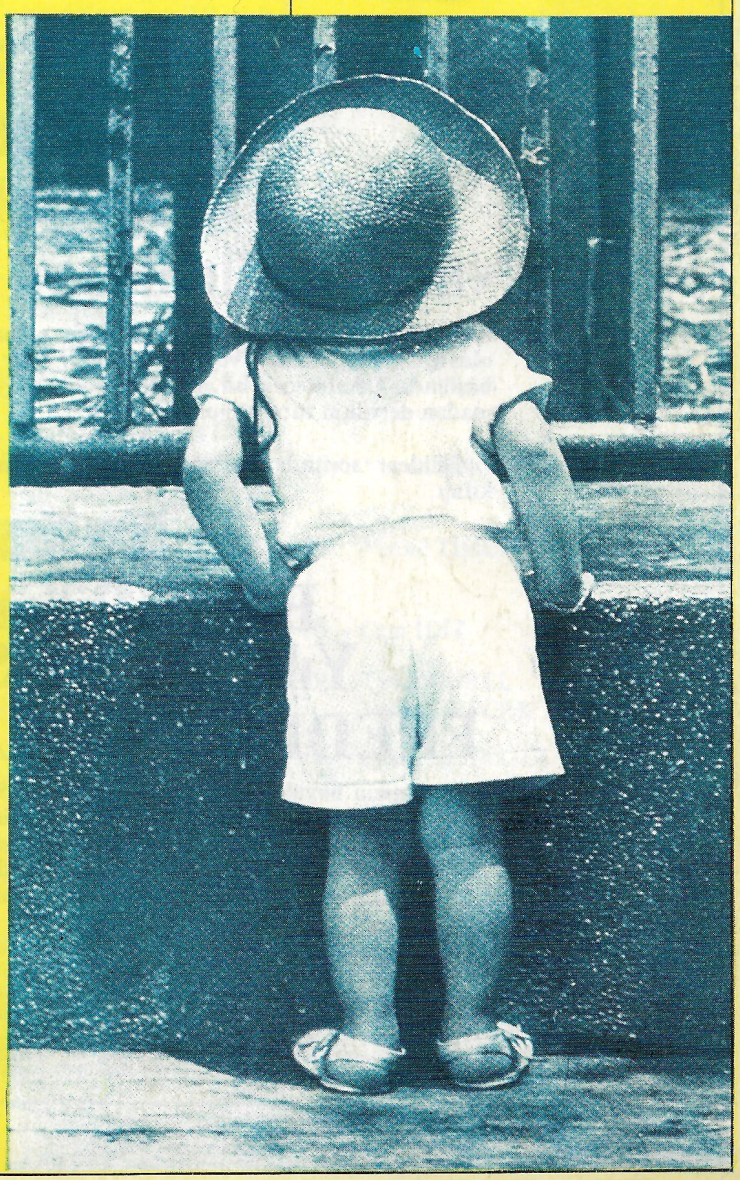

YAYIN YAŞAMINDA YENİ BOYUT: BİLİM ve SANAT YAYINLARI

Yakında çıkıyor!

Nazif Tepedelenlioğlu
KİM KORKAR MATEMATİKTEN?

Matematik bir zamanlar ortaokulda, lisede sınıf geçmek için ezberlemek zorunda kaldığınız bir takım formüller, denklemler kargaşasıdır bizim için. Gerçekten öyle midir? Elbette hayır! Çünkü matematik güzeldir. Matematik eğlendirir!

Hayatınız boyunca matematikten mi korktunuz? Öyleyse korkmadan bu kitabı okuyabilirsiniz.

Haluk Gerçer
NÜKLEER TEHLİKE
(Nükleer Silahlar ve Nükleer Savaş)

Nükleer bombaların sayısı insanlığı onlarca kez yok edebilecek düzeye ulaştı. "Savaşılabilir" ve "kazanılabilir" bir nükleer savaştan, söz edilmeye başlandı. Çıkabilecek bir nükleer savaşta milyonlarca insan ne olduğunu anlamadan derisinin tutuştuğunu görecek.

Nükleer sorunda başvuru kitabınız. Alanında dilimizde yayınlanan tek kitap.

Güney Gönenç
Büyük Bilim Adamı Yılmaz Barış Savaşçısı
FREDERIC JOLIOT-CURIE

Yüzyılımızın büyük bilim adamlarından 1935 Nobel kimya ödülü alan ve daha birçok uluslararası ödülün sahibi, Dünya bilim İşçileri Federasyonu Başkanı, İkinci Dünya Savaşında Fransa Ulusal Direniş Cephesi Başkanı, Dünya Barış Konseyi'nin kurucusu ve 1958'e dek sürekli genel başkanı, birçok ülkenin bilim akademileri üyesi Frederic Joliot - Curie'nin onurlu ve örnek yaşamı.

- Çıkacak kitaplarımız Bilim ve Sanat abonelerine yüzde 25 indirimlidir.
- 1-12 ve 13-24. sayıları içeren dizinli ciltler 1300'er liradır. Cilt kapakları (dizinli olarak) 350'şer liradır. Tek tek geçmiş sayılar yüzde 25 indirimlidir.
- Abone yıllık 1000, altı aylık 700 liradır. Yurtdışı (Avrupa): Yıllık 40, altı aylık 30 DM.
- İstekleriniz Ankara merkezimizle İstanbul ve İzmir temsilciliklerimizden elden karşılanabilir.
- Ankara adresimize yazarak 1000 liradan yukarı isteklerinizi ödemeli edinebilirsiniz. Para gönderileriniz için posta çeki no: "Bilim ve Sanat Dergisi, 12526 1" (posta çeki kağıdının arkasına gerekli bilgileri yazınız).

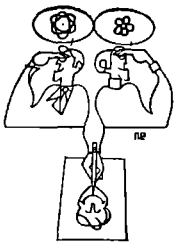

Benlik sorunu

Bilim ve Sanat'ın bu sayısının özel ağırlıklı konusunu "Eğitim Sistemi ve Ders Kitapları" konusu oluşturmaktadır. Konunun, doğrudan insan öğesini, toplumumuzu ve ülkemizin yarınlarını derinden ilgilendirir oluşu yaşamsal önemini pekiştirmektedir. Bu bağlamda, konunun, eğitimde salt "teknik" bir alanı oluşturduğu şeklindeki kavrama eğilimlerinin sakıncalarını öncelikle vurgulamak gerekir. Toplumsal yaşamın zengin bütünselliğini algılama, değerlendirme ve yaratıcı yorumlara ulaştırma zorunluluğuna ket vuran bir çeşit "kadastro" anlayışının bilimsellikle, evrensellikle ilgili olmadığını söylemek bile fazladır. Buna karşın söz konusu anlayışların, düşün ve kültürel yaşamımızdaki sarsıntıya olumsuz katkısını görmezlikten gelemeyiz. Nitekim, eğitim sisteminin çok özellikli bir yanını oluşturan ders kitapları konusunun basında ve kültür yaşamımızda gereken ilgi ve tartışmaya kavuştuğunu söylemek zordur. Çocuk ve gençleri, nüfusunun ağırlıklı bölümünü oluşturan bir toplumda, eğitim ve ders kitapları konusu, basında ve televizyon ekranlarında sergilenen Bodrum'daki bir sokak konserinin debdebesinin yanından geçememektedir bile... Sorun, toplumsal ulusal, evrensel **benlik** *sorunudur. Değer yargıları sürekli, "bul karayı, al parayı", "bil totoyu, dön köşeyi" tüketiciliği ile kamçılanan bir toplumda eğitim "bil soruyu, geç sınıfı" kalıpları arasında tutulursa* **benlik** *sorunu nasıl ve ne biçimler alacaktır?...*

Bilim ve Sanat, bu sayısı ile konuya en azından önemlice bir soru işareti getirmek ve yararlı bir tartışma anlayışını çağırmak arzusundadır.

Sevgiyle ve dostlukla...

EĞİTİM HAKKI VE TEMEL EĞİTİM DERS KİTAPLARI	4	Nihat AKSOY
DERS KİTABINDAN TARİH NASIL ÖĞRENİLİR	7	İlber ORTAYLI
ORTA EĞİTİMDE TARİH KİTAPLARI	8	Erol MİNTAŞ
RESİMSEL ANLATIMIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ	10	Gazi GÜNEŞ
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ VE YÖNTEM	12	Nail ÇALIŞIR
TEST KİTAPLARI	14	Ahmet ÖZTUNCER
"SAĞLIK"LI EĞİTİM	16	Hasan CANER
ORTA EĞİTİMDE REHBERLİK DİYE BİR SİSTEM	18	Barış IŞIK
Picasso'nun ölümünün 10. yılı anısına: GUERNİCA'LARI KİMLER YAPIYOR...	19	Serol TEBER
Söylev'deki gazeteciler REFİK HALİT KARAY	24	Safa TEKELİ
NÖTRON BOMBASINI BULAN SAMUEL COHEN İLE SÖYLEŞİ	26	VPRO TV(HOLLANDA)
BATI AVRUPA FEODALİZMİ VE PİRENNE'İN TEZLERİ	29	Oğuz OYAN
DOSTOYEVSKİ VE BİRİCİKLİK DURUMU	38	Veysel ÖNGÖREN
SANATTA "ÇAĞININ ÖZELLİĞİ"	42	Vecihi TİMUROĞLU
NOTASYON (MÜZİK YAZISI)	48	Cem İDİZ
KİTAPLAR	49	Taner GÜREL Füsun ÖZTÜRK
SATRANÇ	50	Emrehan HALICI
KARİKATÜRLER		Nezih DANYAL/Ferruh DOĞAN/Hatay DUMLUPINAR Mustafa OKAN

Sahibi: **Ali Naki ÖNER** • Genel Yayın Yönetmeni: **Varlık ÖZMENEK** • Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: **Cemil TURAN** • İstanbul Temsilcisi: **Dikna S. ERDEN**, Molla Fenari Sk. Nadir Han Kat. 5, Cağaloğlu • İzmir Temsilcisi: **Taner ÜNLÜ**, Tibaş İşhanı 5/506, Konak Tlf: 148608 • İsveç Temsilcisi: **Gürhan UÇKAN** Box 38045, 10064 Stockholm • Grafik Düzenleme Kapak Düzeni: **Teknik Büro** • Film: **Renk Büro** Tlf: 318288 • Baskı: **Teknik Basım Sanayi** • Dağıtım: **Örnek** • Yazışma Adresi: Emek İşhanı (Gökdelen) Kat.: 10 No.: 1003, Yenişehir - Ankara Tlf: 183826 • Posta Çeki No.: 12526 1 • İlan Koşulları: Arka kapak 70.000, kapak içi 60.000, İç sayfalar: tam 30.000, üçte iki 20.000, yarım 15.000, çeyrek 10.000 • Abone: Yıllık 1000 altı aylık 700 TL; Yurtdışı: Yıllık 40, altı aylık 30 DM.

EĞİTİM HAKKI VE TEMEL EĞİTİM DERS KİTAPLARI

■ Nihat AKSOY

OKULLARIN açılması yaklaşınca öğretmen, veli, yurttaş olarak eğitim sorunlarını anımsarız. Değişik üslupla da olsa resmi yetkililer bile eğitim sorunlarından söz etmekten kendilerini alamazlar. Biz burada eğitim hakkı açısından ders kitapları sorununa değinmeyi gerekli gördük.

EĞİTİM HAKKI ÜZERİNE

Eğitim gibi çok pahalı bir yatırımın yükünü her zaman velilerin çekmesi beklenemez. Üstelik devlet temel eğitimle standart davranış geliştirmeyi kendi varlığı açısından zorunlu görmektedir. Bu yüzden devlet gelişmiş ülkelerde de temel eğitimin yükünü üstlenmiştir. "Devlet Baba" baba olarak hem lütufta bulunur, hem değneği eksik etmez. Temel eğitimin normlarını kendisi saptar. Bu saptamada kuşkusuz kültür öğesini, yurttaşların eğilimlerini yoklar. Bundan sonra kendi resmi ideolojisine uygun bir eğitim sistemi yaratır. Bunun temel aşamasını kendisi üstlenir, gerisini velilere bırakır. Osmanlı toplumu bir yandan devşirme geleneğinin etkisi, diğer yandan bitmez tükenmez savaşlarla yitirdiği vatandaşının çocuklarını savaşa hazırlamak, savaşacak insangücünü kurutmamak için geliştirdiği ocaklarla, cumhuriyet dönemine yatılılık geleneğini bırakmıştır. Bu gelenek bugün devletin üst düzeylerine epeyce dar gelirli yurttaşın da çıkmasına bir kapı açmıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarına başarılı fakat yoksul öğrencilerin "ileri öğrenim görmelerine yardım" ilkesini koymakla bu gelenek bir ölçüde sürdürülmektedir.

Çağdaş anayasalar temel eğitim hakkının gerçekleşmesini "Devletin başta gelen ödevleri arasına" koymuştur. 1961 Anayasamızda, "... Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama, devletin başta gelen ödevlerindendir." (Md. 50/1) biçiminde yer alan yaptırım, 1982 Anayasamızda yer almamıştır. 1982 Anayasasının 42/1. maddesi "...Kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" demekle yetinmiştir. Bu yumuşak hüküm gelecekteki siyasal iktidarlarca, eğitim hakkının "Devletin başta gelen ödevleri" arasından çıkarılmasına neden olur mu? Bunu zaman gösterecek. Şimdiden vakıflaşma, bağış sağlama, "kendi okulunu kendin yap" sloganı, dolaylı harçlar, bu yükümlülüğün devletin sırtından vatandaşın sırtına kaydırılması yolunun açıldığı izlenimini veriyor. Umarız gelecekteki siyasal iktidarlar bu hakkı "insan haklarına dayalı sosyal hukuk devleti" açısından da değerlendirirler. Aksi halde "İlköğretim... devlet okullarında parasızdır" biçimindeki anayasa hükmü askıda kalır.

Eğitim hakkının sağlanması devletin bu görevi üstlenmesiyle de bitmez. Eğitimin içeriğinin çağdaş ve insan haklarına uygun olması gerekir. Salt teokrasiyi ya da diktatörlüğü yerleştirmek ve yüceltmek amacıyla da tüm vatandaşlara eğitim hakkı tanınmış olabilir. Öyle bir eğitim hakkı ortaya atılır ki, yağmur meleklerin kanatlarıyla yağdırılır. Belirli bir sınıfın yüceltilmesi yolunda çaba harcanır. Yerde, hasır üzerinde eğitim yapılır. Okul, kilise ya da camiden ibaret olabilir. Hatta aristokratların ve halkın okulları ayrılmış olabilir. Okullarda ırk ayrımı yapılmış olabilir. Bu noktalar programlara, kitaplara açıkça ya da incelikle yerleştirilebilir.

Şimdilik bu konuları bir kenara bırakıp gene ülkemiz uygulamasına dönelim.

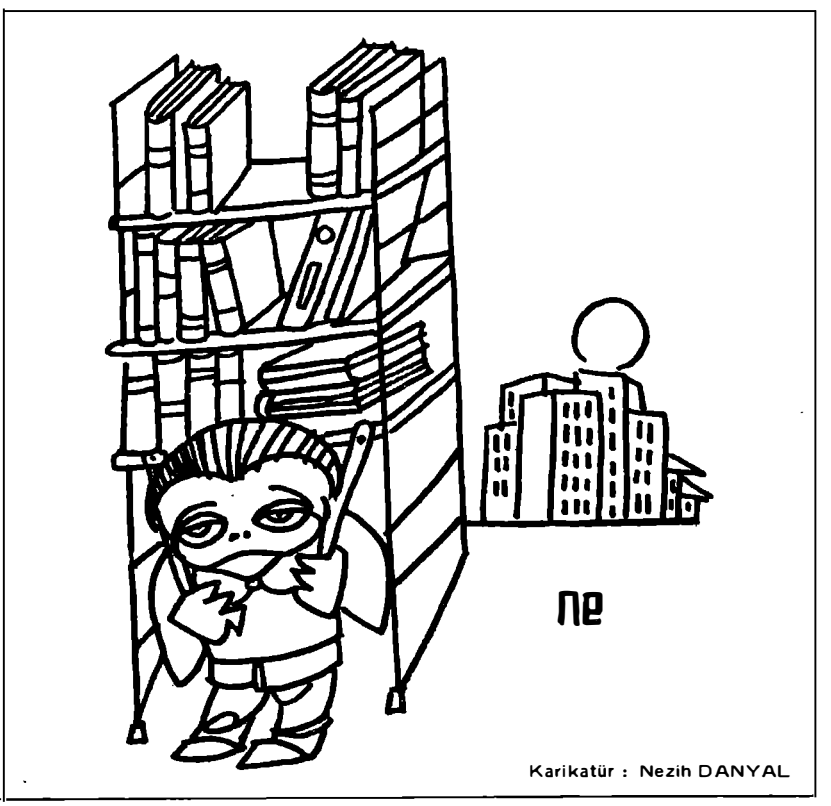

Karikatür : Nezih DANYAL

Bir yurttaşımız çıkıp, "Ey MEB! Çocuğumu ilkokulda okutmamı zorunlu kılıyorsun. Ben de bu hakkımı kullanmak istiyorum, ama maddi olanaklardan yoksunum" derse ne cevap alacak? O zaman MEB Anayasanın 42/VII. maddesine sarılıp "Çocuğun başarılı ise yardım ederim" diyebilir. Oysa temel eğitim zorunluluğu (aslında temel eğitim hakkı) tüm yurttaşlara tanınmış bir haktır. Üstelik başarısızların daha çok yardıma gereksinimi vardır. Bir de başarının ölçüsü ne olacaktır? Başarı karşılığı burs kavramının daha çok üst öğrenim için geçerli olduğu inancı yaygındır. Devlet norm koyucu, gözetleyici, denetleyici kalır, olanak sağlamazsa yük yurttaşın kendi sırtında kalır. Bu açıdan baktığımızda devletin hiç değilse ders kitapları gibi zorunlu gereksinmeleri karşılaması gerekir. 1961 Anayasasının ilgili hükmü esprisine bağlı kalan devlet, 1970'lerden başlayarak on yıl kadar Türkçe ve Dinbilgisi kitaplarını ücretsiz verdi. Ancak bu uygulama 1979'da kaldırıldı. Bunun dışında bir de 1955'lerden başlanarak Amerikan yardımı adı altında ücretsiz besin maddeleri gönderildiyse de, kamuoyunun tepkisi sonucu 1970 yılında kaldırıldı.

İŞ OKULUNDAN KİTAP OKULUNA

Avrupa'da kilisenin güdümündeki skolastik eğitim, burjuva devrimlerinin yükseldiği 18. yy. sonlarında yerini laik eğitime bırakmaya başladı. Biz de bu, ancak cumhuriyet döneminde mümkün olabildi. Laik eğitim, kitap okulu biçiminde gerçekleşti. 19. yy. ortalarında hızlanan sanayi devrimi kitap okulunun yetiştirdiği insanı dışladı. Yeni bir toplumsal yapı oluştu. Bu yapıya uyum sorunu günden güne ciddiyetini artırdı. Öte yandan sanayi işletmeleri daha becerikli ve yetkin insan istemeye başladı. Sanayinin baş döndürücü gelişimi daha duyarlı, sanayinin ürününü kullanabilen yeni bir insan tipi istiyordu. Bu aşamada eğitim düşünürlerinin imdadına pragmatizm yetişti. Bu felsefeye göre insanlar, yararına inandıkları şeyi kolay öğrenirler ve bunu kolay kolay unutmazlar. 19. yy. sonlarında Amerikalı eğitim düşünürü John Dewey pragmatizmi eğitime uygulayan en önemli kişidir. Dewey, toplum içinde bireyin yararının önemini öne alırken, Almanya'da Kerşenştayner, kendi toplumunun geleneğinin ve siyasal gelişiminin etkisinde kalarak, devletin yararını bireyin yararının önüne çıkardı. "Yüce devlet" ülküsü ve "Alman üstünlüğü" inancı Almanya'da "İş okulu" ile "vatandaşlık terbiyesi" kavramlarının bir arada kullanılmasına yol açtı. Amerika ve Avrupa'da gelişen iş okulu kavramı öğrenciyi, -araç kullanma, çevreyi inceleme, deneme, gözlem, üretme gibi etkenleri değerlendirerek eğitmeyi ifade eder oldu. Bu eğitimde siyasal bilinç sınırlıdır. Uyum ve beceriklilik bu iş okulunun temel boyutlarıdır.

Almanya'da eğitim gören ikinci kuşak eğitimcilerimiz (İ.Hakkı Tonguç, H.Raşit Öymen, F. Gündüzalp vb.), Almanya'da iş eğitimi görüşünün doruğuna çıktığı dönemde, orada eğitilmişlerdir. İttihatçıların iktidarının Almanya ile işbirliği politikasının sonucu olarak kalabalık bir genç öğretmen kitlesi Almanya'da eğitilmek üzere gönderildi. Tonguç ve arkadaşları bu uygulamanın ürünüdür. (Birinci kuşak eğitimcilerimiz daha çok Fransız sistemini tanıyan Emrullah Efendi, Satı Bey, İhsan Sungu, M. Emin Erişirgil, Nafi Atuf Kansu gibi Mülkiyeliler ve Ethem Nejat Gökalp, Baltacıoğlu, Sadrettin Celal gibi kişiler olup Meşrutiyetin eğitim reformcularıdır. Bunlar Tonguç kuşağının da öğretmenleridirler.) Almanya'da iş eğitimini tanıyan genç eğitimciler, iş eğitimini kırsal bir yapıya uyarlamaya çalıştılar. Bunun iki sonucu çıktı: Birisi Köy Enstitülerinde somutlaştı. Diğeri de nasyonal sosyalizmin etkisiyle Halil Fikret Kanat'ın öncülüğünü yaptığı "Topyekün Milli Terbiye ve Milliyet İdeali" (1942) sloganında somutlaştı. Bu görüş daha sonra bazı siyasi hareket programlarını etkiledi.

İş eğitimi, aslında bir eğitim ilkesidir. Türkiye'de eğitimi bilimselleştirme, deneyselleştirme, demokratikleştirme, öğrenciyi robotluktan ve taklitçilikten kurtarma çabasıdır. Dolayısıyla Batıdaki kitap okulu zihniyetinin, Türkiye'deki etkilerini silme çabasıdır. Tonguç 1927'de yazdığı ilk kitabında şöyle der: "... Kitabi malumatla; taklitçi, mihaniki düşünen, iradesiz, uysal insanlar yetiştirilir. Sanat, fen alemindeki en yüksek medeni eserleri meydana getiren insanların ekserisi yüksek ve nazari mektep tahsili görmüş zevat değil; malumat ve iktidarlarını ameli işlerle, hayatta yoğrularak elde etmiş kimselerdir. Mesela: Orta asırların muazzam mimari eserlerinin sanatkârları gibi. Diğer bir hakikatı da tekrar etmek mecburiyeti vardır. Bugünkü mekteplerde en iyi talebe denilen efendilerin hayata atıldıktan sonra pek aciz bir vaziyette kaldıkları, kendilerinden beklenilen muvaffakiyeti gösteremedikleri ekseriya müşahade edilmektedir. Onlar mektepte iken en çok nazarı dikkati celbeden fertler olmalarına rağmen hayatta, cemiyetin içinde hiçbir iz ve eser bırakmaksızın kaybolmaktadırlar. Onun içindir ki yeni yetişecek neslin işgüzar, bizzat çalışarak elde edeceği malumat ve tecrübelerle mücehhez, iradeli, mülahazalı, faal ve ibdaakâr (güzel ve anlamlı konuşan) olması lazımdır. (İsmail Hakkı, **Elişleri Rehberi**, 1927, s. 15)

Kuşkusuz yukarıda sözü edilen eğitimcilerin amacı kitabı kaldırmak değildir. Adı geçen kişilerin en çok kitap yazan eğitimcilerimiz olmaları, Köy Enstitülerinde en yoğun yapılan işin kitap okumak olduğu anımsanırsa, iş okulunda kitabın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Çağdaş politeknik okullarda da durum aynıdır. O zaman slogan olarak söylenen okul adı (iş okulu) bugün bir ilke olarak yerleşmiştir. Ancak bir noktanın açıklanması gerekir: Amerika ve Almanya'daki iş okuluna göre Köy Enstitülerinde kitap daha önemlidir. Kitap hem bilinç kazandırmada, hem bilim ve sanata yöneltmede önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Ne Almanya'nın "yüce devlet" idealine, ne de Amerika'nın "daha üretken" insan yetiştirme felsefesine çok yönlü gelişmiş insan uygun değildir.

İLKOKUL DERS KİTAPLARIMIZ ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Biz bugün yeniden kitap okuluna dönmüş durumdayız. Gerek okul binası ve donanımı ile, gerek eğitim teknolojisindeki eskime nedeniyle, gerekse öğretmen yetiştirmedeki yozlaşma yüzünden yeniden kitap okuluna döndük. Bu kavram, okullarımızda kitabın önem kazandığı, kitabın hakkı verildiği anlamına gelmez. Öğretimin, öğretmen dışında biricik kaynağının kitap olarak düşünülmesini kastediyoruz. Çocukların hareket halinde olduğunu söyleriz. Resim, müzik gibi sanatsal etkinliklerin, oyun oynatmanın, iş etkinliklerinin, deney yapmanın önemini biliriz ama, uygulamayız. Okulların en yakın çevrede yaşayışı yerinde öğrenmenin önemini bilir, uygulamaz. Ankara'da çalışan öğretmen öğrenciyi müzeye götüreceğine, müzeyi ders kitaplarından, okul dergilerinden öğretmeye çalışır. Za-

ten kitaplar o kadar "malumat" içermektedir ki, bunları okumaktan, başka şeye zaman kalmaz. Okulda bulunması gereken laboratuvar, işlik, bahçe, oyun salonu, ders araçları yoktur. Bulunanlar da aydan gelmiş kadar yabancıdır genç öğretmenlere. Bunlar nasıl kullanılır, bilinmez çoğu kez. Yaz ayları ve MEB'nin elindeki tesisler, uzman elemanlar, boşa zaman öldürür. Bu konuda velilerden de talep gelmez. Çünkü onların tek isteği vardır, çocuğu sınav yarışını kazansın ve Anadolu Lisesine girsin!... Bunun için de incelemeye, araştırmaya deney yapmaya, daha doğrusu bilimsel düşünmeye gerek yoktur. Bazı büyükler çocuklar adına düşünmüş, yazmıştır. Öğrenciye sadece dört şıktan en doğrusunu bulmak kalmıştır. Bildiğini anlatması bile gerekmez. En yüksek puanlarla kazanan üniversite adayının mektup, dilekçe, telgraf yazamaması önemli görülmez. Bu eğilim neredeyse ders kitabının kalkıp, yerine tümden testlerin gelmesine neden olacak. Hiç değilse programda belirtilen "öğrencilere okuma zevki" verilebilse iyi. Oysa çocuk daha anaokulunda iken test çalışmaya "hangisi doğru"ya alışıyor. Bu durumda okumak, tadını çıkararak okumak, yaşayarak eğitilmek tarihe karışmıştır. Çocuğunu en çok seven veli için bile okul bir yarış pistidir.

Biraz da sayılara bakalım. Bir ilkokul dördüncü sınıf öğrencisinin çantasındaki kitapların sayfa sayılarını merak ettik. Durum şöyle:

Kitabın adı	Sayfa Sayısı
Türkçe	207
Sosyal Bilgiler	238
Fen Bilgisi	271
Matematik	294
Din Kültürü ve Ahlak Bil.	136
Ansiklopedi	794
Test Dergileri	256
Test Kitabı	320
	2516

2516 : 200 gün ... 12,58

Buna sözlük, yazım kılavuzu, atlas katılmadı. Bazı öğrenciler üç-beş test kitabı, birkaç çeşit dergi alıyor. Bu sayı dikkate alındığında öğrencinin her gün 15-20 sayfa kitap okuması gerekir. İlkokul öğrencisinin değil, üniversite öğrencisinin bunun üstesinden gelmesi zordur. Bunun dışında okuma zevkini geliştirmesi, doyurması nasıl beklenebilir? Zavallı öğretmen velinin, müfettişin, öğrencinin baskısı altında ne yapacağını şaşırmış durumda. Beden eğitimi, müzik, resim derslerinde de

test öğretmek zorunda. Bu kadar emeğin sonunda yarış dışı kalan öğrencinin ve onu okutan öğrencinin vay haline!

Öğrencinin okulda öğrenmesi yetmiyor. Bir de kursa ve dershanelere gitmesi gerekir. Piyasa mekanizması öyle kurulmuş ki, kendi çocuğunu test kursuna gönderen test uzmanlarını tanıyoruz. Bu kadar masrafa dayanmanın güçlüğünü bilen fakir veliler değil kurs, değil test, okula göndermeyi bile zor göze alıyor. Bu gidişle, daha çook okuma seferberliği ilan ederiz...

Kitapların içeriklerinden kağıdına, basımına kadar pek çok eksiği var. Son derece kötü baskı tekniği kullanılmış durumda. Türkçe ve Fen Bilgisi kitapları dışındaki kitaplar "hazırlop"çu, öğrenciyi düşündürmeyen, araştırmaya, gözleme yöneltmeyen kaynaklar. Sistematik hatası, bilgi hatası olanlar var. "Ahlak Bilgisi Din Kültürü" kitabı namaz hocası niteliğinde. Anayasanın ilgili 24/IV. maddesi bu dersin ibadet eğitimi niteliğinde olmaması gerektiğini ortaya koyuyor. Madde kesinleşmeden önce tartışan profesörler de bu görüşü savundular. (B. Daver, F. Gölcüklü, Y. Yücel'in TV konuşmaları.) Oysa kitap bunun tam aksini savunuyor. Program da öyle.

SONUÇ

Ders kitapları sorununun iki önemli boyutu var. Birincisi eğitim hakkının gerçekleşmesi ile ilgili. Devlet temel eğitim hakkını gerçekleştirmeyi üstlenir ama, teokratik devlet ideolojisini bu hakla birlikte düşünebilir. Bu anlayış çağdaş eğitim hakkı kavramına ters düşer. Bu nitelikte eğitim ve onun ders kitapları, araçları bu hakkın gerçek anlamda sağlanması anlamına gelmez.

İkinci boyut, eğitim sisteminin niteliği ile ilgili. Bizde olduğu gibi üst öğrenim kapılarını açmak için çok malumat bellemek gerekiyorsa; ders kitapları, test kitapları, sınav dergileri, sistemi de kontrol etmeye başlar. Çözüm aranırken bu noktaların önemi gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle ikinci nokta ülkemiz için güncel bir konudur. Hiç değilse çocuğunu seven veli, sorumluluk taşıyan öğretmen, kamuoyu, konu üzerinde kafa yormalıdır. Sağlıklı eğitim mi, sağlıksız rütbe mi? ■

DERS KİTABINDAN TARİH NASIL ÖĞRENİLİR

■ İlber ORTAYLI

DERS kitapları her toplumda sadece temel eğitim aracı olarak değil, büyük ölçüde başat öğrenim aracı olarak görev görürler. Aydınların meslek dışı meraklar edinip geliştirdiği; eğitimde, laboratuvar, gözlem gibi uygulamaların yaygın olduğu, gelişmiş Batı toplumlarında bile bu gerçek gözlenebilir. Toplumun ideolojisini etkileyen grup, üniversitelerdeki tarih profesörlerinden çok, liselerin tarih öğretmenleridir. Mühendislerin ve tabiplerin bildikleri tarih büyük ölçüde lise sıralarında öğrendikleriyle sınırlıdır. Hele doğabilimcilerin ve teknik adamların dışındaki mesleklerin üyelerinin edindiği matematik ve doğabilimi bilgisi, tamamen lise eğitimiyle sınırlıdır. Öyleyse hatalı veya iyi bilgi veremeyen bir ders kitabı yazmak ve okutmak uygarlığa karşı işlenen bir cinayettir. Kötü ders kitapları, yetişen insanların kafasını çarpıtan ve yanılgılarla dolu temel üzerinde yanlış birikime yönelten veya daha beteri genç insanları bilginin belirli dallarından tümüyle soğutan cinayet araçlarıdır. Bizim toplumumuzda tarih sevmeyen, okumayan aydınların çoğu bu bilgi dalına yavan ders kitapları yüzünden soğumuştur. Çevremizde, doğada tanımamız, bilmemiz gereken en çarpıcı gerçekleri bilmeyiz, kötü doğabilimi dersleri ve kitapları yüzünden tabii...

Hele bizim gibi eğitim ve öğretimi yayacak, ilgi uyandıracak toplumsal ve kültürel kurumların gelişmediği ülkelerde bu gerçek çok çarpıcı, daha doğrusu çok ezicidir. Bazen kendi dalında yargılama gücü ve bilgisi imrenilecek düzeydeki bir hukukçunun, bir fizikçi veya tabibin; sadece profesyonelleri değil, amatör tarihçileri bile dehşete düşürecek bir bilgisizlik veya yanlış bilgilere dayanan yargılamalarda bulunduğu görülür. Hele böyle aydınların bazen yurtdışında girdikleri çevrelerde iyi bir dil bilgisiyle yumurtladıkları cevherler yüzünden gülünç olduklarını görünce, okul tarih kitaplarının günahı daha iyi anlaşılır. Örneğin "Sümerler Türktür...", "Cengiz Han büyük Türk hakanıdır", "Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefiklerimiz yenilince, biz de yenilmiş sayıldık" gibi şeylerdir bunlar... Oysa Mondros Mütarekesinin 30 Ekim 1918'de imzalandığı, Almanya'nın mütarekeyi 11 Kasım 1918'de imzaladığı bilinir. Ayrıca Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında yenmek ve yenilmenin ayrı derecede insanlık dramı olduğunu da herkes bilir. Dahası; "1453'te İstanbul fethedilince, birçok kitap ve bilgin Avrupa'ya kaçtı, Rönesans başladı." 1453'te Rönesans'ın çoktan yaşandığını, Latince ve Yunanca kitapların da çoktan beri çevrilegeldiğini ne bilsin! Sonra bu cevherli sözün üzerine "Kitapların ve bilginlerin bizden niye kaçtığını" soran edepsizlere "Vay bize barbar diyorlar" diye kızar. Şu nitelemeye ne denir: "Rusya'nın ünlü Çarı Deli Petro." Petro'nun deli dolu olduğunu herkes bilir, yalnız Ruslardan başka da herkesin "Büyük Petro" diye ünvanladığı bir hükümdara "deli" diyene ne denir? "Tanzimat'tan sonra alınan borçlarla hep saraylar yapılmış..." Ne araştırmaya, ne düşünmeye ne de tutarlı bilgiye dayanmayan bir vecize daha... Yapılan saraylar bütçenin ve borçların kaçta kaçıdır bir kere bakıverilse ya, üstelik o çağın Avrupa saraylarını görüp bilmeyen yazarın, bu saray yavrularına yapıştırdığı bir iftiradır bu. Sultanları karalayalım derken, sosyal ve iktisadi tarihe kolayca bakmaya, problemleri ucuzdan düşünmeye ve düşündürmeye alıştırmanın ne yararı olur ki? Bir daha: "Matbaa yobazların yüzünden ülkeye girmedi ve geri kaldık." Yobazların matbaadan pek hoşlanmadıkları doğru, okumaya alışamayan bir toplumun ilerleyemeyeceği de tartışılmaz, ne durumda olduğumuz zaten açık, ama aynı çağda Osmanlı domuz kılı fırçalarla top temizleme işini kitabına uyduruvermişti. Matbaanın okka altına gidişini bu kadar kolay açıklamak nerden gerekiyor ki? Hâlâ Milli Kütüphanedeki kitap sayısı bir milyonu bulamamışsa, biraz daha farklı boyutta açıklamalar getirmek gerekmez mi?

Ders kitaplarının ve kitapları yazanların durumunu biliyoruz, üzerlerine çok şeyler yazılıp söylendi. Ne var ki eleştirici ve yeni seçenek getirecek "alternatif ders kitapları" pek yazılmadı. Öyleyse kusur biraz hepimize ait. ■

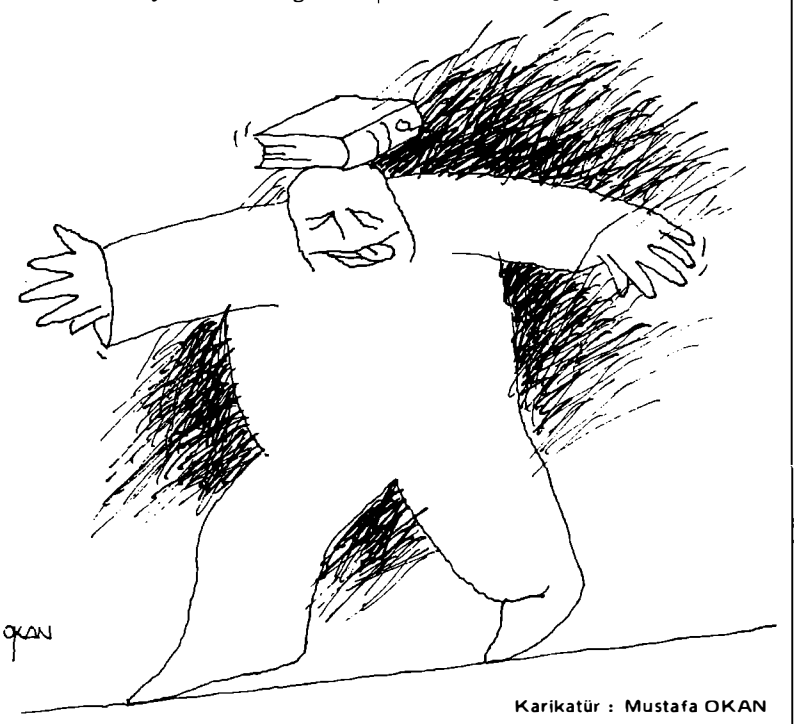

Karikatür : Mustafa OKAN

ORTA EĞİTİMDE TARİH KİTAPLARI

■ Erol MINTAŞ

HER kitap bir dünyadır. Kitaplardan oluşan bir eğitim düzeni ise başlı başına bir evren niteliği taşır: İnsan kendi kendini bu evren içinde üretir."[1] Kitabın, özellikle eğitim kurumlarında ders kitabı olarak kullanılanların ne denli önem taşıdıklarını vurgulayabilmek için bu yazıya böyle bir alıntı ile başlamayı uygun gördüm. Böyle bir yazıyı yazma gereğini neden duyduğuma gelince, onu da başarabildiğim oranda aşağıda anlatmaya çalışacağım.

Henüz ilkokul sıralarında iken belletilen bir tarih tanımı vardı: "Tarih, geçmişteki olayları yer ve zaman belirterek anlatan bir bilimdir." Burada birkaç yaprağını ele alarak bazı karşılaştırmalar yapacağımız kitabın yazarı da bu tanıma benzer bir şekilde tanımlamaktadır tarihi. "Tarih, insan topluluklarının yaşayışlarını, kültür ve uygarlık alanında yapmış oldukları ilerlemeleri zaman ve yer göstererek ve doğru olarak inceleyen ve anlatan bir bilimdir."[2]

(İslam Ansiklopedisi'nde) 125 makalesi, 15'e yakın yayınlanmış kitabı bulunan, yazdığı eserlerinde anlattığı olaylarla ilgili derinlemesine ve karşılaştırmalı kaynak araştırmalarında bulunduktan sonra bir senteze varan Alman tarihçi Franz Babinger'in* tarihimizin önemli bir bölümünü anlatan "Mehmed der Eroberer und Zeine Zeit (Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı)" isimli kitabını okurken kitapta geçen yer adlarının dilimizdeki karşılıklarını anlayabilmek amacıyla başvurduğum, liselerimizde ders kitabı olarak okutulan bir tarih kitabında verilen bilgilerle, adıgeçen Avrupalı tarihçinin anlattıkları arasında bazı ayrılıklar olduğu ilgimi çekti. Ders kitaplarında sunulan bilgilerin, özellikle tarihi bilgiler gibi geçmişteki olayların aktarılması işlevinin çok duyarlı bir elemeden geçirildikten sonra öğrenime sunulması gerektiği ve bunun böyle yapıldığı kuşkusuzdur. Buna rağmen aynı devire ait olarak aktarılan bilgiler arasında oldukça farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Sözünü ettiğimiz ders kitabının 240. sayfasında:[3] "Rumeli'de Yapılan Yürüyüşler, Haçlılarla Savaşlar: Ankara Savaşından sonra, Osmanlı devletinin Fetret devrinden ve ondan sonra çıkan iç isyanlardan ve Anadolu Beylikleriyle yapılan savaşlardan yararlanan Balkan devletleri de Osmanlılar aleyline harekete geçmişlerdi." deniliyor. Aynı Fetret devriyle ilgili Alman tarihçisinin aktardıkları ise şunlar: "Batı, kilise ayrılıkları, kardeş kavgaları ve kan davaları, çıkarcı politik hesaplar peşinde koşarken askeri gücü zayıflamış, öyle ki Ankara Savaşı'nda bir daha belini doğrultamayacak büyüklükte darbe yiyen Osmanlı devletinin kendini toparlayarak büyümesini engelleyememiştir."[4]

Ders kitabındaki şu satırları da okuyalım: "Osmanlıların Balkanlarda ilerlemesi üzerine yeni Macar kralı ve aynı zamanda Polonya (Lehistan) hükümdarı olan Ladislas ile, Osmanlıların korkusundan Macaristan'a kaçan Sırp Kralı Jorj Brankoviç ve Transilvanya (Erdel) Beyi Hünyadi Yanoş, Osmanlılara karşı bir bağlaşma yaptılar.

"Jan Hünyad (Hünyadi Yanoş), Mezit Bey komutasında Macaristan'a akın yapan bir ordumuzu Hermenştad önünde bozdu. Mezit Bey şehit düştü. Bu başarı Jan Hünyad'a bütün Avrupa'da büyük bir ün kazandırdı. Bunun üzerine Sultan Murat, Kula Şahin Paşa komutasında ikinci bir ordu gönderdi. Fakat Jan Hünyad bu ordumuzu da Vezağ denilen yerde yendi. Savaşta pek çok askerimiz şehit oldu."

Birleşip bir güç oluşturan düşmanın üzerine saldırıldığı yazılmakla ne öğretilmek istenilmektedir? Tedbirsizliğimiz mi yoksa saldırgan gözüpekliğimiz mi? Halbuki Babinger, II. Murad'ın özelliklerini anlatırken alıntı yaptığı Bizans tarihçileri, Dukas ve Chalkokandyles; "II. Murad, hiçbir zaman kendisine saldırılmadan kimseye saldırmayan bir insandı"[5] diye tanıtıyorlar II. Murad'ın bu barışsever karakterini. Nitekim Alman tarihçi de, ders kitabının yukarıda alıntısını yaptığımız paragrafında anlatılan olayları kendi kitabında anlatırken, anılan Bizans tarihçileriyle ters düşmemektedir: "Hünyadi, Belgrad'da topladığı ordusuyla Osmanlılar üzerine saldırarak önce Semendire kumandanı İshak Bey'i, sonra Rumeli valisi Şihad ed-Din Paşa'yı yener."[6] Görüldüğü gibi ancak bu saldırı olaylarından sonradır ki II. Murad, Mezit Bey'i Macaristan topraklarına gönderir.

Sözü edilen ders kitabında: "Haçlılar, başta Kral Ladislas ve Jan Hünyad olduğu halde Sırbistan üzerinden saldırılara başladılar. Morava'da Osmanlıları yendiler. Sofya, Haçlıların eline geçti. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Karamanoğlu da ayaklandı. Sultan Murat önce Karamanoğlu üzerine yürüyerek, İbrahim Bey'i yendi. Fakat kız kardeşinin hatırı için onu affederek, hızla Rumeli'ye geçti." denilmektedir.

Karamanoğlu İbrahim Bey, yukarıda anlatıldığı gibi tam Sofya Haçlıların eline geçtiği sırada ayaklanmamıştı. Daha önce Batılılarla anlaşmalar içinde olduğu doğrudur. Ancak İbrahim Bey, bir taktik geği henüz daha Haçlı kuvvetleri Macaristan'dan hareket etmeden ayak-

lanmış, fakat ya çok erken davranmış veya fazla direnememiştir. Böylece Haçlı ordusuna karşı çıkacak Osmanlı kuvvetlerini bölmek için 1443 ilkbaharında saldırıya geçen İbrahim Bey, Haçlılar daha Sofya'ya gelmeden barış istemek zorunda kalmıştı bile. Haçlıların Sofya'ya ulaşması ise Aralık başlarında olmalı. Çünkü Osmanlılarla ilk çarpışmaları Sırp topraklarında 3 Kasım 1443'te olmuş, buradaki kuvvetlerimizi yenen Haçlılar Sofya'ya dayanmıştır. Ders kitabından bir alıntıyı daha okuyalım:

"Sultan Murat'ın Padişahlıktan Çekilmesi, Varna Savaşı (1444): Sultan Murat, Segedin antlaşmasından sonra savaş yorgunluğunu ileri sürerek -devlet büyüklerinin ısrarlarına rağmen- padişahlıktan çekildi. Yerine 12 yaşında bulunan oğlu II. Mehmet (Fatih) padişah oldu."

Burada anlatılan tahttan çekilme olayını Babinger, andığımız kitabın 31. sayfasında şöyle anlatır: "Haziran ortalarında II. Murad, henüz daha 12 yaşındaki oğlu Mehmed'i tecrübeli veziri Halil Paşa'nın denetiminde Rumeli'de valilik koltuğunda bırakarak Anadolu topraklarına geçer." Bu dönemde Mehmed Çelebi'nin Vezir-i Azam Halil Paşa ve Molla Hüsrev denetiminde valilik yapmaktan başka bir görev ve yetkisi yoktur. Ders kitabının iddia ettiği gibi padişah olsa idi şayet, elinde koca Osmanlı ordusundan sadece 7-8 bin asker (onlar da Rumeli topraklarına dağılmış bir halde) bulunmazdı.[7] Babinger'in bu dönemle ilgili olarak anlattığı olayları uc uca eklediğimizde gerçeğin ders kitabında anlatılandan biraz farklı olduğu anlaşılıyor. Anlaşılan o ki II. Murad, 1 Ağustos 1944† tarihli Segedin barış anlaşmasıyla Batı sınırlarını geçici de olsa güvenliğe aldıktan sonra zamanlı zamansız Anadolu içlerinde baş kaldıran eniştesi İbrahim Bey'le arasındaki anlaşmazlığa nihai bir çözüm getirmek istemiş, II. Mehmed'i yerine Edirne'de temsilci olarak (tahttan vazgeçerek değil) bırakıp, ordusunun büyük bir bölümünü alarak Anadolu'ya geçmiştir. Karamanoğlu'yla yapılan savaş kısa sürmüş, Molla Sarı Yakup'un aracılığıyla barış yapılmış ve Murad, yanındaki 40 bin askeriyle Halil Paşa'dan aldığı acele dönün haberi üzerine Rumeli'ye dönmüştür.[8]

Ders kitabında II. Murad'ın Varna zaferinden sonra tahttan çekilmek istediği, fakat bu isteğinin devlet büyükleri ve ordunun ricalarıyla engellendiği yazılıyor.[9] Babinger'de böyle bir bilgiye rastlanılmamakta. Aksine Varna seferinden sonra Fatih'in tahta geçtiğine dair oldukça inandırıcı kanıtlar ileri sürülmekte. Bu dönemde Fatih'in kendi adına para bastırıp hutbeler okuttuğu, ondan da öte 23 Şubat 1446 tarihinde Venedik'le bir barış anlaşması imzaladığı yazılmakta ve bu anlaşmanın Fatih'in ilk padişahlık devrine ait biricik belge olarak halen daha Venedik devlet arşivinde Yunanca bir nüshasının saklanıldığı belirtilmektedir.[10] Öyle görünüyor ki, ders kitabının yazarı, kitabının 1971 baskısında "Sultan Murad'ın ölümü üzerine Fatih ikinci defa (bir bakıma üçüncü) tahta geçti", 1981 baskısında ise "Murad'ın ölümü üzerine Fatih ikinci defa tahta geçti" anlatımları kullanılmakla, Fatih'in kaç kez Osmanlı tahtına geçtiğine dair henüz karar verememiştir.

II. Murad'ın ölümüyle ilgili olarak ders kitabında Edirne'de bir av partisinde kalp sektesi sonucu öldüğü belirtilmekte[11] ve böylece Babinger ile ölüm sebebinde birleşmektedirler. Sadece bir farkla: Babinger, kalp sektesinin Edirne'nin kuzeyindeki Tunca Adası üzerinde bulunan sultan köşkünde bir içki sofrasında Murad'ın sonuna sebep olduğunu bildirerek şunu eklemekte: Bazı kaynaklara göre hemen olduğu yerde, bazılarına göre ise kalp sektesi sonucu komaya girerek ertesi günü hicri 855 senesinin ilk çarşambası, yani 3 Şubat 1451'de vefat etmiştir.[12]

Osmanlı padişahları içinde içki düşkünü olanların, televizyon oyunlarında dahi bu durumları belirtilirken, bir tarih kitabında, hele hele şu mütevazi yazıda belirtilmekten kaçınılması sanırım yakışık alınaz. ■

(*) F. Babinger'le ilgili daha fazla bilgi için Bkz. Meydan Larousse, s. 33.

(†) Anılan barış anlaşması, Osmanlı Sarayınca 12 Haziran 1444 Macar Kralı Wladislaw (Ladislaus III) tarafından ise Temmuz sonu, engeç 1 Ağustos 1444'te imzalanmıştır. (Bkz. F. Babinger, a.g.e. s. 30-31)

1-Emre Kongar, Kültür Üzerine, Çağdaş Yay., İst. 1982, s. 94
2-N. Akşit, E.Oktay, Tarih I., Remzi Kitabevi, İst. 1980, s. 6
3-Emin Oktay, Tarih Lise II., Atlas Yayınevi, İst. 1981, s. 240
4-Franz Babinger, Mehmed der Eroberer und Seine Zeit, Weltenstürmer Einer Zeitenwende (Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, Bir Çağ Sonunun Akıncısı), F.Bruckmann KG. München 1959, s. 2
5-F. Babinger, a.g.e., s. 64 - 65
6-F. Babinger, a.g.e., s. 17 - 18
7-F. Babinger, a.g.e., s. 34
8-F. Babinger, a.g.e., s. 37
9-E. Oktay, a.g.e., s. 242
10-F. Babinger, a.g.e., s. 45
11-E. Oktay, a.g.e., s. 242
12-F. Babinger, a.g.e., s. 64

Karikatür : Hatay DUMLUPINAR

RESİMSEL ANLATIMIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

■ Gazi GÜNEŞ

".....
VII
Çizme o topları tüfekleri
N'olur
Korkar sonra
Her sabah pencerene konan güvercin
VIII
Resim yaptıkça büyür çocuk
Çocuk yaptıkça resim."

Özcan YALIM

TARİHE bir başlangıç noktası arayanlar, uzun araştırmalardan sonra insan yaşamında yazının bulunduğu günü tarihin başlangıç noktası saymışlardır. Saymasına saymışlar da hangi biçim ve şekiller ilk yazı sayılıyor onlarca. Ya da biçimler, insanlığın hangi döneminde karşımıza bugünkü anlamı ile yazı olarak çıkıyor? Bu soruların yanıtını neden mi aramak gerekiyor? İlk insanın anlatım aracı olarak önce basit şekillere rastlıyoruz mağara duvarlarında, ondan. Yani ilk anlatım ve anlaşma aracının basit resimlerden oluştuğu savı, çok mu büyük yanlışa götürür bizi?

Yazı, hiç kuşkusuz bir anlatım aracıdır. İnsanoğlunun ilk anlatım ve anlaşma aracı resim olduğuna göre tarihçilerin tarihe başlama noktası olarak seçtikleri yazı, bir bakıma ilkel insanın mağara duvarına "ben ava gidiyorum" mesajını iletmek için çizdiği resimdir.

Çizmek, bir biçim oluşturmak, en azından karalamak, bana hep içgüdüsel gibi görünür. Bakın o en büyük insana, çocuğa yani, gözünü açar açmaz, parmaklarındaki kas gücünü düşünmeden hemen karalamaya başlar. Tabi biz boş bir uğraşı gereksiz oyalanma olarak niteleriz bu karalamaları. Oysa gün gün izlendiğinde, bu karalamaların altında giz dolu bir dünyadan ne güzel haberler alırız.

Bırakalım mağara insanını... Çocuğu da... Günümüz insanına bakın siz. Ne zaman susturulmak istenmişse hemen çizgiye sarılmıştır dört elle. Bu yüzden çizgi, çok yasaklı dönemlerin dili oluverir çok zaman.

Sözü resme getirmek için dolaşıp durmadık çizgiler içinde. Çünkü resim gerçekte çizgidir önce. Daha sonra giderayak renk takıldı çizginin peşine. Tarihi başlatan yazının özünü resimle açıklamak gibi bir sav da sürmüyoruz ortaya. Çizginin yazıya dönüşme dönemlerini araştırmak, çizginin evrimi gibi çok boyutlu bir konuya dalmak da değil amacım. Salt resmin günümüz Türkiye'sinde kitaplara, özellikle ders kitaplarına yansımasını irdelemek konumuz.

Resmin bilgiyi kavratmakta, öğrenimi kolaylaştırmakta anlatım kadar, yazılı metin kadar önem taşıdığı gerçektir. Göz gibi bir duyu organının öğrenmedeki önemini kavrayan özel atılımcılar bile reklama başvurduğunda yazılı ve sözlü anlatımdan çok resimsel bir anlatımı yeğlemektedir. Dakikalık ederi iki milyona yaklaşan televizyon reklamlarına isteğin artışı bilinen bu gerçektendir kuşkusuz. Yazılı metin - resim bütünleşmesinin insan belleğindeki etkisi gün gibi ortadayken ülkemizde çizgisel anlatım, özellikle ders kitaplarındaki resimsel anlatım nasıl bir durum gösterir. Bu konu bugüne dek tartışılmamıştır. Gündeme gelmesinde de geç kalınmıştır kanımızca.

Resmin ders kitaplarına girişi çok ötelere, eğitimci Comenius'e dek varır. Varır da günümüze dek sürekli bir mesleki metnin yardımcı unsuru olarak görülür çokça. Tabi bu görünüm ülkemizdeki görünümdür. Cumhuriyet Türkiye'sinde bu konu tartışılmadığı içindirki sağlıklı bir yaklaşım da sağlanamamıştır. Doğrunun saptanmasına gidilmemiştir. Oysa İsmail Hakkı Baltacıoğlu daha Cumhuriyetin ilk yıllarında konuyu gündeme getirmiş, tartışma ortamı açmıştır. Gelin görünki Baltacıoğlu'nun eğitim görüşlerini beğenmeyen ünlü eğitimcilerimiz ders kitaplarındaki resimler konusunu irdelemek bir yana hiç değinmemişlerdir bugüne dek. Bakın Baltacıoğlu 1927 yılının 2 Mayısında son saatte yayınladığı "Resim ve Metin" adlı makalesinde neler diyor bu konuda:

".....
Nitekim herhangi kitabın metinsiz olarak tasavvuru kabil değilse de, aynı kitabın resimsiz olarak tasavvuru kabildir. Demekki resim bir feri' dir. Filvaki resim fikri bizde yalnız feri fikriyle değil, "süs, zinet, güzellik..." gibi intifai olmayan, ihtiyari fikriyle beraberdir. O halde resim telakkimizde maddi, zaruri hiçbir unsur yoktur. Halbuki bu telakki tamamiyle haksızdır, enfüsidir. Hakikatle tam bir münasebeti yoktur. Metin ve resim fikirleri birbirinin mafevki veya madunu değil, ancak birbirinin mütemmimidir. Daha doğrusu ayrı cinsten mevcutlardır. Metnin ifade ettiği hakikatler ancak mücerret ve akli neviden olan hakikatlerdir. Bu itibar ile ne resmin metin yerine, ne de metnin resim yerine geçmesi mümkün değildir"

Yazılı metin ne denli ayrıntılı olursa olsun kimi konu ve olaylar salt çocuk için değil büyükler için bile soyut kalabilir. Resim konuyu ve olayı somutlaştırmada vazgeçilmez öğedir, demeye getirirken söz konusu makalesinin bir yerinde de

resmin yazılı metin kadar önemli olduğunu söyle vurguluyor:

"Şimdi bir kere de seniyete bakalım. İlmin ve tedrisatın mevzu olan seniyetler nelerdir? Maddeler, uzuvlar, ruhlar, cemiyetler değil mi? Bugün bu seniyetlerde akılla ve lisanla ifadesi mümkün olan hakikatler olduğu gibi, ifadeleri ancak resimle mümkün olan ve çünkü yalnız şekillerden ibaret olan hakikatler de vardır. Bir hayatiyat kitabı teneffüs, tegaddi hadiselerinin hayati zaruretlerini lisanla ifade edebilsin; fakat bu unsurların morfolojisini dille nasıl vücude getirebilecek?! Bir tarih, izahlarını akılla, lisanla yapsın; fakat simalarını, kıyafetlerini, abidelerini sözle nasıl tasvir edebilecek? Şu kısa mülahaza gösteriyor ki: Seniyeti tasvirde söz ile şeklin ayrı yerleri vardır. Eğer bu müşahedelerimiz doğru ise seniyeti öğretmek iddiasında bulunan insanların yaptığı şeyi barbarlıkla itham etmek lazım gelecektir".

Yukarıda kimi bölümlerini tıpkısıyla aktardığım makalesinin sonlarında Baltacıoğlu resmin kimi yerde öğretmede metinden çok daha etkili olduğunu vurguluyor. Hak vermemek olası mı? Bir coğrafya dersinin metinsiz verilebileceğini düşünebiliriz ama resimsiz öğretmenin gerçekleşeceğine inanamayız. Fizik dersinde bir elektrik zilini günlerce anlatacağınıza çizgisel bir anlatımla sonuca çok kolay varılmaz mı?

Ders kitaplarının yazılmasında dikkate alınacak noktaların saptanmasına ilgili kuruluşlarca bugüne dek başlanmadığına göre Baltacıoğlu'nun düşüncelerine bakmakta yarar var. Yine 1927 yılının 7 Haziranında yayınladığı "Medeniyet vasıtası olarak resim" adlı makalesiyle bakın neler diyor:

"...Metin mi daha mühimdir, resim mi? İkisi de ayrı ayrı mühimdir. Hiçbiri diğerinin yerine hakkıyle geçemez. O halde resme şimdiye kadar olamadığı ve hakkı olan mevkii verelim. Bu teşebbüs bizi büyük ve mühim neticelere götürebilir... Bu fikri müteaddit zatlere mevzubahsettim ve resimde halk maarifinin mühim bir vasıtasını gördüğümü ilave ettim. Bir-iki kişi bana köylü ile imam hikayesini hatırlatmak istedi!... Sade bu hayal maksadın iyi anlaşılmadığını ispat ediyor. Bizim maksadımız resmi metin yerine koymak, kitapları kaldırmak değildir. Fakat resmi resim olarak kullanmak, ancak resimle ifadesi mümkün olan şeyleri de ancak resim ile öğretmektir. Şu halde resimle öğrenilmesi mümkün olan şeylerin ne olduğunu düşünmeliyiz. Bütün eşya; Evvela tabiatın eşyası: nebatlar, hayvanlar, insanlar. Saniyen cemiyetin eşyası: şehirler, evler, abideler her türlü mamulat, masnuat... Hulasa gerek ham tabiatte, gerekse işlenmiş tabiatte yani medeniyette mevcut olan ve bir şekli bulunan bütün mevzular, bunların gözle, ihsasla münasebeti olan bütün varlıkları.. İşte resimle zabtı ve ifadesi kabil olan mevzular bunlardır..."

Görüldüğü gibi Baltacıoğlu resmin ders kitaplarındaki araçsal ve amaçsal yanlarını irdeliyor. Ders kitaplarındaki resimlerde estetik kayguya hiç eğilmiyor. Estetik beğeniyi resmin araçsal işlevinde gereksiz mi buluyor. Hiç sanmıyorum. 1927 yıllarında ders kitaplarının sırf metine boğulduğu yıllarda öncelikle yapılması gerekenleri söylüyordu. Cumhuriyet Türkiye'sine sanat eğitimi konusunun temel taşlarını diken, ilk sanat harcını koyan

Ders kitabı bulma sorunu

1982 – 1983 Öğretim yılı başında öğrenci, öğretmen ve öğrenci velilerinin diğer sorunları yanında önemli bir sorunları vardı. Ders kitabı bulmak.

Öğrenci velileri, çocuklarının ders kitaplarını bulabilmek için sabahın köründe kitapçıların önünde uzun kuyruklar oluşturmak zorunda bırakılmışlardı. Ders kitabı kuyruklarında önce ben sonra sen tartışmaları yer yer kavgalara neden olmuştu. Tüm bunlara karşın özellikle değiştirilen ders kitaplarının öğretmen ve öğrencilerin eline geçmesi ancak ikinci dönemde mümkün olmuştu.

Öğretmenler, derslerinde öğrencilerine yararlanabilecekleri "Anayasa dilinde yazılmış" yardımcı kaynak adı vermekte epeyce güçlük çekmişlerdi. Bu durum öğretim yılının ikinci dönemine kadar sürdü gitti.

İlk ve orta dereceli okulların yeni öğretim yılına başlayacağı şu günlerde, okullarla ilgili herkeste bir kuşku var. Bu yıl da aynı durumla mı karşılaşacağız.

Sorunun yanıtı Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerince olumlu. 1983 — 1984 Öğretim yılında ders kitabı darlığı ya da yokluğu sözkonusu değil. Yalnız bu yanıt Milli Eğitim Bakanlığı'nca basılan ders kitapları için geçerli. Yetkililer, özel yayınevlerince basılan ders kitapları için aynı şeyi söyleyemiyorlar.

Milli Eğitim Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre 1983 — 1984 öğretim yılı için, ilk ve orta dereceli tüm devlet okullarında okutulacak 401 çeşit ders kitabının 285 çeşidi Milli Eğitim Bakanlığı'nca 116 çeşidi özel sektörce yayımlanacak. Basılacak kitap sayısı da 45 milyon.

Milli Eğitim Bakanlığı'nca basılacak 285 çeşit ders kitabının sayısı 37 - 38 milyon olarak belirtiliyor. Özel sektörce basılacak 116 çeşit ders kitabı sayısının ise en çok 7 - 8 milyon arasında olacağı tahmin ediliyor.

Yetkililere, ders kitaplarının tümünün neden Milli Eğitim Bakanlığı'nca basılmadığına verilen yanıt ilginç. 45 milyon kitap basımı için Bakanlığın yeterli olanağı var. Yalnız 116 çeşit ders kitabının yayın hakkı özel yayınevlerinin. Bu nedenle ders kitaplarının tümü Bakanlıkça basılamıyor.

Bakanlık, ders kitaplarının tümünü kendi basmak için her derste tek kitap uygulaması yöntemini getirmiş. Ders kitapları yazma yarışmalarıyla yeni ders kitapları seçilerek ders kitabı basma yalnızca Milli Eğitim Bakanlığı'nca gerçekleştirilecek. Bu da yıllar sürecek bir uygulama. Bu uygulama ile birlikte yayın haklarının özel yayınevlerinden alınmasının düşünülüp düşünülmediği sorusuna, böyle bir işlemin düşünülmediği yanıtı alınıyor.

Özel yayınevlerince basılan ders kitaplarının öğretim yılı açılışına yetişip yetişmeyeceği Milli Eğitim Bakanlığı'nca bilinemiyor. Yayın hakkı önceden özel yayınevleri tarafından alınan ders kitaplarının basımı üzerinde M.E.B.'nın kontrol yetkisi yok. Basım ve fiyatlandırmada piyasa kuralları geçerli. Özel yayınevleri peşinen para almadan yeterli sayıda kitap basmıyor. Bu yüzden bazı bölgelerde özel yayınevlerinin basımını yaptığı ders kitaplarının bulunması zor olacağı gibi gecikebilir.

Baltacıoğlu'nu ders kitaplarındaki resimlerde sanatsal kayguyu, estetik beğeniyi gözardı edemezdi. 1927 yıllarının eğitimci kadrolarını ve kamuoyunu öncelikle resmin önemine inandırmak istiyordu. Ardından ders kitabı çizerlerine de seslenecekti kuşkusuz.

BUGÜNKÜ DURUM

İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 56 yıl önceki uyarılarına karşın bugün durum hiçte içaçıcı görünmemektedir. İlk öğretime ilişkin ders kitaplarından tutun üniversite düzeyindeki ders kitaplarına kadar yapılacak bir araştırma bize ders kitaplarındaki resimlerin hiç de çağdaş bir yorumla yapılmadığını gösterecektir. 1970'lerden bu yana çocuk yazınındaki göğüs kabartıcı atılımı saymazsak bırakalım ders kitaplarındaki resimleri kapak ve sayfa düzenlemeleri bile sevimlilikten çok ürkütücüdür. Seçilen hurufatın yanında son yıllarda rengin anlamsızca ders kitaplarına bir girişi var ki, anlatılmaz. Özel atılımcı anlayışın ortaya koyduğu ders kitaplarına sözümüz yok diyoruz. Ancak ilgili bakanlığın ders kitapları politikasına diyeceğimiz olacaktır. Çünkü devlet özel atılımcı gibi 'ben çıkarıma bakarım' felsefesiyle yola çıkamaz. Milyonların eğitim sorumluluğu omuzlarındadır. Bu yüzden eğitimci yazar - eğitimci çizer ikilisi üzerinde çok ciddi olarak durmalıdır. Bugün Sovyetler Birliği kendi ülkesinde üretilen en iyi kağıdı çocuklar için yazılan kitaplarda kullanırken, Fransa, bizde günlük yayın organlarına yansıyan çok renkliliği çocuk dünyasına sunarken biz çocuk psikolojisinden habersiz yazar ve çizerlerin hazırladıkları ders kitaplarıyla çağdaş, uygar kafalar yaratmaya çalışıyoruz.

Ders kitaplarını resimleyen çizerlerimizin kaçı çocuk psikolojisi yanında sanat eğitiminden geçmiştir. Çocuktaki resimsel gelişim basamaklarından kaçının haberi vardır merak eder dururum bunları. Örneğin Vladimir Lebedev deyince akla ünlü Sovyet çizeri gelir. Çizer ama salt çocuk kitabı çizeridir Lebedev. Bizde böyle bir ders kitabı çizerinden sözedebilir misiniz?

Ders kitaplarının resimlenmesini çok kısa ve kaba çizgilerle gündeme getirdim. Ders kitaplarında resimler nasıl olmalıdır? Sorusuna bir başıma yanıt aramaktan korktum.

Yazarlar, çizerler, eğitimciler var mısınız böylesine önemli bir soruya yanıt aramaya ? ■

SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ VE YÖNTEM

■ Nail ÇALIŞIR

İNSANOĞLUNUN, varolduğundan bu yana yeryüzünde bir başına yaşadığına ilişkin buluntulara rastlanmadığına —Robinson Crusoe'nin de ancak imgesel bir ürün olduğu bilindiğine— göre, denilebilir ki, insanoğlu hep öteki insanlarla birlikte yaşayagelmiştir. Günümüzde de böyle yaşamaktadır. Ancak, bu yaşam öteki canlılardan ayrı, temel bir özellik taşımaktadır. İnsanlar doğanın kendiliğinden sağladıklarıyla, ona sığınmakla yetinmemektedirler. Doğayı etkileyip değiştirmek de —üretmek de, ürünlerini bölüşüp tütekmek de— dirler. Bunları yaparken de aralarında bu temel ilişkilerden doğan daha karmaşık ilişkiler kurulmaktadır.

Tüm bu ilişkiler, insanları birarada tutan, onları birlikte yaşamaya zorlayan bağları oluşturmaktadırlar. Bu birliktelikten doğan yapı da toplumsal yaşamı ortaya çıkarmaktadır.

Ancak insanın toplumsal yaşamını oluşturan ilişkiler, yine bir başka temel özelliğinin gereği olarak, sürekli değişmektedirler. Üretim - bölüşüm - tüketim ilişkileri, insanın düşünme yetisinin daha da gelişmesine neden olmakta, daha gelişkin düşünme yetisine ulaşan insan da kişisel ve toplumsal yaşamını daha olumlu kılmak uğruna yeni ilişkiler üretmektedir. Bu devinim, insanların doğayla ve birbirleriyle olan tüm ilişkerinin gelişimini - değişimini sağlayan bir süreç oluşturmaktadır. İşte bu toplumsal süreç "Sosyal Bilgiler"in de kaynağıdır.

Böyle olunca da "Sosyal Bilgiler" toplum içinde yaşayan insanın, toplumla ve doğayla ilişkilerini açıklayan bilimsel bulguların tümüdür" denilebilir.

O zaman "Sosyal Bilgiler Dersi de, insanın doğayla ve toplumla olan ilişkilerinin yeni kuşaklara kavratılmasıdır" biçiminde tanımlanabilir.

Toplumsal yaşamın bu çok yönlü ilişkilerinden doğan olaylar ve sorunlar, birbirleriyle nedensellik ilişkisi içinde bir bütünsellik oluştururlar. Bu öylesine bir bütünlüktür ki, olay ya da sorunu oluşturan ilişkiyi açıklayabilmek, ancak olay ya da sorunu etkileyen tüm ilişkileri irdelemekle olanaklıdır. Bu olmadığında yanılgılara düşmek kaçınılmaz olabilir.

İşte bu gerçeklik eğitimimizin olduğu kadar, Sosyal Bilgiler öğretiminin de temel bir sorununu önümüze koymaktadır yöntem sorunu!

ÖĞRETİMDE YÖNTEM SORUNU

Sosyal Bilgiler ders kitapları herşeyden önce bu temel sorunun çözülmemişliğinin ürünüdürler. Kuşkusuz bu, kitapların yazarlarının kişisel tutumlarından çok, eğitim politikasıyla ilgilidir.

Herşeyden önce eğitimin amacı, çocuğun çok yönlü toplumsal ilişkileri kavramasını, o ilişkilerin ge-

rektirdiği tutum, davranış ve beceriyi edinmesini, dahası bu ilişkileri kendisinin ve içinde yaşadığı toplumun sorunlarını çözecek biçimde değiştirme bilincine erişmesini sağlamak... olarak anlaşılmalıdır.

Amaç böyle anlaşıldığında, bu amaca ulaşmada önemli işlev yüklenmiş Sosyal Bilgiler ders kitaplarının dayanacakları temel öğretim yöntemi de kendiliğinden belirecektir. O da, bu anlayışa uygun eğitim - öğretim yapan bir çok ülkede uygulanan **toplu öğretim** yöntemidir. Toplumsal yaşamın, üretim tüketim - yönetim... gibi temel ilişkilerini ana konu olarak alıp öteki yaşam alanlarının (bilim, sanat, düşün... gibi) ilişkilerini de bu ana konuyla bağlantılı olarak açıklayan bir yoldur bu yöntem.

Diyelim ki, **çevremizi tanıyalım** ünitesi işlenirken, çevrenin doğal koşulları, ekonomisi, tarihsel gelişimi, yönetim kurumları... gibi temel toplumsal ilişkileri açıklamak ana amaçtır. Ancak bu ilişkiler açıklanırken, hangi doğal koşullarda, hangi tür araç - gereçlerle, hangi ürünlerin, ne kadarının, kimlerce, nasıl üretildikleri; bu ürünlerin ne kadarının, kimlerce, nasıl bölüşülüp tüketildikleri... gibi öteki nitel ve nicel ilişkilere de yer verilecektir. Bunları yaparken de bu etkinlikleri yansıtan müzikli, resimli, yazılı-sözlü anlatımlara yer verilecek, koşullar elveriyorsa bu ilişkiler çocuğa doğrudan yaşatılacak (uygulatılacak) ya da oyunlaştırılacaktır. Böylece türlü ilişkilerin bütünselliğinden oluşan toplumsal yaşamın, çocuğa açıklanması da aynı bütünselliği içeren bir yöntemle başarılmış olacaktır.

Oysa eğitimimiz de, Sosyal Bilgiler ders kitaplarımız da bu yöntem anlayışından yoksundur.

Sosyal Bilgiler dersinin üniteleştirilerek bu yönteme uygunlaştırılması düşünülmüşse de uygulamada eski tarih, cografya, yurttaşlık bilgisi ders konularının yanyana getirilmesi ya da uyumsuzca birbirinin içine karıştırılması gibi anlamsız bir kolaycılığa kaçılmıştır.

BİLİMSEL – NESNEL YAKLAŞIM

Öte yandan toplumsal yaşamın bir süreç olduğu gerçeği gözden kaçırılarak, bu sürecin geçersizleştirdiği nicel sonuçlar, değişmez veriler gibi, konuları ve kitap yapraklarını doldurmuşlardır. Türkiye'nin ya da öteki ülkelerin bilmem hangi yıldaki insan sayısı, ürettiği kömürün ya da hayvanın ne kadar olduğu... gibi belki de yazıldığı an değişmiş olan sayılar, hem de türlü grafiklerle yer alırken toplumun ve insanlığın türlü kesimlerinin yaşam biçimleri, ulusal ve uluslararası ilişkileri belirleyen mülkiyet ilişkileri, yönetim ayrımları, barış - savaş, gelişmişlik - gerikalmışlık... gibi temel toplumsal ilişkileri açıklayan konularsa yok sayılmış ya da baştan savılmıştır. Böylece Sosyal Bilgiler ders kitapları, tutucu bir işlev yüklenmişlerdir.

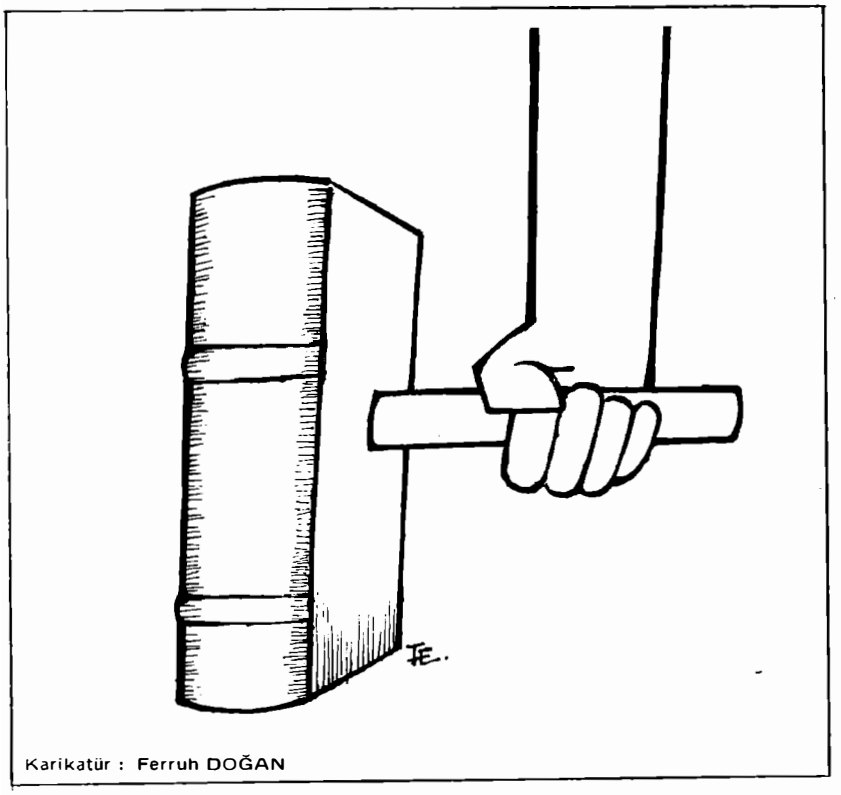

Karikatür : Ferruh DOĞAN

Bu tutuculuk öylesine ileri gitmekte ki —bilimsellik, nesnellik şöyle dursun, özgür düşünme, yorumlama, karar verme, seçme, davranma ve yapma niteliklerini kazandırma bir yana— çocukları önyargılı kılmaya, koşullandırmaya dek varmaktadır. Örneğin Demirperde ülkeleri, Sovyet Rusya gibi uluslararası barışçı ilişkilere ters, soğuk savaş deyimleri sık sık kullanılmaktadır.

Sosyal Bilgiler ders kitaplarının içeriklerine, konularının yaşamsallıktan ve gerçeklikten yoksunluklarına, çarpıklıklarına ilişkin verilebilecek örnekler, neredeyse kitapların kendilerini, tamsayfa satır aralarına tırnak içinde koymayı gerektirdiğinden, verilmese de olurlar.

Ancak sözedilmeye değer bir başka önemli yan var. Sosyal Bilgiler ders kitapları, ulusal - evrensel toplumsal yaşamın temel ilişkilerine —çocuk düzeylerine uygun biçimde— yer vermekle yetinmeli; yöresel, bölgesel, ulusal, evrensel koşulların ayrıntılarını, araç olarak kullanıldıkları okulun ve öğretmenin özel girişimlerine bırakan "çerçeve" bir nitelik taşımalıdırlar. Böylece ansiklopedik bilgi yığını olmaktan çıkarılmış; toplumsal yaşamın sürekli değişimini, yöresel, güncel ve özel koşullarını ilişkilerini içeren bilgilerle —kullanıldığı okul ve öğretmenlerince zenginleştirilmiş— canlı, işe yarar birer araç niteliğini kazanmış olurlar.

Öte yandan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında konuları açıklamaya yönelik resim, grafik, fotoğraflar da öylesine kötü seçilmiş ve kullanılmışlardır ki; çocukların ilgisini çekmek ve işe yaramak bir yana, gereksizlik, beğenisizlik ve anlamsızlık örneğidirler. Doğal ve toplumsal yaşam; karmaşıklığına, türlülüğüne ve çok renkliliğine karşın, resim ve fotoğraflarda siyah - beyaz gösterilmektedir.

Konunun biçimsel yanını oluştursa da bu örnek bile eğitim yöntemine ve ders araçlarına - kitaplarına yansıyan olumsuz bir anlayışı simgelemektedir.

Görülüyor ki; ders kitaplarını değerlendirmek üzere yola çıkıldığında da, sorun, varıp dünya görüşüne, yaşam anlayışına dayanmaktadır. ■

TEST KİTAPLARI

■ Ahmet ÖZTUNCER

"TEST kitapları"na duyulan gereksinim, "kolejler"in ilkokul kısımlarına giriş sınavları için okul öncesinden başlamakta, ilkokul sonrası "Anadolu liseleri"ne, ortaokul sonrası "Fen liseleri"ne giriş için sürmekte ve "yüksek öğretim kurumları"na giriş sınavlarına hazırlıkla son bulmaktadır.

Neden test kitaplarına gereksinim duyuluyor? Bu sorunun yanıtı çoğumuzca bilinmekte. Bu yanıtı, müfredat programlarının ve bu programlara koşut olarak hazırlanan ders kitaplarının içerik ve kapsamlarıyla sınava yönelik olmayışları biçiminde özetleyebiliriz. Kuşkusuz, ders program ve kitaplarının böyle oluş nedenleri ve bu nedenlerin de nedenleri var... Ne var ki, bunları böyle bir yazı çerçevesinde ele almak olanaklı değil. Biz, yalnızca belirli bir konunun doku örgüsünü işlemeye çalışacağız.

Son yıllarda hazırlanan ortaokul ve ilkokul ders kitaplarında bölüm sonlarına testler konmaya başlanması dikkat çekiyor; ama bu, şimdilik yeterli düzeyde değil. Bir "aday" ders konularının sınav gözönüne alınarak işlenmesine, basit ve daha anlaşılır olmasına da gereksinme duyuyor. Bunda, genelde eğitim düzeyinin düşük olması, öğrencilerin temel kavram ve ilkelerle düşünme ve bunları kullanma gücü açısından eksiklikleri önemli bir etken. Aslında, sınavlara hazırlık kitaplarını "test kitapları" olarak adlandırmak artık doğru değil; çünkü, bunların içinde konulara yer verilenlerin sayısı gittikçe artmakta.

EĞİTİM SİSTEMİ

"Test kitapları"nın "piyasa"yı doldurmasının nedenlerinden söz edebilmek için, ülkemizdeki eğitim anlayışına bir gözatmak gerekir. Hiçbir şey kendiliğinden ortava çıkmaz. Bir gereksinmeyi karşılamak, bir boşluğu doldurmak için ortaya çıkar herşey.

Eğitimin işlevi, bireyleri, dolayısıyla toplumu kültürlü kılmak için var olan bilgileri onlara aktarmak, bireylere kazandırdığı bilgi ve becerilerle, onları hem topluma hem de kendilerine yararlı duruma getirmektir. Bunun başarılı olması, verilen bilgilerin, kazandırılan becerilerin günlük yaşamda kullanılır olmasına bağlıdır. Ülkemizdeki eğitim, bu yönlerden incelendiğinde, durumun pek iç açıcı olmadığı ortaya çıkar:

Var olan bilgilerin aktarılma düzeyi yeterli değildir. Bu konuda, öğretmen açığı, araç-gereç ve eğitim olanaklarının yetersizliği sosyo-ekonomik farklılıklar etkili olmaktadır.

Ders kitaplarındaki bilgiler ve bunların işleniş yöntemleri, çağın çok gerisinde kalmıştır. İçlerinde bir kesimi 1940 öncesine ve bu dönemin anlayışına aittir! Bu yüzden de geçerliğini, doğruluğunu yitirmiş bilgilere ve yöntemlere rastlamak mümkündür.

Anaokulundan üniversite bitimine kadar ezberleme geleneği yerleşmiştir. Kişilere, verilen bilgileri kavrama, bunları yeni durumlara uygulama, çözümlemeler, bireşimler ve değerlendirmeler yapabilme davranış ve becerileri kazandırılmamaktadır. Bu nedenle kişiler, verilen bilgileri papağan gibi ezberleyen, istendiğinde geri veren bireyler durumuna gelmiştir. "Çalışkan" öğrenci, genellikle "ezberci" öğrencidir.

Eğitim anlayışı bu olunca, öğretim kadrosu da kendini yenilemeye geliştirmeye gerek duymamaktadır. Yalnız öğrenciler değil, öğretmenler de robotlaşmıştır.

Eğitimimizdeki bir başka çarpıklık da, "giriş sınavları"nın "test" biçiminde, okullardaki (Anadolu liseleri, modern liseler ve kolejler dışında) sınavların "klasik" biçimde yapılmasıdır. "Klasik liseler"de (matematiğin dışında) sınavların test biçiminde yapılması yasaktır. Bu durum, öğretmenlerin test sorularına karşı ilgisizliğine, öğrencilerin ise, bu tip sorulara karşı yabancı kalmasına neden oluyor.

Anadolu liselerine, fen liselerine, parasız yatılı okullara giriş sınavları iki ana bölümden oluşmaktadır: Bunlardan biri "Genel Yetenek", öteki "Bilim Başarı" olarak anılıyor. Bu bölümlerden her biri 60 civarında test maddesini kapsamaktadır. "Yetenek" sorularının sınav kazanmaya etkisinin büyük olmasına karşın, hiçbir okulumuzda bu yönde bir eğitim yapılmamaktadır. Bu durum, sınava yönelik yayınların çoğalmasına neden olmaktadır.

Okullardaki eğitim, işlevini yerine getiremezken, özellikle yüksek öğretime giriş sınavları, okulları işlevsel yönde zorlamaktadır. ÖSYM'ce hazırlanan sorular, öğrencilerin ezber (hatırlama, tanıma) dışındaki eğitim, davranış ve becerilerini de ölçmeye yöneliktir. Bu soruların, müfredatın dışında olmamakla birlikte, okullarda öğretilenlerden farklıymış gibi algılanması da bu nedenledir.

Bütün bu olumsuzluklar, çelişkiler; yayın ve özel kurslar yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Özel dersaneleri eğitimin zorunlu bir kademesi durumuna getiren nedenler neyse, bu alandaki yayınları eğitimin bir parçası durumuna getiren nedenler de odur. Bu olumsuzluklar ve çelişkiler ortadan kalkmadıkça, kimi yasaklamalar bir şey değiştirmeyecektir. Özel dersanelerin kapatılmasıyla, özel ders alma ya da verme biçimi değişecek, bu alandaki yayınlar daha bir önem kazanacaktır. Bunun bir başka yolu yoktur; çünkü okullardaki eğitimle sınav kazanmak mümkün değildir.

EŞİTLİK – EŞİTSİZLİK

Son zamanlarda basında, "bir sınav toplumu" olduğumuza ilişkin yazılar yer alıyor. Bu yazıların bir ikisinde, sınavların ve sınavlarda uygulanan "test sistemi"nin sakıncalarına değinilmekte. Yaratıcılıktan uzak, "programlanmış beyinler" üretildiği ileri sürülmektedir. Eleştirilerin büyük bir bölümüne katılıyoruz. Ne var ki, çok sayıda kişinin girdiği bu tip sınavlar için, başka

seçenek olmadığı da belirtilmektedir. Başka bir deyişle, çözüm sistemin içinde aranırsa, daha olumlu bir seçenek getirilememektedir. Bir bakıma, bu sınavlar toplumdaki eşitsizlikleri yansıtan bir ayna, sınav sonuçları da bu aynadan yansıyan gerçek görüntüler olmaktadır. Sınava giren çocuk ve gençlerin ailelerine ait sosyo-ekonomik özellikler bir bilgisayara verilse, sınav sonuçlarına çok yakın bir dağılım çıkabilir. Bu gerçekler, kimi araştırmalarla kanıtlanmış durumdadır. Bu araştırmalara göre, bırakalım iller ya da bölgeler arasındaki dengesizlikleri, bir ilin çeşitli semtlerindeki okullar arasında da aynı dengesizlikleri görmek mümkün. Hal böyle olunca, sınav belirli bir kesim içinde geçmektedir. Son yıllarda, bu sınavlarda illerin başarı sıralamasına ilişkin açıklamalarda, sosyo-ekonomik açıdan daha az gelişmiş birkaç ilin başarısının yüksek yüzdesi ve bu başarı düzeyiyle sözkonusu illerin ilk sıraları aldığı söyleniyor. Ama, bu illerden kaç kişinin sınavlara girip, bunlardan kaçının başarılı olduğu, hangi okullara yerleştirildikleri açıklamalara eklenmiyor ya da "es" geçiliyor. Sözgelimi, bu yıl "Anadolu Üniversitesi"ni tercihlerinde belirtenlerin tamamı —eğer daha önce tercih ettiği bir yüksek öğretim programına yerleştirilmemişse— bu okula alınmıştır. Öyleki, üstüne üstlük beş bin kişilik kontenjan açığı da kalmıştır. Diyelim ki, yüksek öğretime girişin ikinci basamak sınavına Hakkari'den katılmaya hak kazanan "beş" kişi olsun. Bu adaylar, daha yüksek puanla öğrenci alan yüksek öğretim kurumlarına giremeyecekleri düşüncesiyle Anadolu Üniversitesi'ne tercihlerinde yer versinler. Bu ilin ikinci basamak sınavındaki başarısı kesinlikle yüzde yüz olacaktır; çünkü bu adayların hepsi, bir yüksek öğretim kurumuna (Anadolu Üniversitesi) yerleştirilecektir.

Yetkililerin açıklamalarıyla bu sınavların "son derece adil" olduğu belirtilmek isteniyor. Aslında, vurgulanmak istenen —bu işleyiş içinde— daha iyi bir çözümün olmadığı. Çünkü, son yıllarda eleştiriler sınav sistemine yöneltildi. Başka bir deyişle, sınavın eşitsizlikleri giderici sihirli bir çözüm olduğu sanıldı. Yöneticileri, bu türden "politik" açıklamalara sözkonusu eleştirilerin ittiğini söylersek haksızlık etmemiş oluruz. Fakat, gerek eleştiriler, gerekse bunlara karşılık yapılan açıklamalar sorunu çarpıtmaktadır.

Durum böyle değerlendirilince, test kitaplarının var olan eşitsizlikleri gidermedeki payı gündeme getirilebilir. Bu kitapların, belki kendi kendine çalışarak ya da bir dersaneye de giderek sınavlara hazırlanan görece daha az olanaklı ama, başarılı çocuklara katkısından söz edilebilir. Özellikle, yükseköğretime giriş sınavlarında, "test kitapları"nın daha geniş bir kitlenin yararlanmasına açık olduğu söylenebilir. Konunun burasında, sözkonusu kitap ve dergilerin böyle olumlu bir katkıyı ne derece yerine getirdiği sorusu akla geliyor.

YAYINLARIN NİTELİĞİ

Kitapların niteliklerini belirtirken, bu niteliklerle yakından ilintili olan yazarların ve ortamın özelliklerini de açıklamaya çalışacağız.

Okul öncesi test kitapları, birkaç yazarın özel çabası içindedir. Bu yazarların pedagojik eğitim görüp görmediklerini bilmiyoruz... Ancak yabancı (dış) kaynaklardan büyük ölçüde yararlandıkları da açıkça görülüyor.

Anadolu liselerine giriş sınavları için hazırlık kitaplarına gelince, bu kitaplar hakkında çok şey söylenebilir. Özellikle yetenek sorularının hazırlanması bir "eğitim" sorunudur. Bir yazarın, en azından zihnin yaptığı işlemleri, ölçme ve değerlendirmeyi, istatistiği, test hazırlamada birtakım temel kavram ve ilkeleri bilmesi ve uygulaması gerekir. Bir yetenek sorusunun bilmeceden farklı olması gerekirken "piyasa"ya yazar ya da öğretici olarak pek çok yetenek "cambazı" ya da "okus - pokusçusu"nun çıktığını bu satırların yazarı olarak yakından gördük.

Kolej ve Anadolu liselerine giriş sınavı sorularını, MEB bünyesindeki bir dairede görev yapan öğretmenler hazırlıyor. Bakanlığın personel politikası nedeniyle, "nitelikli" soru üretmek yoluna gidenlerin ve bu sınavı ileriye götürmek için araştırma yapmak isteyenlerin sayısı oldukça az. Gelen kişi öyle uzun süre burada durmuyor. Bu nedenledir ki, yüksek öğretime giriş sınavlarındaki önemli gelişmelere karşın, bu sınavlarda önemli bir adımdan söz edilmesi mümkün değil. On yılda, "soru kalıpları" pek az değişmiş. bu nedenle, piyasadaki test kitaplarının bu soru kalıplarının çözüm yöntemlerini öğrettiği ve öğrencileri bu yönde koşullandırdığı ve böylece başarıya olumlu katkılar yaptığı yadsınamaz bir gerçektir. Çocuklarımızın başarılı olmasının sırrı, —kurs görmenin dışında— bu kitaplardan dört-beşini devirmelerinde yatıyor.

Özellikle yüksek öğretim konusundaki talebin çokluğu, hem kitapların sayısında "korkunç" bir artışı, hem de kitapların niteliklerinde bir düzelmeyi, iyileşmeyi getiriyor. Konulara bakış açımızı genişleten çok sayıda soru üretiliyor ya da yabancı dildeki kitaplardan çevriliyor. Bu alanda büyük bir devingenlik, canlılık göze çarpıyor. Söz konusu yayınların olumsuz yanlarına gelince, bu tür kitaplarda yer alan çoğu sorular açık değil. Bu soruların ya ne istediği anlaşılmıyor ya da bir iki yanıtı olabiliyor. Yine bu kitapları dolduran birçok soru, kullanımdan düşmüş sınav sorularının aynısı ya da kötü taklitleridir. Konular eksiktir ve yeterince işlenmemektedir. Yayınlar bu yönüyle öğrencilere istendiği ölçüde yararlı olmamakta, öğrenciler birkaç kitap ve dergi almak zorunda kalmakta, yine de aradıklarını bulamamaktadırlar. Bu tür yayınların hemen hiçbirinde öğrencilerin kendilerini ölçmelerine olanak sağlayacak açıklamalar yer almadığı gibi, bu yayınlarda böyle bir amaç da güdülmemiştir.

Piyasadaki test kitaplarının yazarlarının hemen hepsi sınava yönelik kurs verenlerden oluşuyor. Bu nedenle, kitap yazmak için ayıracakları zaman, son derece sınırlı. Bu kişiler, testle ilgili bilgilerle de donatılmadan kendilerini böyle bir işin içinde bulmuşlardır. Bu koşullarda, çoğu yazar, kitaplara, kendini kabul ettirme (ad yapma)nin bir aracı olarak bakıyor. Kitaplar bir piyasa mekanizması içinde değer kazanıyor. Bunun sonucunda, kitapların çoğu, kısa bir hazırlık süresi içine sığdırılarak "şişiriliyor". Kimileri de önüne yaydığı beş-on kitaptan "altın makas"la bir kitap çıkarıyor. Özet olarak, kitap yazarlarının önemli iki sorunu, "eğitim" ve "zaman" olarak karşımıza çıkıyor. Olaya birikim ve deneyim açısından bir emek değerlendirmesi olarak bakan yazarlar da yok değil. İçlerinde, özenli ve uzun süreli çalışmaların ürünlerini ortaya koyanlar da var. Son zamanlarda (iyi ya da kötü) bir ekip çalışması yoluna gidildiği de gözleniyor.

Bu tür yayınların birçok olumsuz yönlerine karşın, bu haliyle bile öğrenciler için yararlı olduğu bir gerçektir. Piyasada iyi hazırlanmış kitaplar da vardır; kötü hazırlanmış kitaplar da... İyisini seçmek öğrencilere kalmaktadır. Herşeyde olduğu gibi, iyiler varlığını sürdürecek, kötüler ise ortadan kalkacaktır; ama o zamana kadar öğrencilerin de çekecekleri vardır. Bu kadar yayın kargaşası içinde iyiyi, kötüyü seçmek oldukça güç bir iş. Öğrencilere kolay gele... ■

"SAĞLIKLI" EĞİTİM

■ Hasan CANER

EĞİTİM ve sağlık, bütün çağdaş toplumlarda devletin kendisini görevli saydığı iki temel hizmet alanıdır. Bu iki alanın çakıştığı noktalar da vardır: Sağlığın eğitimi, ya da eğitimin sağlığı gibi. Sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde, özellikle koruyucu hizmetler içinde sağlık eğitimi çok önemli bir yer tutar. Hastalıklardan korunma, aile planlaması, kişisel temizlik gibi çeşitli hizmet konularının halka nasıl anlatılacağını, sağlıkçılar eğitimcilerden öğrenirler. Öte yandan eğitimciler de sağlıkçılara hangi çevresel ya da kişisel sağlık koşullarında eğitimi daha iyi yapabileceklerini danışırlar, eğitim sistemine sağlıkla ilgili hangi konuları ders olarak katmak gerektiğine birlikte karar verirler. Bu yazı, iki yön taşıyan konunun yalnızca bir yönünü, eğitim örgütünün sağlıkla ilgili görevlerini konu almaktadır.

GÖREVLER

Eğitim ile ilgili sağlık görevleri belli başlı iki ana grupta toplanabilir:

I - Eğitimin başarılı olabilmesi için gereken sağlık koşullarını oluşturmak, ya da "okul sağlığı",

II - Eğitim örgütünden, sağlık eğitimi için yararlanılması.

Birinci grup görevler, hizmetin yöneldiği özneye göre üçe ayrılabilir:

1- Çevre koşulları: Etkin bir eğitim, sağlıklı çevre koşulları gerektirir. Bu başlık altında, okul binaları, sınıfların ısı - ışık - havalandırma koşuları, okullarda su ve hela gereksiniminin sağlanması gibi konular yer almaktadır. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", 163 üncü maddesinde, okulların çevre sağlığı yönünden Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca denetleneceğini belirtmiştir:

"Madde.163 — Bilumum mektelerin bina ve sıhhi şartları ve sari salgın hastalıklardan vikayeleri (korunmaları) hususları Sıhhat ve Içtimai Muavenet Vekâletinin murakabesi (denetimi) altındadır(...)"[1]

2- Öğrencilerin sağlığı: Eğitimin başarısı öğrencilerin sağlığı ile sınırlıdır. Bu nedenle eğitimin her kademesindeki yöneticiler için öğrencilerin sağlığı büyük bir önem taşıyor olmalıdır. Bir öğrencinin hastalığı yalnızca kendisinin eğitim başarısını değil, çıkabilecek bir salgın nedeniyle büyük bir öğrenci grubunun eğitimini aksatabilir. "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" ile, öğrencilerin sağlığının korunması ve gözetilmesi görevi okulların bağlı oldukları kurumlara, yani resmi okullar için Milli eğitim Bakanlığına verilmiştir:

"Madde.163 — (...)Yalnız talebenin şahıslarına ait sıhhi murakabe (sağlık denetimi) bu mekteplerin tabi oldukları makamlar, cemiyetler veya şahıslar tarafından ifa edilir.

"Madde.164 — Alelumum (genel olarak) mekteplerde muayyen fasılalarla talebenin beden, ruh ve göz ve kulaklarına ait muayeneler mekteplerin hususi tabipleri tarafından icra ve her talebeye mahsus ayrı kayıt varakalarına tespit olunur."

Bu yasa maddeleri, eğitim örgütünü hatırı sayılır bir hizmetle yükümlü kılıyor.

3- Öğretmen ve öteki çalışanların sağlığı: Okullarda çalışanların tümünün sağlığı da eğitim hizmetinin başarılı yürütülmesi için gereklidir. Ancak bu kişilerin sağlığının korunması , Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Örgütü'nün değil, genel sağlıktan sorumlu olan kurumların görevi olmalıdır.

Bu üç maddeden başka, öğrencilerin ev koşulları, öğretmen ailelerinin sağlığı gibi daha dolaylı olarak eğitimi etkileyen koşullar da vardır. Bu konular da, genel sağlık hizmetlerinin alanına girer.

Eğitim ile ilgili ikinci grup sağlık hizmeti de, eğitim örgütünden sağlık eğitimi için yararlanılmasıdır. Ancak bu görev rasgele yürütüldüğü zaman yararından çok zararı olabileceği unutulmamalıdır. Toplumda sağlıkla ilgili çok yanlış inanç ve davranışların alabildiğine yaygın olduğu ülkemizde, eğitim örgütünün sağlıkla ilgili olarak yalnızca bilimsel doğruları yayması için titiz olunması gerekir. Öğretmenler de bu toplumun insanıdır ve sağlık eğitimi kendilerine bırakıldığı zaman neyin doğru, neyin yanlış ya da neyin önemli, neyin önemsiz olduğunu her zaman bilemeyebilirler. Bu nedenle, okullardaki sağlık eğitimi için eğitim örgütü ile sağlık örgütünün üst düzeyde işbirliği yaşamsal önem taşımaktadır.

Sağlık eğitiminin başarılı olabilmesi için önce öğrenci ve öğretmenlerin sağlık sorunlarındaki öncelikler saptanmalı, eğitimin kısa ve uzun süreli hedefleri belirlenmelidir. Yapılacak bir programla hangi yaş gruplarına, hangi koşullarda ve hangi yöntemlerle sağlık eğitimi yapılacağı saptanmalıdır. Bütün bu aşamalar dikkate alınmadan başlanacak bir sağlık eğitimi kampanyasının iş yapar görünmekten başka bir işlevi olamaz, etkisi de televizyondaki "eğitim spotları 'nın etkisinden daha fazla olamaz.

Sayılan bütün bu sağlık görevlerinden ne kadarını üstleneceği konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın Sağlık Örgütü kararlar almalı ve bir program hazırlamalıdır. Daha önceki başarısız girişimlere karşın, sağlık yetkilileri ile ortak çalışmalar sürdürülmelidir[2].

TÜRKİYE'DE DURUM

Milli Eğitim Bakanlığı'nın sağlık alanındaki birincil görevi, yasalarla da belirlendiği gibi, öğrencilere okul sağlığı hizmetleri götürmek, yani "sağlık"lı bir eğitim hizmeti vermektir. Ancak bugün yapılan iş, öğretmenlerin ve Bakanlıkta görev yapanların bir bölümüne, tedavi hizmetini hem de yetersiz biçimde vermeye çalışmaktan öteye gitmemektedir. Başı - sonu belli olmayan okul taramaları bu gerçeği ne yazık ki değiştiremiyor.

Milli Eğitim Bakanlığı, 8 milyon 250 bini aşkın öğrencisi, 290 bine yakın öğretmeni, çok sayıda çalışanı ile geniş bir topluluk oluşturmaktadır. Bakanlığın Sağlık Daire Başkanlığı (eski genel müdürlük), 1958'de kurulmuştur. Adı "Sağlık Eğitim Merkezi" olarak konmuş olan polikliniklerin sayısı, Kasım 1982'de 37'ye ulaşmış idi[4]. Bunlardan başka genellikle zorunlu görevi olan hekimlerin görev yaptığı okul hekimlikleri her türlü eşgüdümden yoksun ve görevleri belirlenmemiş olarak çalışmaktadır.

Adına bakıldığında sağlık eğitimi vermek için kurulduğu sanılabilecek olan polikliniklerin görevlerini belirleyen bir de yönetmelik vardır[5]. Yönetmelikte sağlık eğitim merkezlerinin üç amacı sayılmaktadır. Bunlardan ikisi, sağlık personelinin eğitimi ve okul sağlığını geliştirme gibi genel şekilde belirtilmekte, tedavi hizmeti ise ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu hizmetten yararlanacaklar arasında, Bakanlık personeli, emeklileri, bunların aileleri sayılmakta, ancak öğrencilerin hizmetten yararlanmaları "parasız yatılı" olma, ya da "fakirliği geçerli belgelerle tespit edilmiş olma" koşullarına bağlanmaktadır. Bu yönetmelik, bütün öğrencilerinin sağlığından Bakanlığı sorumlu tutan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun yukarıda anılan 163 ve 164 üncü maddelerine açıkça aykırı olmaktadır.

Gerçek görevlerinin ne olması gerektiğini bir yana bıraksak bile Milli Eğitim personelinin tedavi gereksinimi böyle merkezler açarak karşılanamaz. Bunu kanıtlamak için küçük bir hesap yeterli olacaktır. Bu merkezlerden hizmet bekleyen üç gruptan (öğretmenler, öteki personel, emekliler) yalnızca birini, öğretmenleri ele alalım. Milli eğitimin öğretmen sayısı 289 bin kadardır[3]. Bu öğretmenlerin eş ve çocuk sayıları hakkında bir kayıt olmadığından, S.S.K.'nın kullandığı oranlara göre hesap yapılabilir, böylece eş çocuk sayısının yaklaşık 838 bin, ana - baba sayısının yaklaşık 231 bin olduğu tahmin edilebilir. Üç rakamın toplanmasıyla 1 milyon 350 bin "öğretmen ailesi nüfusuna" ulaşırız[6]. Yine S.S.K.'nın 1982 yılında 11 milyon 650 bin sigortalı için 17.2 milyon poliklinik yaptığı dikkate alınır ve gereksinim hesaplanırsa yılda 2 milyon muayenenin yalnızca öğretmen aileleri için gerekebileceği ortaya çıkar. Bu rakam günde 20 bin muayene demektir.

Böyle bir hizmet için ise herşeyden önce iyi bir örgütlenme, geniş kadrolar, ... gerekir. Eğer bir yerlerden istatistiklerini bulabilir de öteki bakanlık çalışanları ve emekliler ile aileleri için de benzeri bir hesap yapıp sonuçları üst üste eklerseniz, görürsünüz ki, bir değil on tane hastane kurulsa bu gereksinimi karşılayamaz.

Bütün bu bilgiler ancak hesaplarla mı ortaya çıkar? Hayır. Bu işyükünün ne kadar büyük olduğu işin başında görülebilecek bir olgudur. Ancak tedavi hizmetlerinin devamında, arttırılmasında ısrar etmek bir tek şey sağlayabilir: Büyük kentlerde (özellikle İstanbul ve Ankara'da) çalışmakta olan Milli Eğitim mensuplarını hastalandıklarında muayene etmek. Uzak yerlerde çalışanların bu kurumlardan yararlanması olanaksızdır. O halde Bakanlık sağlık örgütünü poliklinik (ve hastane) düzeyinde yürütmekle bir kısım çalışanına ayrıcalık sağlamaktadır. Bu poliklinikler yerine okul hekimliği sistemi kurulsa aynı giderle çok daha fazla kişiye hizmet ulaştırılabilecektir.

Ankara'da kurulması planlanan, D.P.T.'nin karşı çıkmış olmasına karşın[7], bu yıl 24 kasımda açılacağı söylenen "Öğretmen Hastanesi"nin de gerçekte eğitim topluluğunun hangi kesimlerine hizmet götüreceği iyi düşünülmelidir.

Bu tedavi hizmetlerinin yanısıra, Milli Eğitim Bakanlığı'nın asıl geliştirmesi gereken konuda, "okul sağlığı" konusunda yeterli, tutarlı ve kalıcı bir çabasına raslanmamaktadır. Bu konuda zaman zaman yayınlanan genelgelerle okullarda sağlık taramaları yapılması istenmekte, ancak işler bölgesel insiyatife bırakıldığından gerçek bir hizmet sağlanamamaktadır[4]. Oktay Ekşi de bir yazısında bu konuya sağduyu ile eğilmiş, plansız programsız yapılan işlerin yarar yerine zarar getirebileceğine değinmiştir[8]. Gerçekten de görev sınırları belirlenmeden girişilecek her çaba, uzun erimli planlar olmadan başlanan her iş yanlış yapma riskini de taşımaktadır.

Sayın Nusret H.Fişek, okul sağlığı konusunda diyor ki: "...Zamanımızda okul sağlığı denince, çocukların sağlığını korumak ve eğitime uymalarını sağlamak için görme ve işitme bozukluğu gibi sağlık sorunlarını çözmek, okulda sağlık yönünden olumlu bir çevre yaratmak ve öğrencilere sağlık eğitimi yapmak anlaşılır. MEB Sağlık Örgütü'nün, okul yöneticilerinin, öğretmenlerin uygulamaları bunları sağlamaktan uzaktır. Uygulamaların ağırlığı hasta öğretmenlerin sağlık işleri üzerinde toplanmıştır. Eğitimde de bilgi aktarmakla yetinilmekte, sağlığın korunması konusundaki bilgilere de gerekli ağırlık verilmemektedir."[9].

NELER YAPILABİLİR?

Milli Eğitim'e düşen sağlık görevleri herşeyden önce ülkenin genel sağlık hizmetleri bütününden ayrı düşünülmemelidir. Bu nedenle de her aşamada yapılabilecek işler Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'yla yakın işbirliği gerektirmektedir.

Yapılabilecek şeyler maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. İlk adımda görevler belirlenmeli, sınırlar çizilmelidir. Yakın ve uzak hedefleri ortaya koyan somut bir plan hazırlanmalıdır.

2. Tedavi edici hizmetler en aza indirilmeli, koruyucu sağlık hizmetleri ön plana geçirilmelidir. Yatırımlar yataklı ve yataksız tedavi kurumlarından okul düzeyindeki birinci basamak sağlık hizmetlerinin yani "okul hekimlikleri"nin örgütlenmesine kaydırılmalıdır.

3. Okullardaki koruyucu hizmetler için bir "yönetim şeması" geliştirilmeli, "okul hemşireliği" ve "okul bölge hekimliği" gibi düzenlemeler getirilmelidir.

4. Okullarda çevre sağlığı standartları geliştirilmeli ve özellikle yeni yapılan okullarda bu standartlar denetlenmelidir.

5. Okullarda yapılacak sağlık eğitimi için bir plan hazırlanmalı, öncelikler saptanmalı, hedefler belirlenmelidir.

Bütün bu çalışmaların amacının şu ya da bu kişiye prestij sağlamak değil, eğitim hizmetlerinin daha sağlıklı yürümesi olduğu sürekli olarak akılda tutulursa, yapılan işlerin uzun süreli yararları olabilir ancak.

---

1 1593 sayılı ve 24 Nisan 1930 tarihli **Umumi Hıfzıssıhha Kanunu**.

2 Fuat Güner, "**Milli Eğitimde Sağlık Hizmetleri**", **(Eğitim Kurumlarında Sağlık**, haz. Turan Yüksel, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü Sağlık Merkezlerine Yardım Derneği Yayınları: 1, İstanbul, 1978 içinde.)

3 **Milli Eğitim Bakanlığı Beyaz Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1981

4 Milli Eğitim Bakanlığı'nın Eylül 1982 tarih ve 540.(82). Tedavi sayılı genelgesi.

5 Milli Eğitim Bakanlığı Sağlık Eğitim Merkezleri Yönetmeliği, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1982.

6 **Sosyal Sigortalar Kurumu 1982 Yılı Çalışma Raporu ve Bilançosu**, SSK Gn. Md. Yay. No.378, Ankara, 1983

7 "**Öğretmenler Hastanesinin Kurulmasına DPT Karşı Çıktı**", Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 1982, 12 nci sayfa

8 Oktay Ekşi, "**Nerede O günler?**", Hürriyet Gazetesi, 14 Ekim 1982, 3 üncü sayfa.

9 Prof. Dr. Nusret H.Fişek, **Halk Sağlığına Giriş**, Hacettepe Ün. - DSÖ Hizmet Araşt. Merk. Yayını No: 2, Ankara, 1983.

ORTA EĞİTİMDE REHBERLİK DİYE BİR SİSTEM...

■ Barış IŞIK

ORTA öğrenim çağlarındaki gençlerin kafası, yaşadıkları dönem nedeniyle sorular ve sorunlarla karmakarışıktır. Bir yandan eğitim süreci, bir yandan ergenlik dönemi sorunları, kimlik bocalamaları, bağımlılık/bağımsızlık çatışmaları yaşanır. Bu dönemde öğrencinin kendi sorunları ile ilgilenen, yol gösterici bir öğretmenle karşılaşmasının sağlayacağı yararlar tartışılamaz. İşte okullardaki "rehberlik" uygulamalarının varlık nedeni budur.

Ülkemizde okul rehberlik sistemi, 1950'lerde gelen yabancı uzmanların önerileriyle gündeme gelmiştir. Yıllık okul programlarında genel olarak değinilen rehberlik uygulamaları, 14.8.1970 tarih ve 1619 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayınlanan bir genelgeyle resmen başlatılmıştır. 1970 - 71 ders yılında ilk olarak 12 okulda rehberlik servisi kurulmuştur.

Nedir Rehberlik?

Çeşitli okullardaki rehberlik servisleri arasında bir eşgüdüm olmadığından bu çalışmalar büyük ölçüde kişilerin heves ve yetenekleriyle sınırlanmaktadır. Yine de biz, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu alandaki yayınlarından rehberliğin tanımını ve ilkelerini öğrenmeye çalışalım:

"Rehberlik, öğrencilerin kimliklerini daha iyi anlamalarına, daha gerçekçi bir görüşle benlik tasarımı kurmalarına yardım sağlayan hizmetlerin tümüdür."[1]

"Rehberlik anlayışını oluşturan ilkeler şunlardır:

I - Rehberliğin esasında insan hak ve sorumlulukları ile yakından ilgili demokratik ve insancıl bir anlayış vardır.

II- Rehberliğin amaçlarının gerçekleştirilmesi yolunda başarılı sonuçlar alabilmek için öğrenciyle ilgili olan herkesin anlayış ve işbirliği içinde çalışması gerekir.

III- Modern rehberlik anlayışı her türlü çalışması ile öğrenciyi merkez alan bir eğitim sistemini öngörür.

IV- Rehberlik yolu ile yapılan yardımın esası öğrencilerin kişiliklerini daha iyi anlamalarını, problemlerine çözüm yolu bulmada kendi kendilerine yeter hale gelmelerini sağlamaktır.

V- Rehberlik öğrencilerin bedensel, zihinsel ve sosyal olan bütün kapasitelerini kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda en uygun bir şekilde geliştirmeyi amaç edinir.

VI- Öğrenciye rehberlik yolu ile yardım edebilmek için onu türlü yönleriyle tanımak gerekir.

VII- Rehberlik çalışmaları her okulun amaç ve ihtiyaçlarına uygun alanlarda yoğunlaştırılmalıdır.

VIII- Rehberlik hizmetleri planlı programlı ve örgütlenmiş bir biçimde profesyonel bir düzeyde sunulmalıdır."[2]

"Rehberlik okullarda örgün eğitimin bir işlevi olarak önerilmiştir."[3]

Nasıl Bir Uygulama?

Herşeyden önce söylenmesi gereken şey, rehberlik servislerinin sayıca çok yetersiz olduğudur. 1979 - 1980 öğretim yılında orta dereceli okulların Türkiye'deki sayısı 7 bin 266'dır[4]. Oysa 1981 yılında rehberlik uygulaması yapılan toplam okul sayısı 83'tür, bu okulların da büyük kısmının büyük kentlerde olduğunu düşünmek zor değildir. Buradan, rehberlik hizmetlerinin henüz çok küçük bir öğrenci kitlesine ulaştırılabildiği anlaşılıyor.

Öte yandan, çalışan rehberlik servislerinin çalışmaları da pek içaçıcı görünmemektedir. Bir rehberlik servisi şöyle kurulur: Psikolog ya da eğitimci bir (bazan iki) eleman okula atanır. Herhangi bir özel rehberlik eğitimi görmeyen bu elemanın kişisel ilgi ve hevesinden başka faktörler de hizmeti etkiler. Eğer yeni rehber öğretmen gençse, yönetim deneyinden yoksunsa okula gelmesiyle birlikte görev ve yetki karışıklığı başlar. Çünkü okulda yöneticiler, kendileriyle öğrenciler ve öğretmenler arasında bir denge kurmuşlar, genellikle de bazı sınırlar çizmişlerdir. Bazı okullarda bu "denge"ye göre öğrenciyi dinlemek, öğrenciden yana olmak demektir, bu da "okul yönetimine karşı olmak"la aynı şey gibi görülür. Öğretmen toplantılarında göze batmamayı başaramazlarsa, bir süre sonra yöneticilerle aralarında sürtüşmeler başlayacaktır. Kimi zaman öğrencilerle ilgili haklı istemleri bile disiplini bozmak olarak yorumlanabilir. Bir süre sonra okul yönetimi bu yetki karışıklığını çözümlemek için rehber öğretmenin görevlerini sınırlar ve ona somut görevler verir. Bunlar, gerektiğinde müfettişe gösterilmek üzere öğrenci sosyal durum fişlerini doldurmak, öğrencilere gelen mektupları okumak gibi görevlerdir. Eğer rehber öğretmen hala birşeyler yapma inadından vazgeçmemişse boş zamanlarında kendisine başvuran öğrencileri dinler, onlarla iletişim kurup yardımcı olmaya çalışır.

Bütün bu yazdıklarımızla karşılaşmayan ve okul yönetimiyle iyi ilişkiler kurabilmiş rehber öğretmenler de vardır elbette. Ancak onlar da programsız bir hizmetin içinde kendi çabalarıyla sınırlı bir hizmet yürütürler. Önemli bir sorun da gerektiğinde danışacak ya da gereken öğrenciyi ruh sağlığı hizmeti için gönderip birlikte izleyebilecek bir yerin bulunmayışıdır.

Bir rehber öğretmenle iletişim kurabilen öğrenciler için ise durum daha iyidir. Sorunlarıyla ilgilenen, kendisini yargılamayan, üstelik kendi kuşağından olmayan birisiyle ilişkiden hoşnuttur.[5]

Sonuç

Milli Eğitim Bakanlığı'nın orta öğretimdeki rehberlik uygulamaları henüz yaygın olmaktan çok uzaktır, kısa bir süre sonra yaygınlaşacağına ilişkin de bir belirti yoktur. Uygulanabildiği yerlerde rehberlik hizmetleri önemli yönetsel sorunlarla karşı karşıyadır.

Başarısızlığın temel nedeni, bu hizmeti eğitim sisteminin bütünü içinde ele almamaktan ve onu yerli yerine oturtamamaktan kaynaklanmaktadır. ■

---

1 Feriha Bayınur, **Okullarımızda Önemli Bir Sorun: Rehberlik**, Hacettepe Ün.Basımevi, 1971, Ankara.

2 Dr. Muharrem Kepçeoğlu, **Rehberlik Anlayışını Oluşturan İlkeler ve Kavramlar**, Milli Eğitim Basımevi, 1975, Ankara.

3 Prof. Dr. Feriha Baymur, **Rehberlik Nedir?**, MEB Yay. 7512, Milli Eğitim Basımevi, 1975, Ankara.

4 **Milli Eğitim'in Beyaz Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, 1981, İstanbul.

5 Ü.Çulha, G.Arıgül, **450 Kız Öğrencinin Çeşitli Alanlarda Problemlerinin Taranması ve Değerlendirilmesi**, (10. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresine sunulan tebliğ), Ajans - Türk, 1974, Ankara.

Picasso — Guernica, (Prado Müzesi, Madrit - İspanya) "Resim, tarih boyunca süren sömürü ve baskı aşamalarını haykırmakta ve sergilemektedir." Peter Weiss (Direnişin Estetiği).

Picasso'nun ölümünün 10. yılı anısına GUERNİCA'LARI KİMLER YAPIYOR...

■ **Serol TEBER**

BASKLI din adamı, Alberto-de Onandia, 26 Nisan 1937 tarihinde Guernica kentinde başından geçenleri, gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

"Gökyüzünün açık, güneşli olduğu çok güzel bir ilkbahar günüydü. Öğleden sonra saat tam beşe çeyrek kala arabamla Guernica'nın pazar yerine geldim. Alan insan kaynıyordu... Birden çanlar çalmaya, sirenler ötmeye başladı... İlk kez gökten düşen bir bombayı ve sonra bunun ardından 18 tane kadar olduklarını sayabildiğim savaş uçaklarını gördüm... Bombaların patlaması anlatılmaz bir panik yarattı. Ben, beş milis askeriyle birlikte küçük bir tahta köprünün altına saklandık. Oldukça iyi gizlendiğimiz yerden meydanda olup bitenleri, kadınların, erkeklerin, çocukların ve hatta hayvanların nasıl bir şaşkınlık ve korku içinde kaçıştıklarını dehşetle görebiliyorduk...

"Savaş uçakları, hiç ara vermeden, bir saatten fazla bir zaman boyunca Guernica'nın üzerinde uçtular ve her tarafı bombaladılar...

"Bunlar, şimdiye değin süren iç savaş boyunca hiç görmediğimiz bir yöntemle saldırıyorlardı. Uçaklar, pilotlar, tek tek evlere, insanlara, çocuklara, hatta hareket eden hayvanlara, herşeye saldırıyorlardı. Yıkılmış, yanmış evlerin dumanları, patlamaları, bunlardan çıkan alevleri anlatmak olanaksızdı.

"Saat yediye doğru, uçaklar gittiler. Fakat, hemen yenileri geldi. Bu seferki saldırı dalgası çok daha büyüktü. Bu yeni saldırıda daha çok yangın bombaları atıldı. Ve ortalama otuz beş dakika içinde tüm kent ateş ocağına döndü. Güneşin batışından sonra da, Guernica'dan çıkan alevler çok uzaklardan görülebiliyordu. Bombardıman sonucu, kentin orta yerinde on altı metre çapında ve sekiz metre derinliğinde bir çukur açılmıştı..."

* * *

Anımsanacağı gibi, İspanya Cumhuriyetine karşı, kilise, büyük toprak sahipleri ve sermaye çevreleriyle, Hitler ve Mussolini'nin destekledikleri General Franco'nun yaptığı darbe girişimi giderek genişlemiş, iç savaş niteliğine dönüşmüştü. 2. Dünya Savaşının "uvertürü" de denen İspanya İç Savaşını, faşist Alman yöneticileri, ileride yapacaklarını planladıkları hava kuvvetleri saldırıları için "son genel manevra alanı" olarak kullanmışlardır. Goering, daha sonraları, tüm kent halkında korku, panik, yılgınlık yaratmayı amaçladıkları "yeni kitlesel savaş" yöntemlerini ilk kez İspanya'da, özellikle Guernica'da denediklerini açıklamıştır...

* * *

Guernica'nın bombalanışı tüm dünyada büyük yankılar uyandırmış; kitle yayın organları bu saldırıya geniş yer vermişler; Guernica'yı yakın zamanlarda Londra, Paris, Prag gibi kentlerin izleyeceğini yazmışlardır... Gabriel Peri'den, Thomas Mann'a kadar uzanan çizgide hemen tüm demokratların vurguladıkları bu olgu, yazık ki, ancak bir-

kaç aylık bir gecikmeyle, 55 milyondan fazla insanın ölümüne neden olan 2. Dünya Savaşının başlamasını önleyememiştir...

1937 Uluslararası Paris Sergisi

Büyük sanayi devriminden sonra, gelişmiş ülkelerin ürettikleri malları pazarlama amacını güden uluslararası büyük sergilerden ilki 1851'de Londra'da düzenlenmiştir. İlk kez, salt sanayi mallarının sergilenmesine dönük olarak başlayan sergiler, giderek bir sanat gösterisi biçimine dönüşmüşlerdir. Bu amaçla 1855 yılında açılan Paris uluslararası sergisinde 5000'den fazla resim ve yontu sergilenmiştir.

1937 uluslararası Paris sergisinde bir Amerikalı gazetecinin de vurguladığı gibi, büyük savaş öncesi en büyük ilgiyi Almanya ile Sovyetler Birliği pavyonları görmüştür...

Sergi içinde en büyük alanlardan birini kaplayan Alman pavyonunu ünlü mimar Albert Speer düzenlemiş ve önüne Hitler düzeninin "ölmezliğini" göstermek amacıyla, üzerine düzenin simgesi olan kartal konmuş büyük bir kule dikmiştir. Sovyetler Birliği pavyonunu Vera Muchina yapmış ve ana konu olarak sanayi ve kolhoz işçilerini işlemiştir.

* * *

1937 uluslararası Paris sergisindeki İspanyol pavyonu ünlü mimar Lose Luis Sert ile ona zaman zaman yardım eden Le Corbusier düzenlemişlerdir.

Pavyon görece küçük bir alana, ucuz malzemeyle yapılmıştır. Pavyonun girişinde, alt katında İspanyol Cumhuriyet Hükümetinin yönetime geçtiği kısa zamanda, sağlık, eğitim, konut vb. belli başlı toplumsal sorunlarda yapılan gelişmeleri belgeleyen sayılar, örneklemeler konmuş; ayrıca duvarlar, iç savaş süresince insanların çektikleri acıları, General Franco yanlılarının, demokratlara, cumhuriyetçilere uyguladıkları kıyımları sergileyen fotoğraflarla kaplanmıştır.

Bütün bunların dışında, İspanyol Cumhuriyet Hükümeti sorumluları, o sıralarda Fransa'da, Paris'te yaşayan pek çok ünlü İspanyol sanatçısından sergiye katılmalarını istemiştir.

Bunlardan, örneğin **Alberto Sanchez, İspanya Kendi Yolunda İlerliyor** adlı 12,5 metrelik yapıtıyla, Picasso'yla bir süre birlikte çalışmış, onun yakın dostu Katalanlı Julio Gonzales, **Köylü Kadın** adlı tunç yontusuyla pavyonun düzenlenmesine katılmışlardır. Ayrıca, içinde yaşadığımız günlerde 90. yaş gününü kutladığımız ünlü ressam Joan Miro da, **İspanya'ya Yardım Edin** gibi trajik realizm örneği yapıtlarıyla İspanyol cumhuriyetçilerinin yanında yerini almıştır.

Picasso'nun 1 Mayıs 1937 Guernica ile ilgili ilk çalışması...Karakalem 27 x 21 cm.

Pavyonun açık girişinin ortasına çok güzel bir kuyu ağızı-havuz-şadırvan benzeri bir sulak ve bunun arkasındaki duvara altında Guernica yazılı bir resim konmuştur.

Fransız sanat eleştirmenlerinden Ozenfant, o günlerdeki bir izlenimini şöyle anlatmıştır:

"İspanyol pavyonunun açılış günlerinde, iç savaş görünümlerinin sergilendiği bölümden bir kadın yanında kızıyla birlikte geldiler... Guernica'nın önünde durdular... Kadın, yanındaki kızına, ... İşte bu hepsinden korkunç... Sırtımda bir örümceğin dolaştığını duyar gibi oluyorum... Ben, kuşkusuz burada ne yapılmak istendiğini anlamıyorum... Fakat, gerçekten çok ilginç... Bedenimin parçalandığını hissediyorum." demiştir.

İspanya Cumhuriyet Hükümeti **sorumluları**, Paris sergisi için Picasso **ile daha Ocak 1937** tarihinde **Mimar Sert**'in de **hazır bulunduğu** bir toplantıda anlaşma yapmışlardı. Bu süreç içinde Picasso çeşitli konuları düşünmüş, fakat somut çalışmalara henüz başlamamıştır.

Picasso, Guernica kentinin bombalanışını 28 Nisan 1937 tarihinde gazetelerde okumuş, 1 Mayıs'ta Paris'te yapılan gösterileri izlemiş ve aynı gün İspanya pavyonunun duvarı için yapacağı resmin ilk ön çalışmalarına başlamıştır.

Bu ilk çalışmada ne uçaklar, ne bombardıman, ne savaşçılar, ne acı, ölüm, hatta ne de politik bir simge, iz görülmez... Fakat herşeye karşın, yine de, burada, Picasso'nun sanatına özgü bir devinimi görmek olasıdır. Picasso sıklıkla, "Ben aramıyorum, ben buluyorum" dediği için, burada bir "arayıştan" söz etmeye dilimiz varmıyor; fakat, belki "bulduğunu" en güzel bir biçimde sunmanın arayışının içinde olduğu söylenebilir. Bu ilk ön çalışmada resmin sol üst köşesinde, üzerinde bir kuş duran sakin bir boğa; biraz ileride, ortada boynu gerilmiş bir at başı, diğer yanda küçük bir pencere, elinde ışık tutan bir kadın vardır. Bu ilk çalışma karakalemle 27x21 cm. boyutlarındadır.

Bazı sözügeçerler, Guernica'nın bu ilk çalışmasından bile bazı çıkarsamalar yapmanın olasılığını ve boğa, at, elinde ışık tutan kadın arasında önemli bir mücadelenin başladığını vurgularlar...

Gerçekten de, ileride büyük de-

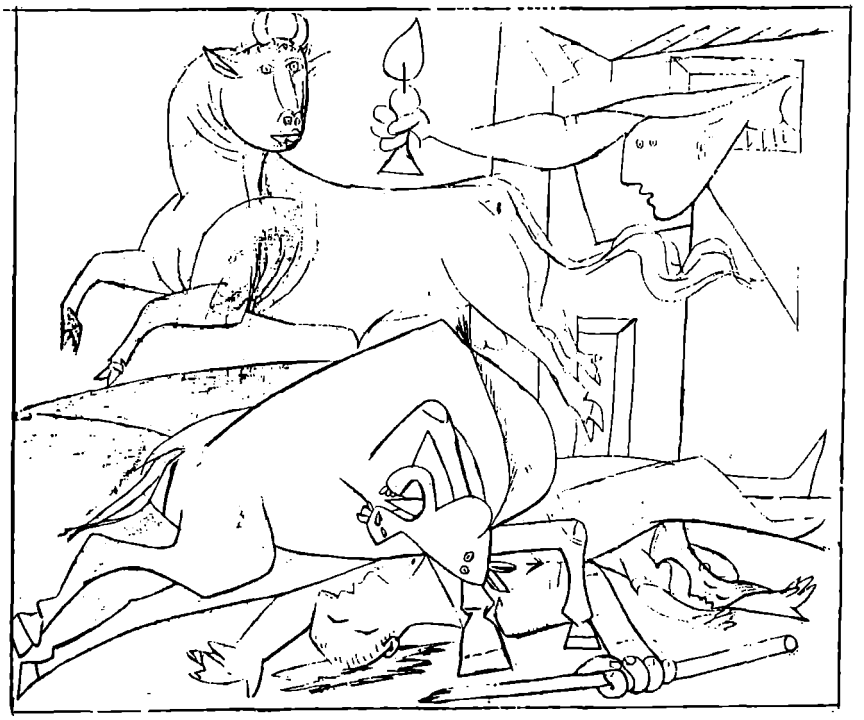

Guernica'nın 2 Mayıs 1937'deki aşaması... Karakalem, 53 x 64 cm.

ğişiklikler göstermiş olmalarına karşın, resimdeki boğa, at başı ve elinde ışık tutan kadın gibi üç temel figür belirmiştir... Picasso, Mayıs ayının ilk günlerinde daha birkaç tane benzer çalışma yapmış, burada da, genellikle hep boğa, at başı ve kadın kolu üzerinde durmuştur.

9 Mayıs günü, Picasso son ön çalışmasını yapmıştır. Boğa, at başı ve kadın arasındaki ilişki yeniden değişmiş, bunlar daha önceden olduğu gibi aynı düzeyde olmaktan çıkarılmışlar ve bir üçgen oluştururmuşçasına yeniden yerleştirilmişlerdir... 9 Mayıs 1937 tarihindeki bu son öncalışma 45,4x21,1 cm. büyüklüğünde ve karakalemle yapılmıştır. Fakat, resmin bu aşamasında, özellikle orta bölümdeki devinim, Guernica pazar yerinin bombardıman sırasındaki durumunu, korkuyu, kaçışmayı, acıyı, ölümü belgeleştirmeye başlamıştır... Ayrıca burada, resmin ortasında, yeni bir figür olarak, sıkılmış bir yumruk belirmiştir. Yumruğun niteliği bu aşamada belli değildir. Büyük bir olasılıkla direnmeyi ve hatta öç almayı simgelemektedir.

Picasso, 11 Mayıs'ta, artık çalışmalarını ilk kez 8 metre kadar bir tual üzerine aktarmaya başlamıştır. Bu aşamada da, sıkılmış yumruk resmin orta yerindedir. Bunun iki yanında, solda, ölen çocuğunu kucağına almış yakınan-yakaran kadınana, sağda kollarını açmış yanan başka bir kadın vardır. Sol üst köşede boğa, niteliği pek belli olmayan konumunu korumaktadır. Picasso, Guernica'yı tual aşamasında da sürekli olarak değiştirmiştir. Fakat, İspanya Cumhuriyet Hükümeti sorumluları, bu gelişmeleri saptayıp, dünya düşün-sanat tarihine aktarabilmek amacıyla, Picasso' nun arkadaşı Doris Maar'ı görevlendirmişlerdir. Doris Maar, Picasso'nun resim üzerinde yaptığı tüm değişikliklerin fotoğraflarını çekmiş ve bunlar İspanyol Cumhuriyeti adına numaralanmış, damgalanmış ve arşivlenmişlerdir...

Resmin, tual çalışmasının ikinci aşamasında ilginç bir gelişme olmuş ve Picasso, bilinmeyen bir nedenle, önceden, yapıtının orta yerine etkin bir figür olarak yerleştirdiği yumruğun görünümünü değiştirmeye, onu etkisiz kılmaya başlamıştır. Fakat, yumruk birden resimden çekilmemiş, ilk kez başak tutan bir el durumuna dönüştürülmüştür. Ayrıca, yumruğun arkasına bir güneş konarak, onun etkinliği iyice azaltılmıştır.

Resmin tual aşamasının üçüncü evresinde, güneş parlayan bir gözgüneş niteliğine dönüşerek konumunu koruyabilmiş; fakat yumruk bütünüyle resimden çıkarılmıştır. Gözlemciler, çok kullanılan bir figür olması nedeniyle sıkılmış yumruğun resimden kaldırılmış olabileceğini söylemektedirler.

Resmin bu aşamasında, yumruktan boşalan yere, yeniden yaralı-acı çeken durumda olduğu düşünülen ve boynu alabildiğince gerilmiş bir at başa konmuştur.

Bu aşamadan sonra da hemen tüm figürler üzerinde yeniden kimi değişiklikler yapılmışsa da, resim artık son konumunu almaya başlamıştır.

* * *

Guernica'nın düzeni ilk bakışta insanlara karmaşık bir görünüm izlenimi vermektedir. Hatta, olayın nerede ve ne tür bir hacimde geçtiği, ışığın nereden geldiği kolayca anlaşılmamaktadır. Bask madenlerinin ve maden işçilerinin rengi olan gümüş-cıva parlaklığı, resmin anlaşılmasını daha da zorlaştırmakta, fakat etkinliğini artırmaktadır. Ancak biraz sabırlı ve sakin bakıldığında, sorunun hiç de öyle olmadığı, ilk karmaşık görünümün zamanla oldukça netleştiği, figürlerin görece belirginleştiği görülür.

Resmin yapısındaki temel başarılardan birinin, başlıca figürlerin dağılışında oluşturulan geleneksel düzenin kullanılışında gerçekleştirildiği söylenir... Büyük bir orta alan ile bunun yanında iki küçük yan-kanat bölümlerden oluşan bu temel teknik, Rönesansta, hatta Antik Çağ tapınaklarından beri kullanılagelmektedir. Picasso, herşeyden önce, bu denli karmaşık görünen yapıtını, böylesine gelenekselleşmiş bir düzen üzerine oturtmuştur. Resmin, gerek temel yapısı, gerekse figürlerin tarihsel evrimleri, mağara devri sanat yapıtlarından antik çağ tapınaklarına, Rönesanstan çağdaş kü-

Picasso'nun Mayıs ayı başlarında Guernica ile ilgili diğer iki araştırması. 1. 59 x 72 cm. 2. 20 x 26 cm.

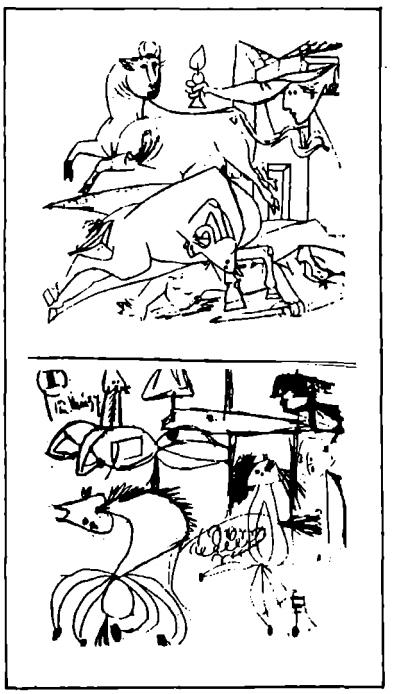

bizme kadar uzanan insanlık tarihinin hemen tüm kültür evrelerini kapsamaktadır. Picasso, burada, insan soyunun yarattığı bütün bu değerleri bir araya toplayarak, savaşa karşı, faşizme karşı birlik oluşturabilmenin en görkemli örneklerinden birini sergilemiştir...

* * *

Guernica, kuşkusuz, yüzyılımızda üzerinde en çok tartışılan ve yine de, her seferinde ortaya daha başka büyük sorunlar getiren az rastlanır sanat yapıtlarından biri, belki de birincisidir... Aralarında cepheden gelen seçkin İspanyol Cumhuriyetçilerinden kimilerinin de bulunduğu pekçok kişi, bu resmin daha bir anlaşılır biçimde "yengiyi vurgulamasını" istemişler ve bu duygularını resmin yapılma sürecinde bile açıklamışlardır... Picasso, büyük bir olasılıkla, kimi zamanlar, bu tür istemlerin etkisinde kalmış ve resmin bazı aşamalarında -sıkılmış yumruk gibi- çok kullanılmış bazı sloganları denemiş, fakat sonradan bu duyguyu çabuk aşmış ve söylenenlere ve de söyleneceklere bakmadan özgün yapıtını oluşturmuştur... Bazıları, Picasso'dan daha anlaşılır şeyler beklemişler, fakat onun, savaşa, acıya, özgürlüklerin barbarca bastırılmasına karşı duyduğu olağanüstü kinin, nefretin, bu alışılagelmiş, sloganlaşmış şekillerin-biçimlerin, bilinen çizgilerini bozacağını, onlara yeni nitelikler katacağını düşünmemişlerdir...

Picasso, daha Paris'e ilk geldiği 1900 yıllarının başında, dostu Max Jacob'a yazdığı bir mektupta, çevresindeki kimi ressamların bazı beklentilerinden yakınmış ve "Ne ilginç benim resimlerimde çok fazla duygunun bulunduğunu, fakat buna uygun biçimin-formun yeterince olmadığını söylüyorlar" demiştir... Nitekim, "Ben görsel değil, kavramsal resim yapıyorum" diyen Picasso'da, gittikçe yoğunlaşan, bu içerik-biçim çelişkisi, içerik yönünden ağır basmış ve 1907 yılında Haziran-Temmuz aylarında yaptığı **Avignon'lu Kadınlar** adlı yapıtında yeni bir niteliğe sıçramıştır...

Kuşkusuz, Picasso'da başlayan bu gelişmeleri, yüzyılın başında çağdaşı Einstein'in mikro ve makro kozmoz araştırmalarına getirdiği yeni görelilik kuramından ayrı düşünmek olanaksızdır. Özellikle Einstein-Picasso etkilenişimini irdeleyen özgün bir araştırmanın düşün dünyasına çok şeyler katacağı inancındayım...

* * *

Guernica'daki hemen tüm figürler günümüzde de tartışma konusudur. Resmin ilk yapıldığı tarihlerde, boğanın İspanyol halkını, at başının ise faşizmi simgelediği söylenmiştir. Bu kanı, bugün de çok yaygındır. Ünlü ressam-yazar Peter Weiss son yayınladığı **Direnişin Estetiği** adlı yapıtında da, boğanın İspanya halkını, atın faşizmi betimlediğini savunmuştur.

Fakat, 1945 yılında bizzat Picasso, bu konuda sorulan bir soruya verdiği yanıtta, boğanın direk faşizmi değil fakat karanlık ve tehdit eden bir gücü, atın ise İspanyol halkını simgelediğini söylemiştir...

En yaygın biçimlerde, büyük Fransız Devriminde ve Amerika Birleşik Devletleri'nin özgürlük savaşlarında kullanılmış olan elinde lambayık tutan kadın figürü yüzyıllardan beri özgürlüğün ve aydınlanmanın simgesidir. Ayrıca kimi figürlerin, eski dinsel konulardan, yapıtlardan esinlenerek yansıtıldığı söylenir... Örneğin, kucağında ölen çocuğunu taşıyan ana, çağdaş bir Pieta'yı sergilemektedir... Yerde yatan ölmüş savaşçı, eski dinsel yapıtlarda çok sık görülen biçimini korumaktadır. Kadınların, çocukların acıları, ölümleri, parçalanışları dinsel kitaplardaki öykülerden, bunların yüzyıllar öncesi yapılmış ikonografik motiflerinden esinlenerek yapıldığı anımsatılır. Fakat Picasso, bütün bunları eklektik bir biçimde değil, diyalektik bir birlik-etkileşim içinde birleştirmiştir ve yeni bir senteze ulaştırmıştır...

* * *

Guernica, 1937 Uluslararası Paris sergisinden sonra Avrupa anakarasının belli başlı başkentlerinde sergilenmiş -acı bir rastlantıdır ki, Londra'da sergilendiği günlerde Chamberlain, Münih'te Hitler'e teslim olmuştur- ve 1939 yılında New York'ta Modern Sanat Müzesine konmuştur. 1955-56 yıllarında yeniden Paris, Amsterdam, Brüksel, Stockholm gibi başkentlerde gösterilen Guernica,

Guernica'nın, 9 Mayıs'taki aşaması... Karakalem, 45,4 x 21,1 cm.

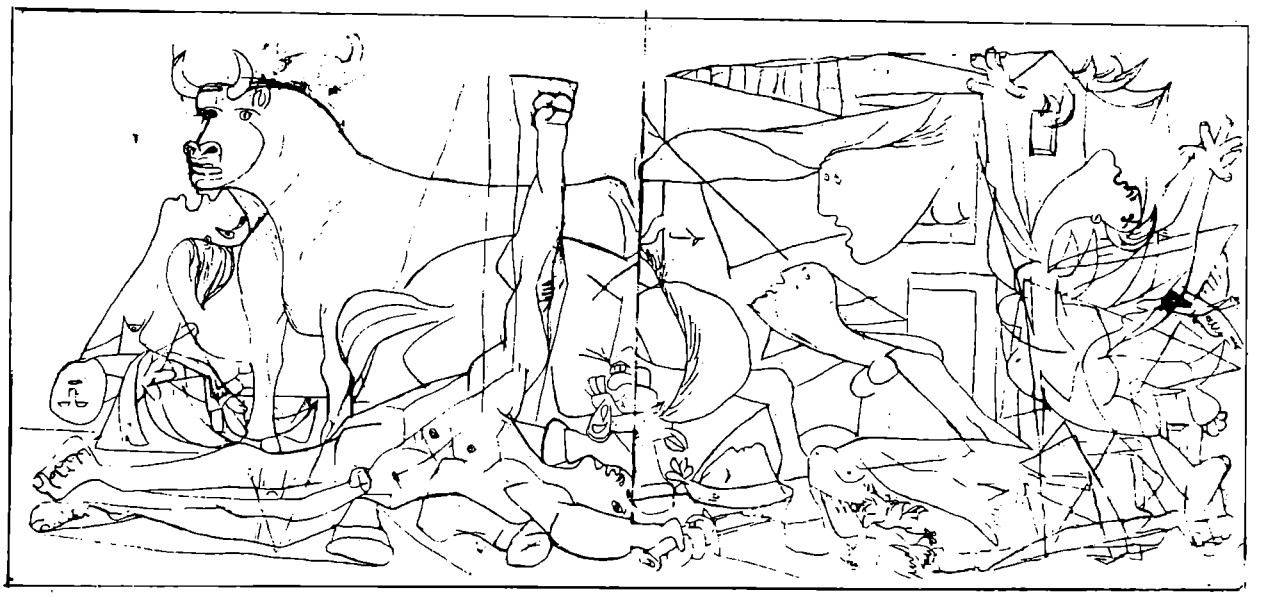

Guernica'nın 11 Mayıs'ta ilk tual çalışması.

"Bu resim İspanya Cumhuriyetinindir" diyen Picasso'nun doğumunun 100. yılında Madrid'deki Prado Müzesine getirilmiş, kurşun geçmez bir bölüme konmuştur...

* * *

Yüzyılımızda, Picasso'dan başka hiçbir sanatçının resimleri, bir yandan savaşın acılarını bu denli gözler önüne sergilerken, bir yandan da insanlara alabildiğine umut vermemişlerdir. Guernica'ya bakanlar, bir yandan ondaki ölümü, acıyı, saldırganlığı tüm boyutlarıyla, açık seçik duyarken, bir yandan da nereden ve nasıl geldiği pek de belli olmayan büyük bir umuda kapılmaktadırlar.. Acı, korku, ölüm, Guernica'ya bakanlarda, kimi zamanlar, sıradan bir duygu olmaktan çıkmakta, biryerlerde organlaşmaktadır. Fakat bu, hiç de teslim olunacak bir korku değildir, tersine bu duygu, kısa zamanda kendini yadsımakta, umut dolu, güven dolu düşüncelere dönüşmektedir.

Picasso tüm ömrü boyunca ve en ardıcıl bir biçimde savaşı lanetlemiş barışı savunmuştur. Onun Guernica'sı ve barış güvercinleri bugün de, tüm dünya barışseverlerinin omuzlarında, göğüslerinde taşıdıkları, hatta kimi zaman ve yerlerde canları pahasına savundukları en temel simgelerdir...

Picasso, tüm ömrü boyunca yan tutmuş, tüm ömrü boyunca barbarlığa karşı özgürlüğü, tutsaklığa karşı demokrasiyi savunmuştur. Picasso, düşüncenin ve sanatın özgürlüğünü bu denli ardıcıl savunması nedeniyledir ki, onun hemen her çıkışı, atağı, sanat ve düşün dünyasına öncü bir devinim getirmiştir.

Guernica, hiç kuşkusuz politik bir resimdir. İçinde çok büyük bir mesaj vardır. Ve Guernica, politik içerikli bir resim olmasına rağmen değil, tersine politik içerikli ve yan tuttuğu ve fakat, bunu çok güzel ve görkemli bir şekilde verebildiği için büyük bir sanat yapıtıdır...

Kimi eleştirmenler, Picasso'nun Guernica ile, sanatın yanlılığının genel bir antlaşmasını yaptığını söylemişlerdir. Başka bir deyişle, Guernica'dan sonra artık, sanatın yansızlığından, ya da yan tutmayan sanattan söz etmek olanaksızdır.

Sanırım, Picasso'nun tarihsel konumunu en iyi biçimde, büyük dostu İlya Ehrenburg anlatmaktadır:

"1949 yılı sonbaharında Roma' da bir barış toplantısındaydık. Bir oturumdan sonra, birlikte işçi ailelerinin oturduğu sokaklarda dolaşıyorduk. Sokaktakiler onu tanıdılar. Çevresini kuşattılar. Kadınlar, çocuklarına onu gösteriyorlar, onun için dua ediyorlardı... Yaşlılar ona şarap vermeye çalışıyorlardı. Bütün bunlar içtenlik dolu gerçek bir sevginin gösterisiydi. Kuşkusuz, bu insanların hemen hiçbiri Picasso'nun resimlerini görmemişler ve görseler de onlardan birşey anlamamışlardı.. Fakat onlar, onun, kendi yanlarında büyük bir ressam olduğunu biliyorlar ve bunun için onu kucaklıyorlardı..."

Guernica'yı Kimler Yaptı?

Yakıştırma olasılığı güçlü bir anektot hep anlatılır... 1938 yılında Paris'te, Guernica'nın bir reprodüksiyonunun yanında duran Picasso' ya Hitler Almanyasının bir subayı, "Bunu siz mi yaptınız?" diye sorunca Picasso, unutulmaz yanıtını vermiş: "Hayır, siz yaptınız!" İçinde yaşadığımız tarihi günlerde, faşist Alman subayının sorusuna Picasso' nun verdiği yanıt güncelliğini koruyor... İşte Güney Amerika ülkeleri, işte Nikaragua, El Salvador, işte Ortadoğu... Gerçekten kimler yapıyor bütün bunları?

* * *

Sayın Fakir Baykurt, bir söyleşisinde, Federal Almanya'nın Köln kentindeki ünlü Domın Katedraline uzun uzun baktıktan sonra, hangi büyük romanın bu görkemli yapıtla eşdeğerli tutulabileceğini düşündüğünü, bir ara, **Savaş ve Barış'ı, Yüzyıllık Yalnızlık'ı**, ya da Thomas Mann'ın kimi yapıtlarını anımsamaya çalıştığını anlatmıştı... Bu karşılaştırma beni çok etkiledi, belleğimden silinmedi. Özellikle, ne zaman başımı kaldırıp, odamın duvarındaki Guernica'ya baksam, benzer duyguları çağrışımlıyorum...

Gerçekten, yüzyılımızda diğer sanat dallarında üretilen hangi yapıt ya da yapıtlar Guernica ile eşdeğerde düşünülür? Kuşkusuz bu tür karşılaştırmaya daha yetkin kişiler pek çok örnek gösterebilirler. Örneğin müzikte, Dimitri Şostakoviç'in 7. Senfonisi (Leningrad) düşünülebilinir. Fakat bence, Guernica'nın şiir dünyasındaki eşdeğeri **Memleketimden İnsan Manzaraları**'dır. Kanımca yüzyılımızın bu iki başyapıtı birbirine eşdeğerde düşmektedirler... ■

Söylev'deki gazeteciler:3

REFİK HALİT KARAY

■ Safa TEKELİ

Refik Halit Karay'ın bir karikatürü

MERHABA Sivas kuzuları, Ankara keçileri ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, sırtınızı kınalayıp bize, sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemendiniz kimdir? Sivas'ın şu Karakeçisi mi? Yoksa Karaman 'kahraman' kuzusu mu? Niye Koç Ankara'da kaldı? Adeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürtmek niyetinde mi? Ankara'dan sesi geliyor: Bilsem şu koçu neden gam almış? Her nâlesi kalbe dağzendir, feryat ederek koşar nedendir? Rütbesiz, mesnetsiz kalmış..."

Yukardaki satırlar, Refik Halit (Karay)'in, 2 Şubat 1920 tarihli **Alemdar** Gazetesinde çıkan yazısının başlangıcı. Refik Halit, "Topuna Hoş Amedi" başlığını taşıyan ve "Aydede" imzalı yazısında, İstanbul meclisine, Anadolu'dan seçilen milletvekillerine çatıyor. Yazı, "Sivas kuzuları, Ankara keçileri" gibi nitelemelerin çeşitli biçimlerde yinelenmesiyle sürdürülüyor. Refik Halit sesleniyor, "Sivas ve Ankara kuzuları"na; "Ne yersiniz? Fıstık üzüm mü, badem mi? Adam eti mi? Ne içersiniz? İnsan kanı mı? Ne çıkarırsınız? Kanun mu, şırlağan yağı mı?" Mustafa Kemal'e seslenişi ise, daha da karalayıcı. Mustafa Kemal, onun gözünde, "İttihat sürüsünden yeni çobanbışı"dır, "Sivas'ın şu Karakeçisi"dir. "Millet paşası" diyor, Mustafa Kemal'e.

Refik Halit'in karşıcıllığını belirten Atatürk, onu, "En hafif deyimiyle bönlüklerini uyanıklık ve öngörüşlülük gibi göstermeye alışmış" birisi olarak gösteriyor. Ayrıca, Refik Halit'in bu tutumunu, yalnızca "o günlerde" değil, "ve ondan sonraki zamanlarda" da, yani Milli Mücadele süresince de, sürdürdüğünü belirtiyor.

REFİK HALİT POSTA VE TELGRAF GENEL MÜDÜRÜ

Mütareke döneminde, Damat Ferit Paşa Hükümeti kurulunca, Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Partisi üyesi oluyor ve Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'ne getiriliyordu.

Milli Mücadele süresince, bir bakıma tüm yurtta, haber iletiminin ve dolaşımının, günün koşullarında en hızlı bir biçimde posta ve telgrafla sağlandığı düşünülürse; Refik Halit'in ne denli önemli bir görevde olduğunu söylemek yanlış olmamalı. Söylev'de de, Mustafa Kemal'in en çok kullandığı haberleşme aracı olarak telgraf görülüyor. Mustafa Kemal'e telgrafın, Milli Mücadele'yi örgütlemesinde nasıl yardımcı olduğunu, bu örgütlenme içindeki önemli yerini, Söylev'in daha başlangıcından itibaren izlemek mümkün. Mustafa Kemal, bu aracı, kendi alanlarında Milli Mücadele'ye yararlı olabilmek için kullanan özverili telgrafçıları unutmuyor.

Fakat, Milli Mücadele'ye zararlı davranışlarda bulunanı da, gözler önüne sermekten kaçınmıyor. Yunus Nadi Bey'le yaptığı telgraf konuşmasının sonunda, yine dikkat çekiyor bu kişiye: Refik Halit Bey.

Ferit Paşa Hükümeti'nin iş başından çekilişinden önceki günlerde, eski Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in, Sevr Antlaşmasının uygulanmasının sağlanabilmesi için, Ferit Paşa Hükümeti'ni düşürüp, yerine yeni bir hükümet kurma girişimine Refik Halit de karışıyordu. Refik Halit, kurulacak olan yeni hükümette dahiliye nazırlığı görevini üstlenecekti. Bu durumdan haberdar olan Ferit Paşa, başına kendisi getirdiği Refik Halit'i Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nden kovuyordu.

REFİK HALİT DE İNGİLİZCİ

Refik Halit, artık Milli Mücadele'ye olan karşıcıl tutumunu yalnızca gazetecilik yönü ile, yazılarıyla sürdürecekti. Milli Mücadele sırasında çoğunlukla Refi Cevat (Ulunay)'ın **Alemdar** ve Ali Kemal'in **Peyam-ı Sabah**'ında yazmaktaydı. Bu gazeteler, onun görüşlerine en uygun gazetelerdi.

Refik Halit de onlar gibi, İngiltere'nin koruyuculuğunu, yardımını sağlayabilmek için uğraşıyordu: 9 Ocak 1919 günlü **Alemdar** Gazetesinde, "... Bu devlet İngiltere'nin yardımını temin etmiş olsaydı, İttihatçı çalabilir mi? Dağlara çıkıp köylüleri soyabilir mi? Gece yollarda, sokaklarda adam öldürebilir mi? ... Bizim için yapılacak şey bir tek devletin siyasi beraberliğidir. O devlet de İngiltere'den başkası olamaz, olamaz, olamaz." diye yazıyordu. Yazısında belirgin öğeler olarak; İngiltere yandaşlığı, "İttihat ve Terakki" düşmanlığı göze çarpıyor. O günlerde İngiltere yanlısı çoğu gazeteci gibi, o da, Milli Mücadele'yi salt "İttihatçı" hareketi olarak gösterme eğilimini açıkça ortaya koyuyor.

REFİK HALİT GAZETECİLİĞE "GÜBREYLE" BAŞLIYOR

Refik Halit Karay, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hukuk öğrenimini bırakarak gazeteciliğe başlamıştı. Kendisiyle yapılan söyleşide, ilk yazısının "R.H." rumuzuyla Meşrutiyet'in ilk zamanlarında günlük **Servet-i Fünun**'da çıktığını; ya-

Refik Halit Karay

zısının adının da "Guvano Gübreleri" olduğunu söylüyor, "Galiba gübreyle başladığım için verimli bir yazar oldum" diyordu. Refik Halit Karay, gerçekten de verimli bir yazardı. Yazılarında "gülmece" unsurunu olağanüstü kullanışıyla dikkati çekmişti. Haldun Taner'e göre, Refik Halit, romancılığı, öykücülüğü dışında, mizahçı, hicivci kişiliği ile de, değerli bir yazardı. İttihatçıların karşılarındaki muhalif tutumu bastırmak için baskıcı yöntemlere başvurduğu, muhalif gazetecilerin kim vurduya gittiği bir dönemde Refik Halit, yergi denen silahla İttihatçılara saldırıyor; İttihat ve Terakki "fedailerinden" tabanca resmi, ya da kurşun resmi imzalı tehdit mektupları alıyordu. İttihat ve Terakki ile arasındaki bu sürtüşme, "Kirpi" takma adını kullanarak yazdığı gülmece ve yergi unsurunu içeren yazılarıyla başlamıştı. Refik Halit de "Kirpi" takma adıyla yazdığı yazılarından dolayı politikaya sürüklendiğini söylüyor. Refik Halit, gülmece nitelikli yazılarını, dönemin, İttihat ve Terakki'ye muhalif mizah dergileri olan **Kalem**, sonra da **Cem**'de yazmıştı. Oldukça ilgi gören bu yazıları, kendisine karşı doğan tepkinin de nedeniydi. İttihat ve Terakki'nin ikinci kez iktidara gelişinde, Sinop'a sürülüyordu (1913).

Refik Halit, Milli Mücadeleye karşı çıktığı yazılarını, kendi karşıcılığını rahatlıkla sürdürebileceği gazeteler olan **Alemdar** ve **Peyam-ı Sabah**'ta yayınlıyor; sonunda kendisi bir gazete çıkarmaya karar veriyordu. 1922 Ocağının ikinci günü **Aydede**'yi yayımlamaya başladığını söylüyordu.

Refik Halit Karay'ın anılarında bir iki konuya değinmek gerekiyor. Birincisi, Refik Halit'in, **Aydede**'nin "Gerçekten yansız bir tutumu vardı" deyişi gerçeği yansıtıyor mu? Ferit Öngören, Kurtuluş Savaşı sırasındaki mizahı, hükümetlerin (Ankara hükümeti ve İstanbul hükümeti) biçimlendirdiğini; İstanbul hükümetini tutan mizah dergisinin **Aydede** olduğunu yazıyor. İkincisi Refik Halit'in, "**Aydede** nezih bir gazete idi, resimlerinde de, nezahete uyardım" deyişi. **Aydede**'nin nezahete (temizliğine) uygun karikatürlerini (yine Ferit Öngören'in yazdığına göre), Ankara'ya silah kaçıran gençlere işkence eden bölükte görev alacak derecede ileri giden Rıfkı çiziyordu. Rıfkı, Kurtuluş Savaşı'nın, Türk ordusunun, Mustafa Kemal'in ve Kuvayı Milliye'nin aleyhinde karikatürler çiziyor, işgal kuvvetlerini çizerkense, özeniyordu.

REFİK HALİT, MİLLİ MÜCADELE'YE KARŞI ÇIKIŞININ NEDENLERİNİ ANLATIYOR

Refik Halit Karay, anılarında söylediği gibi, göze aldığı sıkıntıya katlanıyor ve yüzellilikler arasında yer alarak, yurt dışına sürülüyordu. Yurt dışındaki on beş yıllık yaşamını Beyrut ve Halep'te geçirdikten sonra, Atatürk'ün çıkarttığı Af Kanunu üzerine 1938'de yurda dönüyordu.

Refik Halit Karay, kendisiyle yapılan bir konuşmada, Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal'e karşı çıkışının nedenlerini başlıca şu görüşlerle belirtiyor: Evde ve okulda "Padişahım çok yaşa" diye büyütülmüştü. Mustafa Kemal'i, kendisine yanlış tanıtmışlardı ve üstelik karşıda kocaman İngiliz İmparatorluğu ve müttefikleri vardı. Bu durum karşısında, kurtuluş davasının yanlış takipçisi olarak kalmıştı. "Biz kalemimizi bu memlekette asla hıyanet için kullanmadık" diyordu. Refik Halit Karay'ın öne sürdüğü bu nedenleri dinleyen İhsan Ilgar'ın değerlendirmesi ise şöyle: Refik Halit Karay'ın söyledikleri ilk anda düşündürücüydü, hatasını kabul etmekteydi. Fakat, bir yanılmanın söz konusu olmasına karşın, yurdun kurtuluşu, ulusun bağımsızlığı için başını ortaya koyan bir öndere karşı çıkılırken, "serseri, serseribaşı, sarhoş" gibi hakaret dolu sözcüklerin kullanılması salt bir yanılmayla açıklanamazdı. Bu, bir yurt ve ulus hıyaneti değilse, en azından kişisel çıkarını, ulusun çıkarından üstün tutma sorunuydu.

Evde ve okulda "Padişahım çok yaşa!" nidalarıyla büyütüldüğünü söyleyen Refik Halit Karay tutucu bir yapıya sahipti ve eski yaşama düşkündü. Kerim Sadi, onun bu yönünü, Refik Halit gibi gülmece unsurunu kullanarak şöyle anlatıyor: "Refik Halit eski konaklarını, mutfağını bir tapınağı tasvir eder gibi vecde kapılır. Onun nazarında en büyük sosyal imtiyaz, bir köşkün bahçesinde büyüyüp İstanbul Çocuğu olmak ve dadılarla seyislerin elinde büyümektir. Dedelerimiz derken emlak ve akar sahipleriyle aristokratik bürokrasiyi, siyah sakallarına elmas nişanlar asılı saray uşaklarını kastediyor. Bunun içindir ki politikada Osmanoğullarına ve lordlara kolayca hizmet etti ve Bursa'nın dutlukları yanmasın diye Kurtuluş Savaşı'na kurşun atarak yüzellilikler arasına karıştı."

Haldun Taner, Refik Halit Karay'ın, bütün zekasına karşın, toplumsal gelişmeleri olumlu bir uyanıklıkla izleyememiş, çoğu zaman çağa ayak uydurmakta daima biraz gecikmiş olduğunu ve İttihat ve Terakki'ye olan karşı tavrını Kuvayı Milliye'ye de uygulamaya kalkmak basiretsizliğinde bulunduğunu yazmakla beraber; affa uğrayıp yurda döndüğünde, Atatürk'ü ve dolayısıyla kendi tarihi gafını efendice kabullenip, bunu açıkça ve yürekten itiraf ettiğini belirtiyor.

Refik Halit Karay'ın, Milli Mücadele'ye ve Mustafa kemal'e karşıt oluşundaki tutumunda yanıldığını açıklayışı ve pişmanlık duyduğunu söyleyişi içtenlikli olarak kabul edilse bile; Atatürk, 1927'de verdiği "Söylev"inden hiçbir zaman geri dönmemiştir. O, "Söylev"de, Milli Mücadele sırasındaki birçok oluşumu tüm gerçekliği ile ortaya koyuyor. Üstelik, Atatürk'ün, onun hakkında vardığı yargı, HaldunTaner'in, "Toplumsal gelişmeleri olumlu bir uyanıklılıkla izleyememiş" deyişiyle bir anlamda uyuşuyor. Mustafa Kemal Atatürk'ün, Refik Halit hakkındaki yargısı ise, "Bönlüklerini uyanıklık ve öngörüşlülük gibi göstermeye alışmış" sözcüklerinde beliriyordu. ■

NÖTRON BOMBASINI BULAN SAMUEL COHEN İLE SÖYLEŞİ

Silahsızlanma, özellikle nükleer silahsızlanma gereğinin yakıcı önemini koruduğu yüzyılımızın son çeyreğinde, nükleer silah stoklarına "insancıl", "temiz" etiketli olarak sunulan bir bomba daha eklendi. Dünya kamuoyundaki uzun tartışma ve karşı çıkmalardan sonra ABD, "sınırlı" nükleer savaşların yapılabileceğini ortaya attığı bir zamanda, yeni yönetimi ile nötron bombası üretimine geçti. Bilindiği gibi nötron bombasının öteki nükleer silahlardan ayrılan yanı, bunun bir yakın muharebe silahı, hafif ve ucuz bir taktik silah olması, tıpkı klasik savaş silahları (konvansiyonel silahlar) gibi kullanılmasıdır. Nötron bombası ile gelen asıl tehlike işte buradadır. Nükleer silahların top, tüfek gibi olağan bir savaş silahı olarak kullanılabilme yaygınlığına kavuşması bu bomba ile mümkün olmaktadır. Kentleri, ülkeleri milyonlarca insanı yok eden silahlar olarak bilinen nükleer silahların bu nitelikleri ile kullanılabilme riskinin çok yüksek olması doğaldır. Nötron ise, nükleer savaş olasılığını; dar, bölgesel savaşlara, küçük muharebelere değin genişletmesi, atom eşiğini alçaltması, kısacası, klasik savaştan nükleer savaşa geçiş olasılığını artırması ile önlenmesi gereken bir tehlike oluşturmaktadır.

Alman Sosyal Demokrat Parti (SDP) milletvekili Egon Bahr'ın, "Nötron bombası, insan aklının sapıklık, bir sadistlik sembolüdür" dediği bombayı bulan Samuel Cohen, ABD'nin Los Angeles kentinde oturmaktadır.

Aşağıda, Hollanda VPRO Televizyon şirketinin, Samuel Cohen ile yaptığı ve 15 Mart 1981 tarihinde "Canavar" adıyla yayınladığı programdaki söyleşiyi bulacaksınız.

☆ Nötron bombasını ne zaman buldunuz?

★ Buluşum 1958 yılının yazında oldu. Savunma Bakanlığından bir komisyon bana başvurarak savaş alanlarında kullanılacak çekirdekli silahların (atom silahları ç.n.) yapılması olanaklarını araştırmamı istedi. Bunun üzerine ben bir laboratuvara kapandım ve araştırmalara başladım. Araştırmalardan elde ettiğim sonuçlardan nötron bombası ortaya çıkıverdi. İşte doğuş böyle oldu.

☆ Araştırmalarınızda bulduğunuz neydi?

★ Buluşum, çekirdeklerin birleşimine dayanmaktadır. Bizim isimlendirmemiz böyle. Meydana gelen enerji, tahminen yukarıda gördüğünüz Güneş'in kaynağına eşittir. Dünya çekirdekli silahlar dilinde biz buna, en temiz en insancıl silah diyoruz. Çünkü, zararlı olduğu bilinen radyo-aktivitesi çok azdır. Toparlayalım, daha doğrusu bu çok büyük bir röntgen makinası gibi bir şey. Önümde şehrin görüntüleri, (eli ile sıralı evleri gösterir). İşte benim hayalim. Ve ben, yukarıda, havada tahminen şehrin 1000 metre kadar üstünde kendi yapmış olduğum nötron bombasını patlatıyorum.

☆ Silah yapmaktan zevk alıyor musunuz?

★ Doğruyu söylemek gerekirse, evet. Bu iş çekici bir iş. Bağlayıcı bir meşgale.

☆ Dünyada en çok neyi seviyorsunuz?

★ Mahlukları, yaratıkları ve en kısa zamanda yanıma gelerek beni selamlamasını ümit ettiğim köpeğimi. Ama lütfen karıma ve çocuklarıma söylemeyin. Patlamayla birlikte tüm nötronlar etrafa saçılacak, değişik yönlere doğru dağılacaklar. Ve gördüğünüz bu çevreye yayılacaktır. (eliyle oldukça geniş bir çevreyi ve evleri gösterir. Yanlarına gelen karısını öperek selâmlar. Karısı: Her akşam böyle bir öpücük alsam, senden şüphelenmeye başlardım).

☆ Karınız bomba hakkında ne düşünüyor?

★ Karım bomba ile hiçbir şekilde ilgilenmiyor. O, tenis oyunu ve ev işleriyle ilgilenir. Böyle üzücü, çirkin olaylarla hiç ilgilenmez.
Basit bir savaş anında, örneğin bir şehrin alınması savaşında düşman askerlere karşı bomba kullanılır. Patlama sonucunda havada meydana gelecek olan basınç, yere inemeyecektir. Çünkü sınırlanacaktır. Bunun sonucu meydana gelecek mahvedici, öldürücü bir sıcaklık ve hava basıncı, yerden uzak tutulabilecektir. Bu nedenledir ki, Nötron bombası insanları öldüren, fakat eşyalara zarar vermeyen bir bomba olarak görülmektedir. Bana, insanları öldürmek, eşyalara dokunmamak insanlık dışı değil midir, diye sorulduğunda devamlı olarak verdiğim yanıt şudur: İnsanlar düşman askerlerdir. Eşyalara zarar vermemek ise, doğru bir harekettir.
Coca - Cola ister miydiniz;

Halkın yapacağı iki şey vardır: Kıyım başlamadan önce kaçmak, tabii kaçacak vakit kalırsa. Veya korunmayı toprak altında aramak. Yani yeraltı mahzenlerinde. Bu mahzenler çok basit ve ucuzdur. Üstünüzde, yeryüzünde kıyım de-

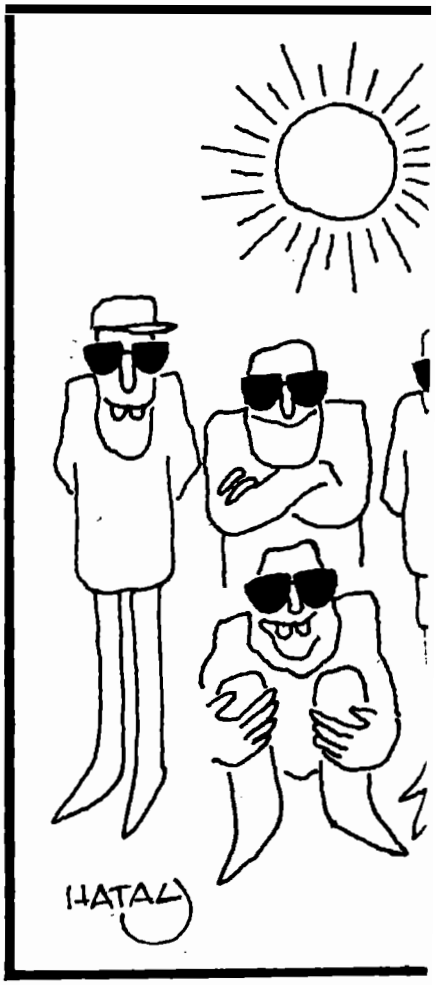

vam ededursun, siz güvence içerisinde yeraltı mahzenindesiniz.
NATO, nötron bombasının Avrupa'da kullanılmasına karar verdiğinde sivil halkın basit ve ucuz yeraltı mahzenleri kurması kolaylaşacaktır. Masrafı, adam başına 100 Dolar'dan fazla değildir. Gördünüz mü, yapılacak iş bu kadar. Bu kadar da ucuzdur. çünkü sadece ışınlara karşı korumaktadır. Hava basıncına karşı korunmaya gerek yoktur. Bundan korunmak için çok miktarda çelik ve betona ihtiyaç vardır.

☆ **Şimdi anlıyorum. Fakat dikkatimi çeken konu, sizin devamlı olarak Avrupa üzerine konuşmanız. Avrupa'da yapılacak bir savaş. Ve ben Avrupa'da oturuyorum. Bu nedenle sizin anlattıklarınız benim için hiç de iyi şeyler değil.**

★ Haklısınız. Bu konuda ancak şunu söyleyebilirim: Sizin şanssızlığınız, Sovyet blokuna komşu oluşunuzdur. Siz tehlikedesiniz. Biz ise, aradaki Okyanusla ayrılıyoruz. (Bu arada Televizyonu açar, ekranda Ronald Reagan görülür).
İşte benim Cumhurbaşkanım.

☆ **Bomba yapımının devamına karar verebilir değil mi?**

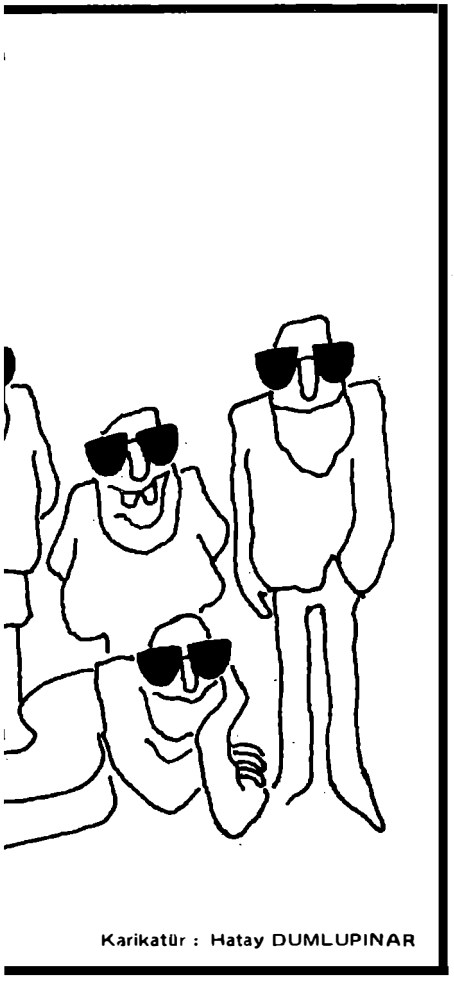

Karikatür : Hatay DUMLUPINAR

★ Evet, son söz onundur.

☆ **Tahmininiz nedir, evet der mi?**

★ Evet der, tahmin ederim.

☆ **Üzerinde bomba patlayan askerlerin hali ne olur?**

★ Devamlı şekilde yayılan nötron ışınları nedeniyle ağır yaralanacaklardır. Etki alanı içerisinde kalan askerlerin çoğunluğu bir kaç dakika içerisinde hareketsiz kalacaklardır. Işınlar merkezi sinir sistemini işlemez hale getirmektedir. Sinir sistemi çalışmaz olmaktadır. Belirli bir zaman sonra ışınlar mide ve barsak kanallarına işlemektedir. Bundan sonrası: Kusmalar, baş dönmeleri, ishal ve benzeri olaylar... Kendisine bu durumların isabet ettiği kişiler hareket edemez hale gelmektedirler.

☆ **Bundan sonra ölmüyorlar mı?**

★ Evet, çoğunluğu yukarıda belirtilenlerden bir müddet sonra ölüyorlar. Işınlardan yakın bir biçimde etkilenenler çok daha çabuk ölüyor tabii. Hele patlamanın merkezinde bulunanlar şoke oluyor ve hemen ölüyorlar.

☆ **Bu korkunç ve iğrenç bir ölüm değil mi?**

★ O an geldi mi, ölüm daima korkunç ve iğrençtir. Eğer nötron bombasının psikolojik etkisini diğer alışılmış silahlarla karşılaştırırsanız, göreceksiniz ki, ikisinden birini seçme olanağınız olduğunda nötron bombasını tercih ederdiniz.

Televizyonun yorumu:

Bir düşman tank bölüğünün 1000 metre üzerinde nötron bombasının patladığını düşünelim, meydana gelecek tablo şöyle olacaktır: Patlamanın olduğu 300 metre çevre içerisinde kalan tank personeli ışınların etkisiyle iki dakika içerisinde şok tesiriyle hareketsiz hale gelecekler ve iki gün içerisinde öleceklerdir. 600 metre çevre içerisinde kalanların hareketsiz hale gelmesi 5 ile 45 dakika sürmektedir. Ölüm ise, bir hafta sonra gelmektedir. 1000 metre çevre içerisinde kalan tank personeli savaşa devam edebilmekte fakat bir kaç hafta içerisinde ölmektedirler.

★ Modern savaşlar mekanikleşti. Artık sadece düğmeye basılmaktadır. Artık savaş kahramanları olmayacaktır. Önümüzdeki savaş, 1. ve 2. Dünya savaşlarında olduğu gibi siperlerden hücumla yapılmayacaktır. Her iki Dünya savaşında da insanlar şunu söyleyebiliyorlardı: Yaralandım, nasıl olsa öleceğim, hiç olmazsa birkaç düşmanı da beraberimde götüreyim. 3. Dünya savaşında böyle bir şeyin olması oldukça imkansızdır.

☆ **Çalışmalarınıza çocuklarınızın reaksiyonu ne oluyor?**

★ Hayret edilecek derecede ilgisizlik. (Kızına dönerek) Babanın bomba yapmasını nasıl buluyorsun?

★ (Kızı): Benim için fark etmez

★ Bana öyle geliyor ki, herşeyi bekliyor, fakat böyle bir cevap alacağınızı ümit etmiyordunuz.

☆ **Okul arkadaşlarınızın reaksiyonu nasıl? Bu konu üzerinde konuşuyormusunuz?**

★ (Kız): Evet, arkadaşlarım konuyu tuhaf karşılıyorlar. Nasıl değerlendireceklerini bilmiyorlar. Fakat onların Babam üzerindeki görüşleri benimkinden farklı. Ben Babamı canavar bombadan ayırarak görüyorum.

☆ **Arkadaşlarınızın bombayı neden korkunç ve iğrenç bulduğuna anlayış gösteriyor musunuz?**

★ (Kızı): Çünkü insanları öldürüyor. İnsanları öldüren herşey gayet tabii ki iğrençtir.

★ Kızıma birşey sormak istiyorum: Bir anlık Nazilerin Avrupa'nın büyük bir kısmını işgal ettiği 1939 yılında yaşadığını düşün. Onları(Nazileri — ç.n.) öldürmekle kendini kurtarabilseydin, o zaman da öldürmeye karşı olur muydun?

★ (Kızı): Tabii ki hayır. Fakat ben onlardan bizim ülkeyi işgal ettikleri için değil, insanları öldürdükleri için iğreniyorum. Aynı şekilde, ateşli silahlardan da. Öldürmek, öldürmektir. Fakat korunmak için yararlı olabilir.

★ Öyleyse insanlar iğrençtir, çünkü karşılıklı olarak birbirlerini öldürüyorlar.

★ (Kızı): Bu konuda seninle yüzde yüz aynı fikirdeyim. Bütün insanlar değil, insanların çoğunluğu. Sen konuyu çok genel alıyorsun.

★ Ben bütün insanları iğrenç buluyorum. Bu zamana kadar insan öldürmeyenler bile insan öldürmek ister.

★ (Kızı) : Nereden biliyorsun?

★ Ben biliyorum. Ben okuyorum ve insanlar konuşuyor.

★ (Kızı) : Demek ki, sen tüm insanları iğrenç buluyorsun. Öyleyse sende öylesin?

★ Tabii.

★ **Oğlunuz bahriye askeri. Oğlunuzun sizin bombanın bir kurbanı olmasını nasıl karşılardınız?**

★ Oh hayır, hayır, hayır, bahriyede olmaz. Nötron bombası denizde kullanılmayacak. Eğer oğlum herşeye rağmen savaş alanına giren bir yere gelirse. nötron bombasının onun hayatını tehdit ettiği bir yere verilmez. Tehdit gelse gelse torpidolardan veya menzilli roketlerden gelir.

☆ **Oğlunuzun yaşamını tehdit eden tehlikenin hangisinden gelmesini tercih ederdiniz, torpidolardan mı, yoksa nötron bombasından mı?**

★ Doğruyu söylemek gerekirse torpidoyu tercih ederdim. Nötron bombasının etkisini anlatmıştım. Torpido başka türlü çalışıyor. Torpido eşyalara zarar veriyor, insan hayatına değil. Torpido bir gemiyi batırır. Gemi batarsa oğlum lastik sandal veya cankurtaran motoru ile kurtarılır ve hayatta kalabilir. Bana kalırsa, ben, oğlumun gemisinin torpido' nun saldırısına uğramasını tercih ederim. Çünkü, nötron bombası gemideki insanları öldürmekte, gemiyi sağlam bırakmaktadır.

☆ **Geçen son 20 yıldan sonra hiç düşünmediniz mi? Oh Allahım ben ne icat ettim?**

★ Hayır, hiçbir zaman. Nötron bombası büyük bir farkla bu zamana kadar bulunan silahların en mükemmelidir. Sözlerim size abartılmış gelebilir. Fakat doğrudur. Daha iyisi henüz bulunmadı.

☆ **Bu resimdeki kimdir?**

★ Kardinal Cassaroli. Vatikan'ın Dışişleri Bakanı. İki yıl önce kendisine misafir oldum. Hem de Vatikan' da. Ziyaretimin doruk noktası kendisinin beni Papa'ya tanıştırması oldu. Papa ile tanıştım.

☆ **Nasıl oldu?**

★ Papa'ya nötron bombasının "babası" olarak tanıştırıldım.

☆ **Papa'nın reaksiyonu ne oldu?**

★ Papa'nın reaksiyonu gayet normaldi. Diğer din adamlarının ve Kardinallerin ise, tam aksine. Benim bu sıfatla tanıştırıldığımı duyduklarında neredeyse bayılacaklardı. Fakat Papa'da hareket olmadı. O gayet sakin ve durgun karşıladı. Papa bana, barış için çalışıp - çalışmadığımı sordu. Kendisine çalıştığım konusunda güvence verdim ve kendisinin bana örnek olup, ilham verdiğini belirttim. Bundan sonra konuşmamız ve benim Vatikan'daki ziyaretim sona erdi.

☆ **Ne dersiniz savaş olacak mı?**

★ Evet. Söylemek iğrenç ama, evet. Benim düşünceme göre olacak. Unutmayın ki, bu insanların yapılarında yatmaktadır. Savaşmak... Savaşlar her zaman olmuştur, özellikle Avrupa'da. Burası savaşa daima istekli bir dünya parçamızdır. Savaşlarda taraflardan biri veya her ikisi de ellerinde mevcut tüm silahları kullanmışlardır. Bu nedenle, öyle zannediyorum ki, atom silahlarının ne zaman kullanılacağını kimsenin bilemeyeceği bir savaş daha olacak. Şu sıralarda, atom silahlarının, dolayısıyla nötron bombasının da kullanılacağı varsayımından hareketle, çıkacak bir savaşta ülkeleri işgal etmek isteyen büyük orduları durdurma ve korunma sistemi üzerinde çalışmaktayım. Bu planın kapsamına çekirdekli atom silahlarından oluşan silahlara karşı korunma, onları engelleme metodları girmektedir. Bu plan sayesinde ulusal savunma sınırlarımız korunmuş olacaktır. Bunun dışında, çekirdekli atom silahlarından, düşmanlarımızın hesaplayamayacağı biçimde çeşitli şekillerde yararlanılacaktır.

☆ **Bahsettiğiniz savunma sınırları Avrupa'da mı?**

★ Evet, çoğunlukla Avrupa'da. Böyle bir sistemin, planın Doğu ve Batı Almanya sınırları arasında kullanılması gayet tabii ki, en uygun olanıdır. Yani demir bir perde. Fakat anlayamıyorum, Almanlar böyle bir plana karşı direniyorlar.

☆ **Kendinizi bilim adamı olarak isimlendirebilir misiniz?**

★ Hayır, tam olarak değil. Öyle tahmin ederim ki, psiko-analiz ve şuur-altı teorilerini duymuşsunuzdur. Konu üzerinde ilk kez düşündüğümde, size ve seyircilerinize belki acaip gelecek ama, kendi kendimi bir humanist olarak isimlendirdim. Biraz tuhaf değil mi?

☆ **Evet oldukça.**

★ Fakat şuur-altındakini bulup meydana çıkarmada ben doğru davrandım.

☆ **Böyle yıkıcı, mahvedici maddelerin yapımı ile uğraşmak size nasıl geliyor?**

★ Ne dediniz? Nötron bombası yıkıcı, mahvedici bir silah değildir. Size cevap veremeyeceğim. Siz sorunuzu iyi formüle etmediniz.

☆ **Fakat, nötron bombası insanları öldürüyor.**

★ Düşman askerlerini öldürmek savaşın icaplarındandır. Her zaman böyle olmuştur. (Arabasına doğru yürür). Özür dilerim, fakat işime gitmek zorundayım. ■

(Yukarıdaki çeviri Papaz Lübbert Konrad'ın 1981 yılında yayınlanan "Eine saubere Waffe, die nur Leben zerstört" isimli kitabından alınmıştır.)

DOST KİTABEVİ YAYINLARI

YAPIT

toplumsal araştırmalar dergisi

Yazı Kurulu

Türker ALKAN, Halil BERKTAY, Korkut BORATAV
Nuri KAYACAN, Yakup KEPENEK, Çağlar KEYDER
Şevket PAMUK, Bülent TANÖR, Mete TUNÇAY

İÇİNDEKİLER

Korkut BORATAV . . .Türkiye'de Popülizm: 1962 - 76 Dönemi Üzerine Bazı Notlar.
Seyfettin GÜRSEL . . .Osmanlı Toplumsal Yapısı ve Kapitalizm.
İlber ORTAYLI . . . . .Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması.
Şehmus GÜZEL. . . . .1908 Grevleri, İki Rapor
Sina AKŞİN. . . . . .1919 Yılında Ulusal Harekette İhtilalci Bilinç.
Yılmaz AKYÜZ . . . . .Joan Robinson: Bir Devir Tarih mi Oluyor?

"Kitaplar" bölümünde:

Uygur KOCABAŞOĞLU..."Cesareti Sınırsız" Olanlara "Dur" Demek.
Şirin TEKELİ. . . . . .Çağdaş Evliliğin Ortaçağ Kökenleri.
Halil BERKTAY . . . . .Pirenne Üzerine Notlar.
Hasan ERSEL. . . . . .Bir Sömürü Kuramı Üzerine.

Toplumsal Araştırmalar Dergisi YAPIT, iki aylık 96 sayfa
250.— TL, Yıllık Abone: 1.200.— TL.
Posta Çeki: 10687 - 9
Yazışma adresi: P.K. 658, Kızılay / ANKARA
İsteme adresi: DOST KİTABEVİ, Konur Sk., No: 4
Kızılay / ANKARA.

BATI AVRUPA FEODALİZMİ VE PİRENNE'İN TEZLERİ

■ Oğuz OYAN

YÜZYILIMIZIN belirli bir döneminin bilim ve düşünce dünyasını derinden etkilemiş toplumbilimci ve tarihçilerin büyük bir gecikmeyle de olsa dilimize kazandırılması, bilgi açığını gidermede gayretli ve istekli gözüken ülkemiz aydınları ve genç nesiller açısından önemli bir kazançtır kuşkusuz. Ama "klasikleşmiş" yapıtların çevrilme ve özellikle tanıtılmalarında gereken özenin gösterilmemesi, bunların içinde yer aldıkları ve etkiledikleri düşünce akımlarının iyi değerlendirilmemesi ve öne sürdükleri tezlerin ne ölçüde yapranmış hatta terkedilmiş oldukları konusunda okuyucunun bilgilendirilmemesi madalyonun olumsuz yönünü oluşturmaktadır.

Henri Pirenne'in kısa aralıklarla dilimize aktarılan iki kitabı, **Ortaçağ kentleri** ile **Ortaçağ Avrupasının ekonomik ve sosyal tarihi**[1], genelde titiz çeviri örnekleri olarak değerlendirilmelidir.

Asıl üzerinde durulması gereken, 50 - 60 yıl öncesinin tarih inceleme ve yorumlarının hiçbir kapsamlı tanıtma yazısıyla desteklenmeden yayınlanmasının yol açabileceği bazı çarpıklıklardır. Bu sorun, Avrupa Ortaçağı, feodalizm ve kapitalizme geçiş konuları üzerine çeviri veya özgün iktisat tarihi araştırmalarında büyük bir boşluğun olduğu ülkemizde özellikle önemlidir. Çağdaş Türk tarihçilerinin, batılı meslektaşları gibi, 1920 - 30'lardan sonra Pirenne'in tarih yöntemi ve yorumlarının etkisi altında kalmış olmaları ise farklı bir düzeyde ele alınmalıdır. Tarihçiliğin sadece bir belge toplayıcılığı olmadığını tarihsel süreçlerin ve kurumların açıklanmasına getirdiği özgün iktisadi yorumların etki gücüyle kabul ettiren Pirenne, ardıllarının tezlerinin önemli bir kısmını çürütmelerine rağmen bugün de bu özellikleriyle Avrupa Ortaçağ tarihi yazınında önemli yerini korumaktadır. Bu yüzden de "Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin bir olumlu yanının, batı'da kendisine seçtiği modelin H.Pirenne (ve bir yanda Fransız Annales okulu) olması"[2] yargısına hiç değilse 1950'ler öncesi için katılmamak mümkün değil. Ancak bu "seçilen modelin" Pirenne'den ziyade M.Bloch'un sağlam feodalizm tahlillerine dayanan **Annales** okulunun etkisini taşımadığına hayıflanmamak da elde değil. Daha da önemlisi bellibaşlı akademik Osmanlı tarihçilerimizin (özellikle Ö.L.Barkan) ve bir kısım aydın ve iktisatçılarımızın 1960'lar ve hatta 1970'lerden sonra da Batı Avrupa feodalizminin oluşumu, kurumsallaşması ve çözülüşüne ilişkin Pirenne'ci görüşleri olduğu gibi kabullenmeyi sürdürmeleri ve Osmanlı toplumsal formasyonunu bu dondurulmuş feodalizm anlayışına kıyasla tanımlamakta ısrar etmeleridir. Bunun ülkemizdeki tartışmaları kısırlaştırıcı etkileri gözardı edilemez. Nitekim, büyük bir talihsizlik olarak, 1982 - 1983'ler Türkiye'sinde bile feodalizme yaklaşımları bu dar çerçevenin dışına çıkmayanlar[3] ile Pirenne'i yeni keşfeden eleştirmenlerin yetkin olmadıkları konularda kalem oynatarak onun bazı eskimiş görüşlerini yakın dönem iktisat tarihi araştırmalarını hiç incelemeden göklere çıkardıkları görülebilmektedir.[4] 1980'ler Türkiyesi için bu bir anakronizmdir.

Burada ilk önce Pirenne'in Ortaçağ Avrupası ile ilgili görüşlerini kısaca özetlemek, arkasından da bunlar hakkında bazı tespitler yapmak gerekecektir.

PİRENNE'İN TEZLERİ

Pirenne'e göre[5] Batı Avrupa'da feodalizm, Batı Roma İmparatorluğu'nun Büyük Cermen istilasıyla yıkılıp yerine barbar krallıkların geçmesinden itibaren oluşmaya başlamamaktadır. Roma'nın her alanda mirasçısı olan Frank - Merovenj Krallığı zamanında (447 - 751; ama özellikle 481'den VIII. yüzyıl başlarına kadar) Akdeniz üzerinden yapılan Doğu - Batı uzak mesafe ticareti (lüks mallar) sürdürülmekte; kent yaşamı canlılığını korumakta, Roma altın parası (**solidus**) ve idari/vergisel sistemleri ayakta durmaktadır. Kısacası, "VIII. yüzyıldan önceki durum, Antik Akdeniz ekonomisinin devamıdır". Oysa islam fetihlerinden sonra özellikle de Karolenjlerin (751 ile 987 ama birlik dönemi 843'e kadar) Frank devletini tamamen ele geçirmesinden sonra (751), "Antik ekonomiyle tümden bir kopuş sözkonusudur; Akdeniz kapanmış, ticaret yokolmuş, **Karanlık Çağlar**'a girilmiştir." Geri dönülen tarımsal uygarlıkta serf emeğiyle işlenen büyük malikane (**domanial** veya **manorial** sistem) rejimi ön plana çıkmış ve "hemen tüketilmeye yönelik üretim" yaygınlaşmıştır. Gerçi **domanial rejim** yeni bir tarımsal örgütlenme biçimi değildir; ama ticaret ve kentlerin silindiği ortamda, kapalı bir ekonominin kendi kendine yeterli ideal iktisadi birimi olarak örgütlenmiştir. Demek ki bu "anti-ticari uygarlıkta", yani Karolenjler döneminde, "ilerleme bir yana gerileme vardır..." Yeni ekonomi, öncekinin (Merovenj ekonomisinin) tamamen zıttıdır.

Aynı şekilde, siyasal ve kültürel alanlarda da Merovenj ve Karolenj dönemleri arasında tam bir zıtlık vardır. Merovenj krallığı, laikliği[6], Cermen etkisinin zayıflığı, ortak yazı ve konuşma dili olarak canlı tutulan Latincenin, dolayısıyla Akdeniz dünyasının kültürel hakimiyeti, kralın sınır tanımaz "fiili despotizmi" gibi özelliklerle Batı Roma uygarlığı ortamına aittir. Oysa Karolenj Devleti dini bir kastın etkisinde olması, genişleyen sınırlarla birlikte "Roman'lar kadar Cermenik topluluklar barındırması", Charlemagne Rönesansı (ki bu "sahte bir rönesanstır") ile Latin - Akdeniz kültürel ekseninin, tıpkı politik merkezin kuzeye doğru yer değiştirmesinde olduğu gibi kuzeye itilmesi (ki bu "İslamın yolaçtığı kopuşun en çarpıcı doğrulanmasıdır"), iktidar anlayışının "hıristiyan ahlakın dayattığı sınırlamalar" altında olması ve kamu otoritesinin giderek vasallık ilişkileri içinde görece özerk unsurlara dağılması gibi özelliklerle kapalı domanial ekonominin belirlediği feodal ortaçağ ortamına aittir.

Müslüman baskısının tehdidi altında hızlanan askeri - dini - laik soylulara askeri hizmetler karşılığı toprak temliki, giderek kralın siyasal otoritesini paylaşan bir toprak soyluluğunun oluşmasına yol açar. IX. yüzyıldan sonra "Devlet giderek kralla vasalleri arasında kurulan bağlara dayanmaya başlar. Böylece feodal döneme girilmiştir". Ve "aslında Batı Avrupa'da IX. yy. boyunca feodalizmin ortaya çıkışı, toplumun tamamiyle kırsal bir medeniyete geri dönüşünün siyasal plandaki yansımasından başka birşey değildir". IX. yy. ortalarından itibaren gene iç politik çekişmeler ve bu defa Norman - Macar istila ve saldırıları, bu içe kapanışı (ekonomik düzeyde) ve feodalleşmeyi (yukarıdaki dar hukuksal/siyasal anlamda) hızlandırmıştır.

XI. yüzyılda "Karanlık Çağlar"dan çıkış, tıpkı bu çağlara girişte

olduğu gibi ticaretin ve özellikle uluslararası uzak mesafe ticaretinin etkisiyle gerçekleşecektir. Uzak ticaretin (Akdeniz ticareti) tekrar uyanmasıyla X. yy. sonu ve bilhassa XI. yüzyıldan itibaren "ticari üretim" yeniden canlanacaktır. Gelişen ticaretin ajanları büyük tacirler ise, "insanların normal durumunun serflik olduğu, hemen hemen tamamen kırsal bir ortamda" sisteme dışsal olacaklar yani feodal toplumun dışından ya da kıyısından olan "köksüzler" arasından türeyeceklerdir. Temsilcileri oldukları uluslararası lüks mallar ticareti gelişip, kurdukları kentler genel bir nüfus artışıyla da desteklendikçe büyük yerel pazarlar, fuarlar ve iç ticaret de gelişecek ve bütün bunlar XI. - XII. yüzyıllarda feodalizme ("kapalı malikane ekonomisine") öldürücü darbeler indirecektir. Nitekim, "eğer ticari kapitalizmin ilk gelişmeleri kısmen dikkatimizden kaçıyorsa, onun onikinci yüzyıl boyuncaki evrimini izlemek çok daha kolaydır. Gelişmesinin görece gücü ve hızı ile, abartmasız, ondokuzuncu yüzyılın sanayi devrimi ile karşılaştırılabilir".

YANILGILARIN KAYNAĞI

XI. yüzyıldan sonraki gelişmelere tekrar dönmek üzere burada Pirenne'in yukarıda özetlenen görüşlerindeki abartma ve aşırılıkları yönlendiren temel yanılgıların kaynaklarına dikkati çekmeye çalışalım.

1. Değerli Ortaçağ tarihçisinin yorumlarında hep benzer saplantılar içinde kalmasının temel nedeni, O'nun "kapitalizm" ve "feodalizm" kavramlarına yakıştırdığı, özü açıklamaktan uzak anlamlarda yatmaktadır[7]. Gerçi, Pirenne, "feodalizm kavramını, çağdaşı Ortaçağ tarihçilerinin büyük çoğunluğu gibi toplumsal ve ekonomik içerikli bir kavram olarak bile kullanmamakta, hele hele bir üretim tarzını hiç kastetmemektedir. "Fief" ilişkilerinin türevi olarak gördüğü feodaliteyi uzak Ortaçağın ekonomik temelindeki domanial sistemin zorunlu bir uzantısı olarak gördüğü zamanlarda bile, dar ve şekilci bir feodalizm anlayışına hapsolmaktadır. "Kapitalizm" kavramına yaklaşımı da benzer bir anlayışı yansıtmaktadır; ekonomik ve toplumsal özünden yoksun bırakılan, varoluşu, birkaç kurumun (ticaret, para ve kent ekonomisi) varlık ya da yokluğuna indirgenen, sınırları belirsiz ve adeta tanım dışı bir biçimde ele alınan kavram çeşitli prekapitalist toplum örneklerine ayırımsız uygulanabilmektedir. Böylece, ticaret ile para ve kent ekonomisinin göreli yaygınlığını kapitalizmin varlığının göstergesi sayan yanlış bir önermeden yola çıkan Pirenne'e göre, incelediği Merovenj ekonomisi ile XII. yy. ve sonrası Batı Avrupa ekonomileri de bu özellikleri taşımakta, dolayısıyla "kaçınılmaz" iddia tartışmasız ortaya çıkmaktadır: Bu ekonomilerden birincisi "antik kapitalizm"in müslüman yayılması/Karolenj yükselişine kadar süren son evrelerine, ikincisi de "ticari kapitalizm"in ilk evrelerine bağlanmaktadır.

H.Pirenne bu tutumunda yalnız değildir. Ondan önce ve sonra da eski Yunan - Roma ekonomileri (veya bazı Mezopotamya uygarlıkları) bazı görüntüsel benzerliklere bakılarak Antik kapitalizm örneği olarak adlandırılmaya çalışılmış veya şu ya da bu ölçüde bir Ortaçağ(feodal) kapitalizminden dem vurulmuştur. Aslında bu, genel kavramların tanımlarında ortak bir görüşe varılamaması veya bilinçli bir kargaşa yaratılması kadar, tarihe, ekonomik/toplumsal süreçlerin karmaşık bütünsel hareketini ve aşamalarını kavramaya engel olan bir bakış açısıyla yaklaşılmasının da ürünüdür. Belirli sosyo/ekonomik kurumların tarihsel evrimini, sanki bunların özerk varoluşları olabilirmiş gibi, içinde şekillendikleri özgül iktisadi/toplumsal koşullardan koparmak ve -eğer çağlar boyu göreli bir sürekliliği olmuşsa (ticari üretim, vb. gibi)- uğradıkları nitel değişmeler ile farklı toplumsal formasyonlardaki farklı öz ve işlevlerini görmezden gelerek sorunu bir nicel farklılık düzeyine indirgemek, bu tür tarihçiliğin en zayıf noktası olmuştur. Fazla uzağa gitmeye gerek yok. Karşılaştırmalı kurumlar tarihçisi olarak ünlü bir "dünya tarihi" yazarı olan oğul Jacques Pirenne, bir yandan feodaliteyi bir hukuksal/siyasal/yönetsel kurum olarak Eski Mısır örneğinde ele alıp incelerken, öte yandan babasının ve onun ekolünün yolunu izleyerek örneğin Merovenj dönemini feodal saymayabilmektedir[8]. H.Pirenne'in tarihin hukuksal siyasal ve kurumsal açıdan incelenmesine getirdiği yenilik, esas olarak, ekonomik boyutu öne çıkarmasıdır.

2. Öte yandan, H.Pirenne'in Ortaçağa(feodal çağa) yaklaşımı, hem Ortaçağı insanlık tarihi için bir anakronizm sayan yeniçağ felsefelerinin (Rönesans hümanizmi ve Aydınlanma felsefesinin) hem de Ortaçağı büyük ölçüde "temize çıkaran" XIX. yy. tarihçiliğinin etkisini taşır[9]. XV. yy. öncesi feodal Ortaçağ değerlerini açıkça terkederek Antik çağın kültürel değerlerini yeniden canlandırmaya yönelen ilk düşünce akımı, XV. ve XVI. yüzyılların Rönesans hareketi olmuştu. Batı Avrupa'da merkantilizmin (ticari kapitalizmin) yükselişine denk düşen bu derin kültürel sarsıntının felsefi uzantısı, dini dogmaya karşı insanlığın ve bilimin ilerlemesini savunan bireyci humanist düşüncedir. Ortaçağ terimi gerçi XVII. yüzyılda kullanılmaya başlanacaktır ama daha Rönesans hümanistleri Antik Yunan - Latin kültürü ile kendilerininki arasında koşutluk kurarken, arada kalan bin yıllık (V. — XV. yüzyıllar) dönemin, eski ve yeni uygarlık çağları arasında (zorunlu bir köprü olmak yerine) karanlık bir "Ortaçağ" sayılabileceği düşüncesini miras bırakmışlardır.

Ortaçağın her bakımdan horgörülmesi XVII. yy. klasisizmi (Yunan Latin taklitçiliği) ve gelişen yeni ekonomik ilişkilerin önkoşullarını hazırladığı XVIII. yy. Aydınlanma felsefesinde doruğuna varır. Özellikle feodal monarşiyle nihai hesaplaşmaya doğru evrilen Devrim öncesi Fransa'sında, "feodal çağ"ın burjuva devrimci aydınlanmacı düşünürlerce insanlığın gelişim çizgisine aykırı bir sapma ve gerileme olarak lanetlenmesi ve bu çağa ait ne varsa dinsel ve kırsal kökenli boş inançlar, örf ve adetler ve bunların kökeninde görülen Ortaçağ hıristiyan felsefesinin aşağılanması veya gözden düşürülmesi; buna karşılık insan aklı ve bilimsel bilgisinin yüceltilmesi ve onu gemlemeye çalışan her türlü ahlaki, dinsel, kamusal otoriteye karşı durulması şaşırtıcı değildir[10]. Ortaçağda dinin ve katolik dogmatizminin bu kadar önemli rol oynamasının hangi özgül ekonomik/toplumsal koşullara bağlı olarak belirlendiğinin soruşturulmasını, sanayi devrimi öncesi düşünürlerinden beklemek belki biraz haksızlık olurdu. Bununla birlikte, artık kendi devrimlerini gerçekleştirmiş olan burjuvazinin (ve ondan kaynaklanan düşünce akımlarının), XIX. yüzyılda gelişen işçi hareketleri karşısında giderek tutucu bir konuma geçmesi, insanlığın gelişme sürecindeki nitel sıçramaların (kendi devrimleri dahil) öneminin yadsınmasına ve tarihin çizgisel bir evrim izlediği anlayışının yerleştirilmesi çabalarına yol açıyordu.

Sürekliliği söz konusu edilenin, gerçekte, en azından Eski Çağlardan bu yana bir çeşit "kapitalizm" ve "kapitalist zihniyet" olduğu görülmektedir. Her ne kadar Roma'dan sonra "kapitalist" ilişkiler geriliyor ise de, Rönesans'tan çok önceki yüzyıllardan itibaren ticaret ve kentlerin gelişmesiyle yeniden filizlenmekte gecikmiyordu.

H.Pirenne'in Ortaçağa yaklaşımı hem klasisizmin ve XVIII. yüzyılın dar rasyonalist anlayışını hem de bu devamlılık görüşünü birleştirir. Birinci anlayışın izlerini Ortaçağda köklü bir kopuşun yaşanmış olduğunun kabulünde, ikincisini ise bin üç yüz yıllık Avrupa feodal Ortaçağının iki — üç yüzyıllık bir zaman dilimine sıkıştırılmasında görebiliriz. H.Pirenne'in ortaçağı VIII. yüzyıldan başlamakta ve çok çok XI. yüzyılda son bulmaktadır. Pirenne'in bir "yeniliği"de budur. Bu "yeniliğin" bir bedeli ise, V. yüzyıldaki büyük Barbar (Cermen) istilalarının her düzeydeki derin etkilerinin ihmal edilmesi hatta yok sayılması, buna karşılık Arap istilasına

haketmediği bir belirleyicilik **yakıştırılmasıdır**[11].

OLGUSAL DÜZEYDEKİ YANILGILAR

H.Pirenne'in Ortaçağ üzerine yazıları başlıca şu yanlış, eksik veya abartmalı değerlendirmeler dolayısı ile en çok eleştirilebilir:

1- Frankların yerleştiği Galya' daki değişim ekonomisinin etki çapını çok fazla göstermek, Gallo - Romen kentinin ekonomik - ticari işlevini yanlış değerlendirmek, giderek Antik Çağ ve Orta Çağ kentinin politik - kültürel işlevini, kendisine Flandr kentlerini örnek aldığı ve yukarıda belirtilen yanlış önermelerden yola çıktığı için gerektiği gibi değerlendirememek.

2- Merovenj döneminin, Antik ekonominin çözülme ve çöküşündeki ve ayrıca yeni bir sosyal, ekonomik ve politik sistemin hazırlanışındaki rolünü ve Avrupa feodalizminin Roma - Cermen sentezi üzerinde yükselebildiğini görememek; dolayısıyla müslüman istilasına ve Karolenj yükselişine kadar devamlılık tezine bel bağlamak, politik - ekonomik merkezin Akdeniz'den kuzeye kaymasının ardındaki derin Dönüşümlerin habercisi dinamikleri yeterince kavrayamamak.

3- Karolenj dönemi her düzeyde bir gerileme, özellikle de önceki Roma - Merovenj ekonomisinden köklü bir kopuş dönemi olarak görmek; kırsal - doğal ve anti - ticari bir uygarlık olarak niteleyip domanial sistemle özdeşleştirdiği feodalizmi bu dönemle sınırlandırmak; Karolenj döneminde kentlerin yeni niteliklerle varlığını sürdürdüğünü ve kentsel dokunun kırsal dokuyla kurduğu yeni zıtlaşma - eklemleşme biçimlerini görememek ve sırf Akdeniz eksenli uzak ticaret söz konusu olduğunda önemli gördüğü ticaretin bu dönemde de oynadığı vazgeçilmez rolü değerlendirememek.

4- XI. yüzyıldan sonraki kentsel ticari atılımı adeta yoktan varolan bir "yeniden doğuş" (**rönesans**) olarak değerlendirmek, bu atılımın kökenindeki gerçek dinamikleri (üretici güçlerin Karolenjiyen dönemde yavaş ama oldukça kararlı yükseliş ve yayılışı temelinde tarımsal üretimdeki ve buna bağlı olarak nüfus ve kentsel ekonomideki gelişmeler), önceki döneme atfettiği "gerileme ekonomisi" yargısının kaçınılmaz sonucu olarak hesaba katmamak ve sonuçta, gene kendi yönteminin yetersizliğinin kaçınılmaz uzantısı olarak, yeni gelişmeleri, nereden çıktığı belli olmayan, kökenleri "dışta" bir ticari zihniyetin ve sınıfın ve **açıklanmayan** bir nüfus artışının desteğinde "açıklamaya" kalkışmak; XI. yüzyıldan sonraki gelişmelerin feodalizmin (ve serfliğin) yeni bir aşamasına denk düştüğünü kavrayamamak dolayısıyla **bunları** var olmayan bir **kapitalizmin** (ticari kapitalizmin) **tezahürüne bağlamak**.

Pirenne'in tezlerinin neden bugün hemen hemen toptan terkedildiğinin sergilenmesinde aydınlatılması birinci derecede önem taşıyan kritik dönem, bizce Karolenjiyen dönemdir. Bu dönemi önceki ve sonraki dönemlerle karşılaştırmalı olarak incelemek gerekli olduğu halde, buradaki yer sınırlaması nedeniyle bunu ancak kısmen yapabileceğiz. Kilit dönemimize biraz daha fazla yer ayırabilmek için, Roma mirası ve Merovenjiyen dönemin bazı önemli özelliklerini, bilhassa Pirenne'in iddialı olduğu ama çoktan aşılan bazı noktaları sadece ana başlıklar halinde vermeye çalışacağız.

I - ROMA MİRASI ÜZERİNE

Roma İmparatorluğu denilince akla ilk önce gelen, bu uygarlığın gereğinden fazla göz kamaştırmış vitrinleri kentler olduğuna göre, önce oradan işe başlamak gerekli. Ama biz öncelikle günümüzün ünlü Ortaçağ tarihçisi G.Duby'ye kulak verelim. Duby, yönetiminde gerçekleştirilen "Kentsel Fransa'nın Tarihi" adlı kapsamlı kollektif sentez çalışmasına yazdığı "önsöz"de[12], sanayi devrimi öncesinin kentlerini bugünün ölçütlerinden —belirli bir nüfus eşiği ve tarım-dışı faaliyetlerin hakimiyeti— yola çıkarak tanımlamanın, kavramanın olanaksızlığı üzerinde haklı olarak durmaktadır. Ona göre, iki bin yıllık gelişimi içinde kenti yaşatan, onun asıl rolünü oluşturan, tüm evrimine ortak olan temel, ekonomik değil politik, hukuksal, kültüreldir. XII. yüzyılda "ticari ve üretici faaliyetlerin, kendilerini bunlara hasredenlerin **sayısı açısından değilse** bile, en azından en beceriklilere sağladığı kazançlar ve değerler sistemindeki konumu açısından hakim olması", kentin gelişiminde bir kopuş noktası ve politik - kültürel işlevin ikinci plana itilmesi değildir; eskisiyle gerçek kopuş sanayi devrimi iledir[13]. Bu görüşe katılalım veya katılmayalım; İlkçağ ve Ortaçağ kentinin kuru bir ekonomizmle olduğundan fazla gösterilen veya aranılan ekonomik rolünün en azından sınırlarını göstermeye çalıştığı ve Karolenj kentini Merovenj kentinden yapay bir biçimde ayıran yanıltıcı görüşleri yerli yerine koyduğu için önemsenmelidir.

Geç veya Yukarı Roma (284 - 476) ile Merovenj ekonomilerinin bazı özelliklerini sıralamadan önce şu uyarıları da peşinen yapmak zorundayız: III. yüzyıl sonu veya IV. yüzyıl başından X yüzyıl sonuna kadar uzanan ve feodal üretim tarzının yerleşme dönemini de (esas olarak V. — **X. yüzyıllar**) bütünüyle içeren zaman **aralığı**, ekonomik ve toplumsal yaşamın esas itibariyle kırsal bir karakter kazanması ve kent yaşamının (abartılan) öneminin daha geri bir düzleme geçmesi ile ayırdedilebilir. Bu genel yaklaşım bizim çeşitli alt dönemler ve bölgeler arasındaki belirli farklılaşmaları, özellikle Karolenj döneminin bu bakımdan bazı önemli özelliklerini görüş açımızdan çıkarmamız anlamına gelmez. Ancak, eğer Roma ekonomisi ve kentiyle bir kopuş noktası aranacaksa, bunun hiç bir şekilde VII — VIII. yüzyıllara (müslüman istilası) yerleştirilemeyeceğini, bu kopuşun III. yüzyıl sonundan itibaren gerçekleştiğini —çok çok V. yüzyılda Büyük Cermen İstilasıyla iyice netleştiğini— gösterir. Bu bakımdan Roma ile feodal Frank devletleri arasındaki gerçek farklılığı görmek için Roma'nın görece en istikrarlı doruk dönemi olan Erken (Yukarı) İmparatorluk (İ.Ö.31 — İ.S.284) dönemini ölçüt almak gerekir. Son olarak, burada ele alınan **pax romana** dönemi kentinin genelde Galya bölgesi kenti olduğu, dolayısıyla bütün İmparatorluk için belirli gerçek payları taşımakla birlikte daha ziyade kent ağı ve kent büyüklükleri açısından Roma'nın "geri kalmış" olduğu söylenen bir bölgesiyle sınırlı olduğunu belirtelim.

— Sonuç olarak, tarımsal artığın hovardaca göz alıcı gösterilerde, parlak şölenlerde, kültürel-sportif etkinliklerde, tüm bunların yer aldığı fiziksel mekanın (görkemli devasa yapılar ve kentsel villalar) yaratılmasında sarfedildiği; ekonomik olduğu kadar sosyo-kültürel alışveriş ortamının da oluşturulduğu bir buluşma - toplanma yeri olan kentsel alan, sunduğu ekonomik hizmetlerden çok Roma egemenliğini sarsıntısızca yerleştirebilecek, kırsal ekonomik artığın sancısızca ele geçirilip aktarılmasını sağlayabilecek vazgeçilmez bir politik/kültürel/ideolojik işlev, bir canlı iletken doku görevini görmekte. Elbette bu kentin ekonomik-mali-siyasal-kültürel-yönetsel işlevlerinin karmaşık bütünlüğünü kavrayabilmek gerekiyor. Ancak onun üretime dayalı olmadığı gibi ticaret sayesinde de ayakta durmadığını da görmek gerekli. Galya - Roma kentinin Roma açısından bir ekonomik zorunluluk oluşturması ise, kırsal artığın sağılması ve merkeze aktarılmasında vazgeçilmez bir işlev görmesiyle ilgili.

— Özetle söylersek, **Diocletien**'in (284 - 305) tüm reform çabalarına karşın İmparatorluğun fiilen ikiye bölünmesi (ayrılma 395'de resmileşir) önlenememiş, **Roma** kenti başkentliğini yitirmiş; altın para **solidus** bir ödeme-değişim aracı olmak yerine gömüleme ve ölçü aracı olarak kalmış; dolaşımdaki gümüş (hatta bronz) paranın **sürekli değer** kaybı fiyat artışlarını daha da kö-

rüklemiş, narh uygulaması başarısızlıkla sonuçlanmış ve ayni ekonomi tüm alanlarda (askerlerin ücret ödemeleri dahil) ilerlemiştir. Toptan düzenleyici iktidar anlayışı tüccar ve zanaatkarları katı kurallarla mesleklerine bağlamakla kalmamış, sayıları giderek artan toprak emekçisi kolonları da toprağa bağlamış(332, arttırdığı vergi yüküyle de istemeden koruyuculuk (Patronage: küçük köylü veya kolonun iç güvensizlikten ve vergi tahsildarlarından kurtuluşu, güçlenen büyük toprak sahibinin koruyuculuğunda bulması) sisteminin gelişmesini hızlandırmıştır. Böylece bir yanda küçük köylü-kolon çiftlerini öte yanda köle-kolon emeğine dayalı doğrudan malikaneyi (domaine) birleştiren yeni villa tipinin maddi temelleri oluşmaktaydı.

— IV. yüzyıl sonundan başlayarak V. yüzyılda yoğunlaşan ikinci ve asıl büyük ve kalıcı Cermen istilası böyle bir yapı bulmuştur. Cermen askeri aristokrasisinin bütün "villa" sahiplerini toptan mülksüzleştirip yıkıma uğrattığı söylenemezse de, fethedenlerin kendi toprak mülkiyet-tasarruf şekillerini de yaymaktan geri kalmadıkları kesin. Toprak dağıtımından paylarını alan Cermen soylularının villa'ların hakim olduğu yörelerde devraldıkları ikili işletme yapısının insan unsurunu az çok eski statülerine yakın konumlarda kullandıkları da söylenebilir. Her halükarda Roma villa'sının Barbar istilalarına rağmen gelişimini kesintisiz sürdürdüğü ve olduğu gibi Frank feodal devletlerine aktarıldığı görüşü bugün artık terkedilmiştir.

II - MEROVENJ KENTİ VE EKONOMİSİ

— Galya-Roma kentinin evrimindeki bir yenilik, IV. yüzyıldan itibaren resmi din/ideoloji düzeyine yükselen hristiyanlığın da kendisine merkez olarak kentsel mekanları seçmesidir. Pagan(çok tanrılı) kırsal dünya İsa'nın dinine katıldıkça kırsal kiliseler/manastırlar da bir bir boy vermeye başlayacak ve kilise malikaneleri, Merovenjiyen dönemden itibaren feodal üretim ilişkilerinin yayılmasında kilit rolünü oynayacaklardır.

— Galya kentinin Roma'nın son iki yüzyılında ve Merovenjiyen dönemde öne çıkan bir başka rolü de askeri - stratejik işlevi. Duvarlarının arkasına çekilen ve çevresinden yalıtlanmayabaşlayan kentin yeni unsurları, dinsel kastın temsilcileri ve savaşçılar, giderek sayıları ve özellikle güçleriyle kente hakim olmakta gecikmeyeceklerdir.[17] Otorite bölünmüştür ve gerek kentte ve kırsal dünyadaki servet ve toprak varlığına göre, gerekse de güvensizlik

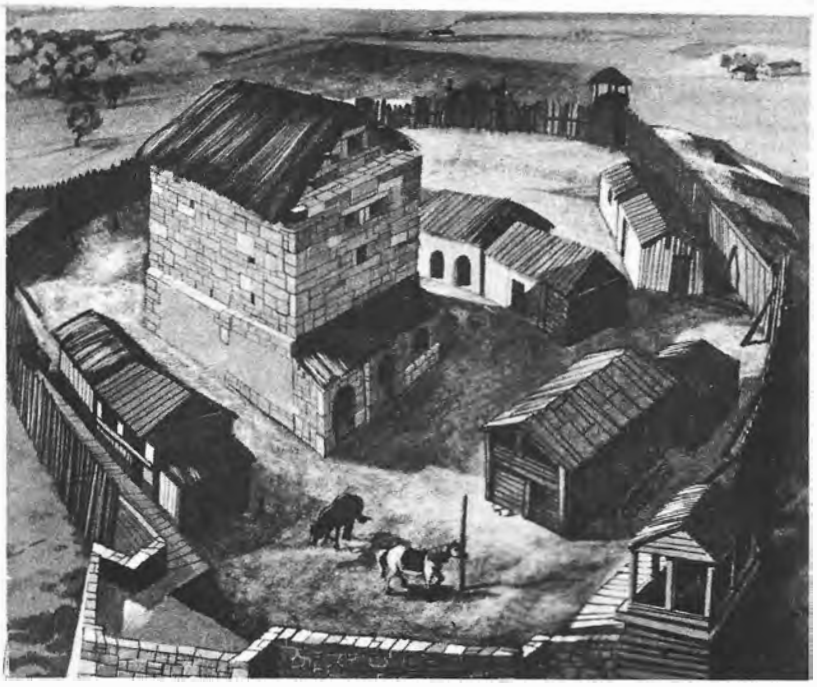

Bir Frank soylusunun "villa" merkezini gösteren temsili resim (VI. ve VII. yüzyıllar)

tehlikelerinin artması durumuna göre gruplardan birinin tekeline geçme eğilimini hep taşımaktadır.

— "Kentin köylü ekonomisi üzerinde kurduğu tahakkümün ve politik ayrıcalıklarının ansızın ve köklü olarak daralışı"[18], pax romana dönemi kentleriyle olan en belli başlı kopuş ve ayrılık noktasını gösterir: **kent, kırsal artığın ele geçirilmesinde vazgeçilmez bir merkez, zorunlu bir uğrak değildir artık.** Bu rolünü bütünüyle yitirmemiş olsa da, kırın nüfuzlu güçleri hala bir ölçüde kentte bir araya gelseler de, artık kırsal dünyada almaşık iktidar odakları türemiştir ve kentte zaman zaman yön değiştiren güç dengeleri de bundan etkilenmektedir. Dikkat edilirse, IV. yüzyıldan sonra Antikite'nin tipik kentiyle kopuş kent olayının tümden silinmesi ile gerçekleşmemektedir. Gerçi kentler "tartışmasız zayıflamakta, yoksullaşmakta, nüfusları azalmakta, gerilemektedirler"[19], ama kent olgusu sürmektedir. Kent, feodal toplumda Antik toplumdan farklı bir rolde varlığını korumaktadır. Roma ekonomisi, bu dev sömürü makinası, kentsiz işleyemeyecek bir yapıdadır. Şekillenme aşamasındaki feodal ekonomi ise, küçülen ve işlevleri farklılaşan kentlere mutlaka gereksinme duymakla birlikte, bu gereksinme ekonomik/tarımsal artığın ele geçirilmesinde aynı derecede yoğunlaşmamaktadır. Kentlerin varlığı her iki ekonomide de bir tarımsal artığın zorunlu varoluşunu gerektirdiği için, kentin bir vergisel - ticari akımın varış noktası olması zorunludur. Kent olgusuna ortak olan başka ekonomik-kültürel işlev benzerlikleri de esasen korunmaktadır; süreli pazar yeri olması, kentte toplanma geleneğinin sürmesi, kültürel ideolojik (dinsel) değerlerin yayılma merkezi olması gibi.

— III. yüzyıldan itibaren küçülen kentler. Güney - Doğu Galya kentleri hariç tutulursa, Merovenj döneminde daha da küçülmüş olarak karşımıza çıkmakta. Yavaş yavaş yeni bir ekonomik merkez oluşturmaya başlayan Kuzey Galya'nın Roma etkisini pek fazla taşımayan kentlerinin sur içi alanları 6 ile 25 hektar arasında değişmekte, nüfusları ise 1500'den (Paris) başlayıp en iyi olasılıkla 5000 veya 6000'i (Reims) bulmakta[20]. Bu boyut ticari etkinliklere engel değilse de ticaret hacminin sınırlılığını gösterir. Kentsel yaşam, nehir ve deniz (Kuzey Denizi) kıyılarında özellikle yeni kentsel oluşumlarla (vicus ve castrum) görece canlılığını korumaktadır.

— Bu dönemde orta ve uzak mesafe ticareti Akdeniz yanında, Kuzey Denizi üzerinden Batı (İngiltere, İrlanda) ve Kuzey (İskandinavya) yönünde iki yeni eksenin daha önem kazanmasıyla sürdürülmüştür. İzleyen dönemde bu yeni ticari eksenler Kuzey'in ekonomik rolünü iyice arttıracaktır.

— **Para ve değişim ekonomisi:** Merovenjler bu alanda Geç Roma'nın hastalıklarını sürdürmüşler, korudukları altın paraya (solidus) bir türlü değişim aracı işlevi yükleyememişler. Pirenne Karolenjleri gümüş para sistemine geçtikleri için küçüm-

semektedir. Oysa Merovenjler de çift metalli bir sisteme sahip. Üstelik dolaşımdaki gümüş para kötü kalitede ve farklı ayarlarda. Burada Pirenne'in tezlerinin bir kez daha çöktüğünü görüyoruz. Karolenjlerin para basma tekelini ellerinde tutamamalarını politik iktidarın feodalleşmesi olarak gören Pirenne, Merovenj Krallığında yaklaşık 5000 kadar özel para basımcısının 800 den fazla darphanede gümüş para bastıklarından tamamen habersiz miydi?[21] (Demek ki Karolenjlerin tek metalli para sistemine geçmeleri bir gerilemenin işareti değil, para birliğinin kalmadığı, "iyi" gümüş paranın bile dolaşımdan çekildiği, altının yetersiz olduğu bir ortamda gerekli bir reformdu. Kaldı ki, Merovenjlerinkinden iki kat daha ağır olan Karolenj **denier**'sinin satın alma gücü hesaba katıldığında (1 denier ile 1 hafta yetecek gıda maddesi alınabiliyordu), bu geçişi, ticaretin daralmasının göstergesi sayan görüş savunulamaz.[22]

– **Kırsal Ekonomi:** Burada yalnızca Merovenj villa'sının kökeni üzerinde duralım. Bunların Aşağı İmparatorluk **villa**'sının çizgisel bir uzantısı olmadığının en belirgin kanıtı, Roma etkisinin en güçlü olduğu, en fazla romanize olmuş bölgelerde, örneğin Güney Galya'da, Merovenj **villa**'larının izine en az rastlanılmasıdır.[23] Bunlar V. — VIII. yüzyıllar arasında başta krala ve kiliselere ait olmak üzere Loire ile Ren arasındaki bölgede yoğunlaşmışlardı. Hatırda tutulması gereken bir nokta da, Merovenj döneminde şekillenme halinde olan bu domanial örgütlenme biçiminin, bu dönemin hakim kırsal işletme biçimini oluşturmadığı, henüz özgür küçük köylü ve komünal üretim şekillerinin egemen olduğudur. Aslında, Karolenjiyen dönemde bile, çok daha yaygınlaşmakla birlikte domanial rejimin tüm bölgeleri, toplumun tüm tarımsal üreticilerini, tüm mülkiyet biçimlerini (**alleu**) etkisi altına alamadığı[24], feodal üretim ilişkilerinin ancak "hiçbir toprak senyörsüz olamaz" özdeyişinin ortaya çıktığı XI. yüzyıldan, olgunlaşma döneminden sonra tüm toplumu kucaklayabilecek (gene de istisnasız değil) bir evrenselliğe eriştiğini de hatırlayalım. Her halükarda, Pirenne'in **domanial** rejime bağlayarak dönemlendirdiği feodal ekonomik ilişkiler, döneminin her iki sınırından da taşmaktadır.

– **Batı'nın merkezinin yer değiştirmesi:** Arap yayılmasına kadar Batı'nın (Merovenjlerin) Akdeniz karakterini koruduğu doğru değildir. Cermen kökenli Frank toplumunun, yetersiz nüfusu nedeniyle, çok daha Romalılaşmış Güney Galya'ya (Akdeniz'e) ulaşması ancak VI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonradır. (536) **Bu tarihten** sonra kuzey güneye değil, güney kuzeye ve daha çok onun politik değerlerine bağlanmıştır. Frank - Merovenj Krallığının başkentleri hep Loire ve Ren arasında yer almıştır. V. yüzyıldan itibaren batının politik merkezinin kuzeye kayışı VI. yüzyılda Merovenj Krallığının kuzey - doğuya doğru hızla yayılmasıyla (560) daha da gelişmiş ve "Cermenya ilk defa olarak merkezi Ren'in batısında kalan bir güce tabi olmuştur."[25] (Pirenne'in başta belirtilen görüşlerine bakınız).

H.Pirenne'in kültürel merkezin yer değiştirmesinde belirleyici gördüğü tarihsel dönem ve olaylar da onun ideolojik formasyonunun abartmalı ürünleridir. Kendi yazı dilini geliştirememiş olan fetheden gücün fethedilenin yazı dilini ve yetişmiş kadrolarını kullanması tarihte çok görülmüştür. Akdeniz'e yakın bölgelerde Latince'nin bir süre daha konuşma dili olarak kullanılması dilde birliğin henüz sağlanamadığı bir ortamda doğaldır. Ama merkezi politik kurumları dimdik ayakta duran Doğu Roma İmparatorluğunda Latincenin bırakılmasına ne demeli? Bunu da müslüman saldırısına bağlayabilir miyiz? Karolenj Krallığının tarihsel koşullar oluştuğunda, dil kargaşasını düzene koyucu dil devrimi ve Roma - Cermen sentezinde oluşturduğu kültür birliği hangi tutucu **klasisizm** ölçütüne göre bir gerileme sayılabilir? Kaldı ki, bugünkü Avrupa ulusal dillerinin Charlemagne (768 - 814) reformunun damgasını taşıdığını Pirenne'in kendisi de kabul etmektedir.

Şimdi Merovenj ekonomisinden geri olduğunu söylediği Karolenj ekonomisinin de onun çizdiği tablodan ne kadar farklı olduğunu görelim.

III. KAROLENJİYEN DÖNEMDE KENTLER VE TİCARET

H. Pirenne, ekonomik, politik, kültürel üstünlüğün Kuzey Avrupa'ya geçmesi olgusunun önemini vurgulamış ama bunu yanlış döneme yerleştirdiği gibi ikincil önem ve etkideki tarihsel olaylara bağlamıştı. Gerçekte Batı'nın merkezinin Akdeniz'den uzaklaşması, V. yüzyıldan itibaren filizlenip gelişmiş, Arap istilası bunu ancak hızlandırmıştı. H.Pirenne'in dar bakış açısının kendisini asıl ele verdiği alan ise, ağırlık merkezinin bu yer değiştirmesinin uzun erimde hangi derin ve köklü dönüşümlerin hazırlayıcısı olduğunu görememesidir. Batı uygarlığının ve ulusal devletlerinin oluşması, gelişmesi için yaşamsal önemi olan, sonraki Atlantik merkezli yeni açılımın da ilk kaynağında olan bu ilerletici "geri" çekilişi ve bunun arkasındaki belirleyici mayalanma dönemini tutucu ve hayalci bir **klasisizm** anlayışıyla karalamakla uğraşıp durmuştur. Ne Latin - Akdeniz kültürlü toplumların kendi çağında ulaşabildiği geri düzey , ne kendisinden yarım yüzyıl önce yazılanlar[26], ne de kendi analizinin büyük boşlukları, ona bu taze güçler ve dinamikler üzerinde temellenen öz olarak ilerleme dönemini (Karolenjiyen) dikkate alması için uyarıcı olmuşlardır.

Karolenj dönemiyle ilgili şu saptamaları yapabiliriz:

Ticaretin maddi koşulları:

1- Kırsal Talep

Terkedilmesi gereken ilk görüş, domanial rejimin içine tamamen kapalı bir küçük evren oluşturduğudur. Tüm toprakların en azından yarısından çoğuna hakim olan en güçlü feodal sınıfın üyeleri (kral ve özellikle toprakların üçte birinden fazlasına sahip kilise başta olmak üzere, diğer güçlü laik soylular) birden çok villa'ya (malikaneye) sahip olduklarından, tek tek villalar daha geniş bir ekonomik bütün içinde yer alıyorlardı. Birbirinden çok uzak bölgelerde de yer alabilen malikaneler, duruma göre belirli üretimlerde de az çok uzmanlaştıklarından (bağ, zeytin vb.) aralarında geniş bir eksene yayılan bağlantılar kuruyorlardı. Belirli bir **ulaştırma dokusunun** varlığını öngören bu bağlantılar, özellikle **yerleşik** niteliği ağır basan büyük ruhani soylular için önemliydi. Bunlar, güç ulaşılan mesafeler söz konusu olduğundan, ürünleri yerinde paraya çevirip ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı.[27] Öte yandan, **reserve**'den (**domaine**: toprak beyinin doğrudan işlettiği alan; hassa çiftlik) ve köylülerin ayni ödemelerinden (sınırlı) elde edilen tüm tarım - zanaat ürünleri stoğunun da toprak beyi ve maiyetinin tüketimine harcanmadığı, bunun sınırlı bir bölümünün pazarlandığı açıktır. Bu pazarlamanın, aynı zamanda, başka malların alımına harcanmak üzere nakit para elde edilmesi gereksiniminden kaynaklandığını, bu dönemde düzenli pazar (ve fuar) ağının yaygınlığı ve paranın tüm olumsuz ortama rağmen oynadığı vazgeçilmez değişim aracı rolü[28] göstermektedir. Kent, kentaltı ve köy yerleşim birimlerinde haftalık pazarların oynadığı —önemi yanlış olarak küçümsenen— rolün bir başka dayanağı, tarım emekçilerinin değişim gereksinmeleridir. Bunu anlayabilmek için, özgür kökenli ve bedensel hizmet yükümlülüğü ihmal edilebilecek düzeyde (mevsimlik nitelikte) olan serf kategorisinin (**ingenuile manse** tasarruf eden serfler), Cermenya hariç tutulursa, başlangıçta bağımlı köylülerin çoğunlukla en kalabalık grubunu oluşturduğunu bilmek gerekir[29]. Bu tür köylülerin villa dışına açılabilmelerini daha da **kolaylaştıran bir** olgu da, villanın

genellikle birbirine bitişik olmayan toprak parçalarına yayılan topoğrafik özelliğidir. Villa'nın etrafı çevrili dışa kapalı bir mekan olmamasının, bu üreticilerin civardaki diğer bağımlı - bağımsız köylülerle ilişkilerini kolaylaştırdığı, onlarla birlikte boz toprakları işleyebildiğini, kendi çifti (**manse**) dışında bağımsız veya bağımlı (başka senyörlüğe) başka topraklar edinebildiğini ve buna benzer çok çeşitli ilişkilere girebildiğini düşünmemizi gerektirir. Villa çerçevesine hapsolmayan bu toplumsal ilişki yumağının değişim ilişkilerine uygun bir ortam yarattığı, esasen nakdi yükümlülükleri (ve parasal cezalar) nedeniyle az çok nakite ihtiyaç duyan bağımlı köylülerin de değişim ilişkilerini zorladığı akıldan çıkarılmamalı[30]. (Gene de bu dönemde senyörün temel gelir kaynağını ayni-nakdi ödemelerden değil **domaine**'inden elde ettiğini vurgulayalım). Bu ilişkileri zorlayan bir başka etken de, özellikle kraliyet malikanelerinin kralın muhtemel ziyaretine karşı çeşitli ürünlerden oluşan bir stoğu hazır bulundurma ve ekilecek tohumlukları üretilen üründen değil pazardan, **en iyilerinden**, sağlamak zorunluluğunda bulunmalarıdır.[31] Bütün bunlardan genellikle çok basite indirgenerek açıklanan domanial ekonominin, başta kendi yakın çevresi ile (bölgesel ve daha uzak ticaretin varlığını dışlamadan) olmak üzere hacmi ne olursa olsun bir değişim ekonomisinin çıkış noktasını oluşturduğunu görüyoruz. Üstelik değişim faaliyetine sadece soyluları ve **reserve**'lerini değil (bunlar daha fazla olmakla beraber) köylüleri de çoğunlukla katarak.[32] Villaların içine kapalılığı hakim nitelik olmakla birlikte mutlak değildi. Basitleştirme uğruna gözden kaçırılan budur.

2- Kentler

Değişim ilişkilerinin nedenlerinden —ama aynı zamanda belirli ölçüde sonuçlarından— birisi de kentlerin varlığıdır. Ticaretin bir yönü soyluların kırsal "domaine"leri ise diğer bir yönü de soyluların (özellikle üst düzeyde ruhbanların) kentsel ikametleridir. H.Pirenne'e göre "Karolenj dönemiyle başlayan dönemde, sözcüğün ne toplumsal, ne ekonomik ne de yasal anlamında kentlerin varolmadığı sonucunu çıkartmak yerinde olur. Kasaba ve kale-kentler, yalnızca istihkam ve yönetim merkezleriydi. Buralardaki halkın ne **özel yasaları**, ne de **kendi kurumları** vardı; onları toplumun geri kalan bölümünden ayıracak kendine özgü bir yaşama biçimleri de yoktu."[33](a.b.ç.). Büyük yanılgı. Yanılgının birinci kaynağı, H.Pirenne'in daha önce sözünü ettiğimiz çarpık tarih anlayışında gizli. Ortaçağ kent olgusuna yaklaşımı, kendi çağının Geç Ortaçağ kenti konusunda idealize edilmiş görüş açısını yansıtıyor. Tarihe yaklaşımı, analizinin ekseninde hep örtük olarak var olan "ekonomik bağımsızlık", "kişisel girişim", "özerk kurumlar" gibi baştacı ettiği değer yargılarının izini taşıdığından, öznel ve giderek tarih bilimine yabancı.[34] Yanılgının ikinci yüzü, olgusal temelde. H. Pirenne'in nüfuslarının hiçbir zaman birkaç yüz ile iki-üç bin sınırını aşmadığını, bunların özünü de şövalye ve rahipler ile maiyetlerinin oluşturduğunu ve ticari ve sınai etkinliğe tamamen yabancı olduklarını söylediği kent denemeyecek bu yerleşim birimleri konusunda herşey onu yalanlıyor: **Paris**, şu merovenj döneminin kasabası, IX. yüzyılda (başkent değil) surların dışına taşmış ve 15000 - 20000 kişiyi barındırıyor. (Bugünkü ölçütlerden bakmayalım; bu büyüklük, Erken Ortaçağ için çok önemli bir kentsel oluşumu vurgular. Ayrıca, kentsel niteliğini koruyan aynı dönemin gelişmiş İtalyan sitelerine hemen hemen eşit bir boyutu gösterir.) Aynı şekilde **Metz** IX. yüzyılda benzer bir nüfusa sahip. Öteki büyük kentlere gelince, 10000'e yakın (bazılarına göre 4000 - 8000 arasında değişen) bir sayıya ulaşırlar. Ruhani tabakanın kent sakinlerine oranı ise ancak 10'a 1 veya 15'e 1 dir. Sur içi alan ise ortalama 40 ha. civarına çıkmıştır.[35]

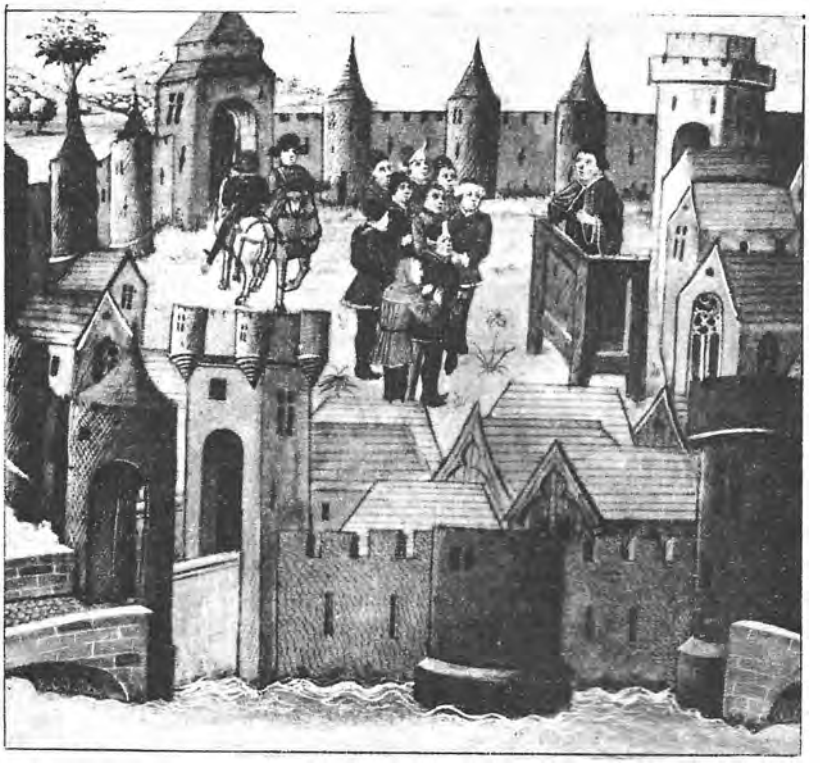

Kent meydanı. Kentin toplumsal ilişkilerdeki vazgeçilmez işlevini yansıtıyor olsa gerek. (XV. yy. el yazmasından).

Kentlerin VIII. yüzyıldaki görünümüne, Pirenne gibi anıtsal yapıları açısından eğilirsek, ilk bakışta göreli bir gerileme içinde oldukları izlenimi edinilebilir. Ciddi bir dış tehdit unsurunun kalmadığı bu yüzyıldan IX. yy başına kadar kentlerin surlarının ve eski Roma yapılarının, yeni kent binalarına, kiliselerine yapı malzemesi oluşturduğu, yolların bakımsız kaldığı doğrudur. Ama Norman saldırılarından sonra ve özellikle bunların gelip geçici olmadığı iyice anlaşıldıktan sonra kentler yeniden zırhlanırlar, askeri - stratejik önemleri IX. yüzyılın ikinci yarısından sonra eskisinden daha da fazla artar. Ancak Norman daha sonra Macar saldırılarının hem siyasal feodalleşme hem de kentlerin sürekliliği konuları açısından önemi fazla abartılmamalıdır. Birkaç kent dışında bunların yıkıcı etkileri sürekli olmamış, kentlerin **büyük çoğunluğu** yeniden toparlanmışlar ve yeni kent nüvelerinin oluşma süreci durmamıştır.[36] Ayrıca karışıklıkların, üst yapıdaki feodalleşme eğilimini başlatıcı değil ancak yer yer hızlandırıcı rolleri olmuştur. Tehdit altındaki —bu defa müslüman tehdidi— bir başka yöre de Güney-Doğu Fransa idi. Buradaki kentlerin ticari işlevleri tamamen sönmemekle birlikte, surların dışına uzun süre taşamadıkları bir gerçek.

Kent dinamiğinin görece en canlı olduğu ve sonraki gelişmelerin odağı olan bölge ise Loire ile Ren arasındaki bölgedir. H.Pirenne'in "aktif transit ticaret noktaları" dediği çoğunlukla ya eski bir kentin yakınında ya da yeni bir birim olarak kurulan genellikle gemilerin yanaşma yerindeki mahalleler olan **portus**'lar aslında çok erkenden belirirler. "Gemiciliğe uygun bir su

yolu üzerinde bulunan hemen hemen tüm kentler bir liman mahallesine sahiptiler. Tüm bu limanlar geçiş ücretleri ve çeşitli harçlar alınması fırsatlarıydılar. Bu, bu yerin çoğu kez para atelyesinin bulunduğu yerde olmasını açıklamaktadır."[37] Kuzey Denizi'ne doğru akan nehirler (Escaut, Meuse, Ren) boyunca çok sayıda **portus**'un Karolenjiyen dönemde ortaya çıkmasını —tabi XI. yüzyıldaki gelişmelerle karşılaştırılamayacak ölçüde— Pirenne çok eskiye çıkmayan ve Norman istilasıyla sona erecek bir olgu olarak görür ve XI. yüzyıldaki gelişmeyle bunlar arasında bir süreklilik görmez. Oysa, episkopal kentlerle birlikte Galya'nın orta ve kuzey bölgelerinde ihmal edilemeyecek bir kentsel yaşamın (burgus ve vicus'ler castra'lar vd. dahil) kendi kendisini yenileyerek **Karolenjiyen** (hatta Merovenjiyen) **dönemden XI. yüzyıla taşındığını** Pirenne'in döneminden itibaren yapılan çok sayıda araştırma göstermiştir.[38]

KENTLERİN FEODAL ÜRETİM TARZI İLE BÜTÜNLEŞMESİ

Yukarıdaki açıklamalardan iki önemli sonuç çıkarabiliriz. Birincisi kentlerin varlığının uzak ticaretle büyük ticaretle açıklanmasının yanlışlığıdır. Uzak mesafe ticareti küçük bir azınlığın talebine göre çalışır. Oysa kentsel yaşam, genel olarak kentlerin kendi bölgeleriyle, toprak ve tarımla kurdukları sıkı ilişkiler çerçevesinde süreklilik ve istikrar kazanır. M.Lombard ve H.Pirenne, çelişmeli bir şekilde olmakla birlikte, ikisi de uzak ticareti açıklamalarının merkezine koyarak yanılmışlardır[39]. Kaldı ki bu dönemde Batı ve Kuzey eksenli uzak ticaret önceki döneme göre önemi artarak sürmüştür.

İkinci sonuç, kentlerin malikane rejiminin hakim olduğu dönem dahil, feodal üretim tarzının ayrılmaz bir parçası, kurucu unsurlarından birisi sayılması gereğidir. Olgunlaşma aşamasında feodal senyörlükler (yeni malikane tipi) ile kentler ve ticaret arasındaki organik ilişki artacaktır. Ama bu ilişki, yukarıda görüldüğü gibi, incelediğimiz dönemde de kurulmuştur. Büyük villaların üretim fazlaları, ticaretin ve kentlerin gelişmesini (eski ama özellikle yeni kent nüveleri: portus) desteklemiştir. Aynı şekilde ticaret ve kentler, hareketsiz ve kapalı unsurlar olmadığını gördüğümüz villaların ve toprak üzerinde düğümlenmiş üretim ilişkilerinin sürdürülmesi ve yaygınlaştırılması için (kutsal-kentlerin domanial rejimin yaygınlaşmasındaki rolünü hatırlayalım) gereken ekonomik, ideolojik, kültürel, politik **zorunlu** çerçeveyi sağlamışlardır. Bu ilişkiyi gören ve önemini vurgulayan Ortaçağ kenti **tarihçileri şöyle** diyorlar: "Domanial örgütlenmenin **maximum**'u ve kentsel ekonomik merkezlerin ortaya çıkışı birlikte olan olaylardır."[40] "Karşılıklı bağlantı (korelasyon) sadece kronolojik değil aynı zamanda coğrafidir: VI. yüzyılda Akitanya (Orta ve Güney Batı Fransa) kırlarının ve kentlerinin gelişimi, daha sonra VII. yüzyılda Galya'nın ağırlık merkezinin Loire vadisi ve Paris havzasına doğru yer değiştirmesi bu görüşleri doğrulamaktadır; Karolenjiyen dönem yazarları bunun belli bir bilincine varmışlardı **Ernold le Noir**, 826'da, belirttiği kentlerin zenginliğini esas olarak kırsal çevrelerinin zenginliği ile tanımlıyordu. (...) Aynı şekilde, Paris'in gönenci, **Miracles de Saint-Benoit**'da, sakinlerinin büyük sayıda oluşu ve toprağın verimliliği olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır. Esas olan demek ki bir artığın mevcut olabilmesi ve değişimlere olanak sağlayacak parasal dolaşımın yeterli olmasıdır, ki belgeler bize bunun yaygın bir kullanımı olduğunu göstermektedir."[41] Buna bir de **geçit yolları** üzerinde olmanın da kentlerin gelişmesini etkilediğini çağın yazarlarının gördüğünü ekleyelim.

Öte yandan, XI. yüzyıldan sonraki dönemde, kentlerin M.M.Postan'ın deyişiyle "feodal denizde feodal olmayan adacıklar" şeklinde değerlendirilmeleri yanıltıcıdır.[42] Bu dönemin kent komünlerinin (eğer olmuşsa) "kollektif senyörlük" nitelikleriyle kapitalist değil feodal yapılara bağlandığı, aynı şekilde, **küçük üretime ve küçük ticarete**, feodal tabakalaşmaya, katı normlara ve tahditlere bağlı, feodal senyörün (ve genelde onunla ittifak halindeki büyük tüccarın) çeşitli sömürü mekanizmalarından tam kurtulamamış kent zanaatkarlarının ve bunların loncalarının **feodal** ekonominin bir türevi olduğu unutulmamalıdır. Bütün olarak kentler, bağımsızlık veya özerkliklerin derecesi ne olursa olsun feodal ekonomiyle onun politik üst yapısıyla bütünleşmiş durumdadırlar. Özgürlük şartnameleri, bu tür kentlerin üzerindeki feodal denetimi bütünüyle kaldırmamıştır. Ayrıca yeni açılan topraklarda yeni kentlerin (**ville neuves**) kurulmasında feodal senyörlerin payı; zenginleşen kent burjuvazisinin servetlerini feodal mülk edinmeye yatırarak kırsal senyörleri taklit etmeleri, köylü savaşlarında ruhban ve laik senyör sınıfıyla dayanışmaları vb. unutulmamalıdır.[43] Gerçi kentsel gelişme, tarımda angarya emek ve domanial sistemin çözülüyle atbaşı gittiği için yeni feodal örgütlenme ve serflik biçimlerinin oluşumunu hızlandırmış, kırsal komünlere örnek olmuştur. Ama serfliğin gerçekten çözülmesine etkisi bu dönemde sınırlıdır ve ancak XV. yüzyıldan sonra anlam kazanabilecektir. XI. - XII. yüzyıllar yanlış olarak kapitalizmin doğuşuyla ilişkilendirilince, XV. - XVI. yüzyılların ve sonrasının bu bakımdan gerçek etkilerinin önemi de ikinci plana atılmaktadır.

IV- XI. - XIII. YÜZYILLAR ATILIMININ DİNAMİKLERİ

H.Pirenne, ticareti çağ açıp kapayan temel belirleyici değişken olarak aldığından, XI. yüzyıl sonrasının kır ve kentindeki sosyo - ekonomik dönüşümleri ancak sonuçları açısından incelemekte, bunun nedenlerini karanlıkta bırakmaktadır. Esasen bunun aksini yapmak Pirenne'in kendi söylediklerini tümüyle yadsıması anlamına gelirdi. Çünkü her yönüyle "geri" (ve "gerileyen") niteliğini kanıtlamaya çalıştığı bir ekonomiden, çarpıcı bir biçimde "ileri" ve "dinamik" gördüğü bir ekonomiye geçişi, birincisinin içsel dinamikleri temelinde açıklamaya kalkışmak, herhalde içine düştüğü çelişkilerin ve tutarsızlıkların en büyüğü olurdu. (Sweezy'nin Pirenne'i izlemekle benzeri açmazlara düştüğünü Dobb - Sweezy tartışmasını izlemiş olanlar bilirler). Sonuçta dıştan gelen dinamiklere yani "kökü dışta" (hangi dışta?!) tacirlere bel bağlamak zorunda kalmış ve açıklamaya çalıştığı bir sosyo-ekonomik dönüşümü karanlığa boğabilmiştir.

Pirenne'in "Karanlık Çağlar" dan çıkışta nüfus faktörüne de önem verdiği bilinir. Ama ticari ve kentsel gelişmenin önemli bir etkeni olarak gördüğü bu nüfus artışını da sadece sonuçlarıyla ele alır: "Sonunda, Sarazen'lerin (Arapların), Kuzeylilerin ve Macarların yağmasından kurtulan Batı Avrupa'nın nüfusu, X. yüzyılın ortalarından itibaren, **tam ayrıntılarını bilemediğimiz** ama **sonuçları** bir sonraki yüzyılda açıkça ortaya çıkan bir artış gösterdi."[44] (a.b.ç.) Böylece nüfusun da, hem tarımsal örgütlenme biçiminin hem de ticaret ve kentlerin değişim ve gelişiminin açıklanmasında bağımsız bir değişken olarak zaman zaman devreye sokulduğu görülmektedir. Ama, pek tabii, nüfus artışına olanak veren gelişmelerin "tam ayrıntıları bilinmemekte" veya, örtük olarak sadece saldırıların durmasıyla ilişkilendirilmek istenmektedir (gene dış etken!).

Nedir gerçekte bu kentsel - ticari gelişmenin ve bunun önemli açıklayıcı faktörlerinden (birisi) olan nüfus artışının gerisindeki temel maddi önkoşullar? Bunlar, **Pirenne'in analize sokmadığı kırsal ekonomideki ve kırsal toplumdaki** (özellikle) XI. yüzyıldan sonra iyice ortaya çıkan dinamizmdir.[45] Kentsel gelişmeyi ve bunun insan unsurunu (tıpkı ticaretin olduğu gibi) sağlayan **kırsal ekonominin** gelişmesi ve **kırsal nüfusun** artan hare-

ketliliğidir. Köksüz gezginler, marjinal unsurlar değil. (Bunların da payı yok olmakla beraber) H.Pirenne, M.Bloch gibi, bu dönemde tüm kırsal toplumun bağımlı nitelikte olduğu varsayımını yaparken aşırı basitleştiricidir. XI - XII. yüzyılların teknik iyileştirmeleri, geniş toprak açma hareketi esasen belirli farklılaşma içindeki tarımsal nüfusu eskisine göre daha hareketli yapmış, kırsal zanaatkarların bir kısmı kentlere yerleşirken, bazıları kimlik değiştirmiş (balıkçı - gemici), ticarete yatırılan fonların da ilk çıkış kaynağı kırlar olmuştur. Kentlerle bağlarını tümden koparmayan kırsal senyörün bizzat veya meslekten bir tacir (ki kökleri Karolenj dönemine uzanır)[46] aracılığıyla ticarete para yatırması gibi, saray ve kiliselerin bağımlı tüccar kahyaları (ministeriales) arasından bir bölümünün çok erkenden görevleri yanında kendi hesaplarına da ticaret yapmayı bağımsız tüccarlığa kadar götürdükleri görülmüştür.[47] İlk ivmesi kırdan gelen ticaretin daha sonraki aşamada kendi fonlarını tekrar ticarete yatırmak yoluyla etki çapını genişlettiği muhakkak Ama bu ticaretin sürekliliğini sağlayan salt soyluların lüks mal talebi değil; genel olarak büyüyen kırsal talep ve tarımsal üretim, aynı çerçevede de büyüyen ve sayısı artan kentler ve zanaat üretimi. Kentsel ve ticari genişlemeyi bu karmaşık etkileşme içinde düşünmek gerekli. Aynı şekilde, XI. yüzyıldan sonraki genel ekonomik açılımın önemli bir nüfus artışıyla desteklendiğini de unutmadan. Aslında burada da etkileşim çift yönlüdür. Tarımsal tekniklerin geliştirilmesi ve buna bağlı olarak ekili alanların genişlemesi, nüfus artışının hem nedeni hem de sonucudur. Nedir ilkönce bu teknik gelişmeler? Atın çeki hayvanı olarak kullanılmaya başlanması, nal kullanımının yayılması, gerek at gerekse yaygın olarak kullanımı devam eden öküzün koşum tekniğinin iyileştirilmesi, bazı bölgelerde saban yerine pulluk kullanımının, tahtanın demirle ikamesinin yayılması, üçlü rotasyonun yaygınlaşması, su değirmenlerinin yayılması gibi. Bu gelişmeler XI. yüzyılda hemen her yerde yaygınlık kazanmadığı gibi birdenbire ortaya çıkmadıkları da bir gerçek. Örneğin su değirmenleri, üzüm-şarap sıkıcıları, ekmek fırınları Roma zamanında ortaya çıktığı halde daha ziyade Kuzey İtalya'da göreli bir yaygınlık kazanmış, Galya'da istisnai olarak görülmüştür. Oysa Karolenjiyen dönemde (IX. yy.) bunların sayılarının önemli ölçüde arttığı biliniyor. Demir pulluk ve çok önemli bir ilerleme olan üçlü rotasyonun da özellikle bazı büyük kilise villalarında en azından Karolenjiyen dönemden beri uygulandığı ve belirli bir yaygınlık kazandığı biliniyor.[48] Demek ki genel olarak Batı Avrupa feodalizmi ve özel olarak Karolenjiyen dönem Antikite'ye göre geri bir adım değil; genelde potansiyel olarak ve tarımsal üretimde belirgin olarak ileriye doğru atılmış bir adım. Bütünsel tarihsel gelişme açısından ilerleme küçük adımlarla, bazen duraklama ve geçici gerilemelerle olsa da. Örneğin nüfusun 750-850 dolaylarında artması sonra 950'lere kadar duraklaması hatta yer yer gerilemesi gibi. Ama sınırlı sayıdaki bazı yörelerde daha IX. yüzyılda yer yer nüfus artışı dolayısıyla köylü çiftlerinin (manse) bölündüğü, yarım-çift ve çeyrek-çiftlerin ortaya çıktığı biliniyor. Bu göreli tarımsal nüfus fazlası teknik iyileştirmeler ve diğer gelişmelerle birlikte XI. yüzyıldan sonra tarımsal işletme biçiminde ve serflik statülerinde değişikliklerin önemli nedenlerinden birisi olacaktır. Özetle söylersek, köylü çiftlerinin parçalanması, dolayısıyla serflerin yetersizçiftlerinden kaçınılmaz kopuşunu durdurmak için senyörün **reserve**'inden yeni çiftler ayırması (aynı zamanda toprağa bağlılığın **hukuki** çerçevesini oluşturarak), angarya emeğe karşı köylü tepkileri ve bu tür emeğin giderek verimsizliğinin artması, paraya gereksinimi artan senyörlerin kişisel hizmet yükümlülüklerini parayla satmaları ve ürün-ranttan veya parasal yükümlülüklerden daha kazançlı çıkacaklarını görmeleri (gerçekten bir bütün olarak serflerin sömürü dereceleri azalmamış, tersine artmıştır), teknik iyileştirmelerin toplu bedensel yükümlülüklere olan gereksinmeyi azaltması vb. gibi gelişmeler şu sonuçlara yol açmıştır: **reserve** küçülmüş, köylü çiftleri sayıca artmış, artık-emeği ele geçirme biçimi özde aynı kalmakla birlikte daha etkinleşerek mevcut bir biçimi (ürün-rant, para-rant) öne çıkarmış, çeşitli serf statüleri tek biçimli bir statüye yaklaşmış, serflik genelde yumuşamış ama aynı zamanda tüm toplumu kavrayacak kadar yaygınlaşmıştır. Demek ki XI. - XII. yüzyıllarda kentlerin ve ticaretin gelişmesi yeni serflik biçimlerinin gelişmesi ve **domanial** rejimin **senyörlük** rejimine evrimiyle birarada olmuştur (İngiltere hariç). Bu iki hareket birbirini **tamamlamıştır**; ve X. yüzyıl ortası veya XI. yüzyıl başından itibaren **feodalizmin tam** zafer kazandığı bir döneme girilmiştir.

SONUÇ

Peki Pirenne'in tezlerinden geriye kalan nedir? Bunların hiçbir katkısı olmamış mıdır? H.Pirenne'in tezleri ilkönce çok sayıda yeni araştırmayı tahrik ettiği için genelde olumlu bir işlev görmüştür. Ayrıca, önemini aşırı derecede abartmış olmakla birlikte sıfırdan yükselen gezginci - köksüz tüccar tipinin (Godric) oynadığı rolü belirtmiş, daha da önemlisi Ortaçağ kentinin ekonomik işlevini vurgulayan ilk tarihçi olmuştur. Tüccar ve pazar unsurunun, sur dışı mahallerin (faubourg) kentlerin tutunmasındaki önemini; ve (belirli) kentlerde büyük tüccarların oynadığı hakim ekonomik-politik rolü (farklılıkları dikkate almamasına karşın) göstermiştir. Bununla birlikte H.Pirenne'in kentlerin oluşması ve iç yönetimleriyle ilgili olarak çizdiği tablo esas olarak Flaman bölgesi ve biraz da Hansa kentleri için geçerlidir Ama H.Pirenne tezlerinin çıkış noktası olan Flaman bölgesi için bile analizinde önemli boşluklar olduğu halde (Viking saldırılarının kentsel yaşamı sona erdirmediği, Karolenj döneminden beri kentlerin ve tüccarların varlığı, Flandr kontlarının kentlerin kurulmasında oynadığı rol gibi) bunları daha kapsamlı iddialar içinde bütün Batı Avrupa'ya genelleştirmekten kaçınmamıştır.[49] Kentsel gelişmenin de önüne koyduğu ticari gelişmeyi, feodalizm ve serfliği çözen birincil etken olarak almakla da, sonradan Sweezy'nin tekrarlayacağı hataya düşmüştür. Aslında tam tersi sonuçlara da yaygın olarak varılmıştır: Eğer, feodalizmin daha köklü olduğu yerlerde ticaret ve pazarın, ticari yolların yakınlığı senyörlüğü değişime yönelik üretime zorluyorsa, bu, serfliğin koyulaşmasına yol açabilmektedir. Örnek: Güney ve Doğu İngiltere ve XV. - XVI. yüzyıldan sonra Doğu Avrupa.[50]

Sonuç olarak, ticaret tek başına ne feodalizmin çözülmesini açıklayabilir ne de kapitalizmin gelişmesini. H.Pirenne'in görüşleri bugün toptan terkedilmelidir ve esasen terkedilmiştir. H.Pirenne'in görüşlerinin tarihsel gerçeklere ulaşmada onların dinamik hareketini ve bilgisini kavramakta bugün bu denli yetersiz bir görünüme bürünmesi, Türkçeye yeni kazandırılan eserlerin okunmamasını değil, tam tersine, bu konularda ihmal edilen bilgi birikiminin ne denli yeni çeviri ve özgün araştırma çabalarıyla tamamlanması, desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu konuda yayıncılarımıza düşen asgari görev, el attıkları "klasik" yabancı eserlerin mutlaka kapsamlı tanıtma yazılarıyla okuyucuya sunulmasını sağlamak olmalıdır.

1- H.Pirenne. **Ortaçağ Kentleri**, Ankara, Dost Kitabevi yn., 1982(ilk yayını: 1925); aynı yazar, **Ortaçağ Avrupasının ekonomik ve sosyal tarihi**, İstanbul, Alan yn., 1983 (ilk yayını: 1933).

2- İlber Ortaylı, "Önsöz", H.Pirenne (1982), 7 - 9.

3- Bunun iyi bir örneği için bkz. M.A. Kılıçbay, **Feodalite ve klasik dönem Osmanlı üretim tarzı**, Ankara, Gazi Ü. yn., 1982.

4- Nitekim böyle bir tehlikenin ne derece yaygın olabileceğini gösteren bir tanıtma yazısı bu yazının çıkış noktası olmuştur: E.Özkök, "Tarihsel bakışın iki büyük seçeneği",

Cumhuriyet gazetesi, 16 Haziran 1983.

5- Alıntılar için şu kaynaklara bkz.: H.Pirenne, **Mahomet et Charlemagne**, Paris P.U.F., 1970, (ilk yayını: 1937), özellikle 177 vd.; aynı yazar(1983), 12 - 14 ve (1982), 11 vd.

6- Frankların ilk hristiyanlığa geçişleri Devletin gerçek kurucusu sayılan Clovis (481 - 511) iledir.

7- Bu konuda bu ayın **Yarın** dergisinde yayınlanan yazımıza bakılabilir: "Üretim tarzı ve feodalizm üzerine". Pirenne'in kapitalizm tanımı "sürekli servet birikimi eğilimi" şeklindedir. Aktaran: R.Hilton, "Qu'entend-on par de capitalisme", M.Dobb - P.Sweezy, **Du feodalisme au capitalisme: problemes de la transition,** 2 cilt Paris, F.Maspero, 1977(1952), c.1, 177 - 178 . Makalenin tümü (177 - 195) çok uyarıcıdır.

8- J.Pirenne, **Les grands courants de l'histoire universelle**, 4 cilt, Neuchatel, Ed. de la Baconniere, 1945 - 1947.

9- Bu konularda şu önemli çalışmaya bkz.: H.Berktay, **Kabileden feodalizme**, Ankara Kaynak yn., 1983, 280 - 290.

10- Bkz. A.Soboul, "La Revolution française et la feodalite: le prelevement feodal", C.E.R.M.(ed.), **Sur le feodalisme**, Paris, E.S., 1974, 73 - 85.

11- Not 5'teki kaynaklar yanında aynı yazarın şu makalesine bkz.: "Les periodes de l'histoire sociale du capitalisme", **Bulletin de l'Academie Royale de Belgique**, 1914 veya "the Stages in Social History of Capitalism", **American Historical Review**, 1914. H.Berktay (1983, 289, 323-324) bu konuda Pirenne'i bazan yanlış okumaktadır.

12- G.Duby, "Preface", G.Duby(ed), **Histoire de la France urbaine**, Paris, Ed. du Seuil, 1980, c.1, 9 - 35.

13- Aynı yerde, 25 vd. Benzer görüş aynı derlemedeki yazarlarca da paylaşılmaktadır: C.Goudineau, P.A.Fevrier, M.Fixot, "Le reseau urbain", c.1, 74 - 137; ve diğerleri.

17- Bkz.: G.Duby(1980), 18-21; P.A. Fevrier(1980), 461 - 462.

18- G.Duby(1980), 19 - 20.

19- Aynı yerde, 20.

20- G.Fourquin, **Histoire economique de l'Occident medieval**, Paris, Armand - Colin, 2.bs.: 1971, 85.

21- Aynı yerde, 38 - 52.

22- M.Fixot, "Une image ideale, une realite difficile: les villes du VIIe au IXe siecle", G.Duby(ed) 1980, c.1, 527.

23- G.Fourquin (1971), 61 - 66.

24- H.Pirenne, önermelerinin zorunlu sonucu olarak aksi kanıdadır: (1970), 199. Aksi görüş için, başkaları yanında, bkz.: G.Duby, **L'economie rurale et la vie des campagnes l'Occident medieval**, 2 cilt, Paris, Aubier, 1962, c.1, 124 vd.

25- L.Musset'ye atfen G.Fourquin (1971), 14.

26- F.Engels şöyle yazmaktaydı (aktaran, Ch.Parain, "Evolution du systeme feodal europeen", CERM (ed., 1974, 28): "IX. yüzyılın toplumsal sınıfları, gerileyen bir uygarlığın çöküntüsü içinde değil, yeni bir uygarlığın doğum sancıları içinde oluşmuşlardı. Romalılar için Antik dünyanın umutsuz bir çöküş biçimini oluşturmuş olan güçlü toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkiler, yeni nesil için şimdi yeni bir gelişmenin başlangıç noktasıydı".

27- Bkz.: G.Duby (1962), c.1, 107-117; G.Fourquin (1971), 75 - 79.

28- M.Fixot (1980), 528 - 529; G.Duby (1962), 112. H.Pirenne, (1970, 191) bu dönemde Saint-Denis fuarından başkasını görmemektedir.

29- G.Fourquin (1971), 71.

30- G.Duby (1962), c.1, 110, 124 vd; G.Forquin (1971), 53, 176 - 177.

31- Aynı kaynaklar (Duby, 111 ve Fourquin, 78).

32- Tarımsal üretimin pazarlanan oranının, bırakalım XII. yüzyıl ve sonrasını, Devrim öncesi Fransa'sında bile %50'yi bulmadığını unutmadan değerlendirmeliyiz bunu.

33- H.Pirenne (1982), 59.

34- Oğul J.Pirenne de "dünya tarihi"ni aynı ölçütlerden yola çıkarak yazmıştır.

35- M.Fixot (1980), 524 - 525.

36- C.Goudineau ve diğerleri (1980), 123 - 127; M.Fixot (1980), 521 - 522; G.Fourquin (1971), 97 - 104; A.Chedeville, "De la cite a la ville", G.Duby (ed. 1980), c.2, 34 - 36. Bu konuda M.Bloch (**La societe feodale** Paris, Ed. A.Michel, 1968/1939, 39-95) da, Pirenne gibi, bugün terkedilmiş aşırı karanlık bir tablo çizer.

37- M.Fixot (1980), 534 - 535.

38- Bu konuda bkz. not 36'daki kaynaklar. G.Duby(1980, 24) şöyle diyor: "Rönesans düşüncesiyle aklını bozmuş geleneksel tarih, bunlardan kent öncesi çekirdekler olarak sözediyor. Bunlar hep, sadece, geçmişlerinden güç alarak, kent olmuşlardır."

39- M.Lombard ("L'or musulman du VIIe au XIe siecle", **Annales E.S.C.**, 1947, 143 - 160), islam yayılmasının Doğu - Batı ticaretini azaltmak yerine arttırdığını öne sürerek başka bir yanlışa savrulmuştu. Bu görüşleri iki ünlü oryantalist tarafından eleştirilmiştir: Cl. Cahen, "Qq. problemes concernant l'expansion economique musulmane au Haut Moyen Age", **Rapport aux Settimane del Centro di Studi sull'alto medioevo**, 1964/XII (basılışı, 1965) 391 - 432; E.Ashtor,"Qq. observations d'un orientaliste sur la these de Pirenne", JESHO, 1970/XIII, 166-194. Buna karşılık, M. Lombard, Avrupa'nın ekonomik merkezinin yer değiştirmesinin olumlu yanını Pirenne'den daha iyi sezmiştir.

40- G.Des Marez'e atfen M.Fixot(1980) 531.

41- Aynı yerde.

42- M.M.Postan (**Medieual Economy and Society**, 1972, 212), R.Hilton ("Towns in English Feudal Society", **Review**, 1979/III/1, 3 - 20, özellikle 10 vd.) tarafından eleştirilmektedir. Aynı konuda bkz.: R.Hilton, "Introduction", M.Dobb - P.Sweezy (1977, c.1), 24 vd; J. Le Goff, "L'apogee de la France urbaine medievale", G.Duby(ed., 1980) c.2, 241 - 247. Daha erken bir tartışma için bkz.: G.Procacci, "Presentation", M.Dobb - P.Sweezy (1977/1955), 203 - 205.

43- G.Duby (1980), 27 - 29; R.Hilton (1977/1952), 193 - 194; J.Le Goff (1980), 245.

44- H.Pirenne (1983), 59.

45- Pirenne'i bu açıdan Türkiye'de ilk eleştiren de galiba Ü.Nalbantoğlu; bkz.: **Sosyal yapı değişmesi açısından Türkiye'de sanayileşme ve kentleşme süreçlerine teorik bir yaklaşım denemesi**, Ankara, Hacettepe Ü., 1974. (Basılmamış doktora tezi)

46- M.Fixot (1980), 532 - 533.

47- J.Le Goff, "Introduction", G.Duby (ed., 1980), c.2, 18; G.Duby (1980) 24.

48- Bkz.: Ch.Parain, "The Evolution of Agricultural Technique", M.M.Postan(ed), **Cambridge Economic History of Europe**, c.1: **The Agrarian Life of the Middle Ages**, Cambridge, C.University Press, 1966, 125 - 179; Ü.Nalbantoğlu(1973/1975).

49- G.Fourquin(1971), 226 vd.

50- Bkz.: M.Dobb - P.Sweezy (1977); özellikle aynı derlemede K. Takahashi, "Contribution a la discussion", 107 - 109; R.Hilton'a göre (1977/1952, 178) Pirenne, X. yüzyılda ortaya çıkan kentli orta sınıfın neden XVII ve XVIII. yüzyıllardan önce hakim bir toplumsal güç olamadığını, niçin bu 700 yıllık dönemde hep "yükselen" bir sınıfın böyle bir konuma ulaşamadığını açıklayabilmeliydi. H.Pirenne'in geç Ortaçağ ile ilgili görüşleri şu eserde bulunabilir: L.Halphen ve P. Sagnac(ed), **Peuples et Civilisations. Histoire Generale**, t. VII: **Lafin du Moyen Age**, 2 vol. Paris, PUF, 1931

DELTA

ÜNİVERSİTE SINAVLARINA HAZIRLIK
ÖLÇME – DEĞERLENDİRME
REHBERLİK
YAYIN, DAĞITIM

DELTA SERİSİ – 1
TÜRKÇE İÇİN TEMEL BİLGİLER
(Test Uygulamalı)
Kamil Özdemir

İsteme Adresi:
Ziya Gökalp Caddesi 38/11
Kızılay - ANKARA
P.K. 377 Yenişehir/ANKARA

DOSTOYEVSKİ VE BİRİCİKLİK DURUMU

■ Veysel ÖNGÖREN

DOSTOYEVSKİ'ye yapılan haksızlık, başarılı ruhsal çözümlemelerle sınırlı tutulduğu hallerdir. Böyle bir yargının benimsenmesi alışkanlık haline geldi ve oturdu. Buradan ise bireylik dediğimiz insanlık haline sıçranıyor. Ondan sonra da bireylik durumu mutlaklaştırılarak, bir yazın göreneği oluşturulmaktadır. Mutlaklaştırma şöyle; birey ve bireyin çözümlenmiş biçimleri değişebiliyor ama bireylik dediğimiz durumun yaşamaya egemen kılınması alıkonuyor.Ölçü yapılıyor. Bu ise, nesnel gerçekçiliği algılıyamamış birinin, sınıfsız toplum kavramını yaşanır'a ikamesi gibidir. Total insan kavramını, bireylik durumlara ikame eder. Her iki durumda bize sunulan sırılsıklam bir doğma'dır.

Dostoyevski'nin "roman sanatının gelişmesinde bir dönüm noktası olduğu" ileri sürülecekse,[1] O'nun, insanın iç dünyasını nesne olarak görme kararlılığı ile bunu kuşatıcı, kapsayıcı nesnel gerçekliği hiç ihmal etmediği kuvvetle eklenmelidir. Şu tümce, bu açıdan değerlidir: "... romanın ayrılmaz bir parçası olan bireyin, yine romanın ayrılmaz bir parçası olan toplum ile olan ilişkisinde kendisini bir kahraman olarak değil de, salt insan olarak ön plana çıkarmasındaki olağanüstü başarı ..."[2] Gerçekten de, birey-toplum ilişkisi olarak söylenen olguda Dostoyevski, nesnel gerçekliğin açık ve güçlü bir analizini yapmasaydı, "insan" denene bir nesne özelliği katamamış olacaktı ve olup biteni yele verecekti; kendisi bu tuzağa düşmemiştir. Bu tuzağa düşenleri de Dostoyevski'de çıkış noktası bulabilecek bir edebiyat olarak görmek olası değildir. Çünkü bu tarz yazarlar, insanın iç dünyasını bir nesne olarak görmüyorlar. Bu yüzden ruhsal çözümlemeler adı altında tutmaya çalıştıkları isteklenişlerini nesnel gerçekliğe bir kuşatıcı, bir kapsayıcı olarak yöneltiyorlar. Ahlak, istemin egemen duruma geçtiği eylem anının adıdır. Böylece bu yazarlar, birer ahlakçı olarak karşımıza çıkıyorlar.

Oysa Dostoyevski'nin ahlakçılık yapmadığı ne kadar doğruysa karşı ahlakçılık yapmadığı da o kadar doğrudur. Daha derine bakmak gerekir: Dostoyevski, verili olan'ın her türlüsü için hesap sormuştur. Bu hesapta ölçü olarak olgusal dünyanın işleyişini almıştır. Gene bu yüzden, Locke'a bakarak, klasik İngiliz pozitivizmindeki "zihin içerikleri" kavramına dayanan Wund psikolojisinin ya da Leibnitz'in "monadta karanlık bölge" kavramına dayananların (örneğin Freud psikolojisinin) izini sürenler Dostoyevski'yi örtmek için olağanüstü bir çaba göstermişlerdir.

VAROLUŞÇULUĞUN MİSTİSİZMİ

Varoluşçuluk, insandan doğmuş olmayı, insan kazanımlarında mutlaka bir hak sahibi olmak için yeterli buluyor. İsteklenişi yasaya dönüştürüyor. Ama bu fiction (kurgu) nesnel gerçekliğin duvarına çarpınca tedirgin oluyor. Bunalıyor. Kendi davranışından çıkan absurde (saçma) duyguyu da nesnel gerçekliğe yüklemekte sakınca görmüyor. Yüzyılımızın tanrısız **havarileri**'dirler. Milyarlarca erkeğin varamadığı olanaklara sahip belli bir kadın tipinin gene kendi eliyle **alçalmışlığını** kadının tarihsel kimliğine ikame etmek Simone de Beavoir'dan gelmedi mi? Bu alçalmışlığı bir özlem olarak yaşayanlar yok mu? Yaşıyorlar çünkü hemencik bunu bir hakka dönüştürmektedirler. Yasak kavramı bunun simgesidir. Bir simge idol ya da majik güdü olmuşsa işe bak; onu, neyin başına koyarsan artık konulan bir meşruiyettir. Yasak baklagiller dersen, artık baklagiller bir başkaldırı kaynağıdır. Ama Colette hiç de böyle değildir. Romanlarında kadını bir gül koklar gibi canlandıran ama kadın davranışlarının ele gelmez özgüllüğünü kanaviçe işler gibi çözümleyen Refik Halid Karay böyle değildir.

Varoluşçuluk bir mistisizm'dir. Çünkü Tanrı ya da Pan kavramını atmak tanrılık ya da pan'lık düşünceyi ayıklamakla aynı şey değil. Bu yüzden tersine bakılırsa, tanrı tanır varoluşçuluk da aynı yere düşüyor. Ortadoğu tasavvufu insanın tanrı'ya ikame biçimini bize bir iyi öğretmiştir. Gösterdiği şudur ki, sonuçta egemen olan gene tanrılık düşüncedir. Mistisizm, insanı tanrıya karşı koyarken, insanıl bir donanıma bürünür ama nesnel gerçekliği, dolayısıyla, insanıl konumun maddi temelini yadsımaktan da kurtulamaz. Simone de Beavoir cinselliği kendi entellekt eğilimleri uyumunda düzene koysaydı cinselliği ve daha önemlisi kadını başka türlü söz konusu edecekti. Gerek psikolojiye eğimli olanlar gerek Varoluşçular toptan mistiktirler. Çünkü, nesnel gerçeklik verilerini kendi yaşantısal ve indi yargılarına uyarlama çabasındadırlar.

Dostoyevski'deki mistik kült, bunları O'na bağlamaya yetmez. Çünkü Dostoyevski onların çabaladığı uyarlamaya gitmemiştir.

Dostoyevski, ruhsallıklar ya da biricilik taşıyan insan durumları için açık ya da örtük öneriler öne sürmemektedir. Bir analiz yapmaktadır. Ruhsal durumları birer nesne görmektedir. Toplumsal değer ve toplumsal yargı ile ruhsal durumlar arasında bir ilinti'yi görmüş ve tartışmıştır. Eylem ister bireyden gelsin ister toplumdan, şu ilginç patikayı ışıtıyor; eyleme götüren yargı ile biricik insan durumları arasındaki ilişki nasıl gerçekleşmektedir? Nasıl olmalıdır değil nasıl oluyor. Nitekim tarih konusunda Dostoyevski'yi rahatsız eden şey tanrının biricikliği'dir. Dostoyevski'de ortaya çıkan çaprazın nedeni, biricik durumu ile onun kendi **ben**'i arasındaki çözümsüzlüktür. Dostoyevski, birey olarak ben'ini biricikliğe ikame etmektedir. Ama romancı olarak değil; işte meydan. O, biricik olmak zorundadır, çünkü, iflah

olmaz bir kumarbazdır. Kumarbaz romanında, kumarbazın hayat tarafından dışlanışı, bunu kumarbazın da kabul etmesi ama kumarbazın kendi özgüllüğünde kararlı duruşu eşsizdir. Bu, kimilerinin göstermek istediği gibi "herşeye karşın hayır" değildir. "Herşeye karşın ben" demektedir. Ama bunu diyen kişiler içinde bir kişi olduğunun farkındadır. Kendisini insan'a ikame etmiyor.

Ecinniler, kendileri gibi olunamayanlara duyulan hasetin romanıdır. Ama kendileri gibi olunamayanlar, ne denli yerin dibine batırılsa da onların yetenekleri ve üstünde yüzdükleri kaygı'nın toplumsal vuruculuğu saklanmamıştır. Çünkü Dostoyevski, kumarbazlık adına kendi ben'indeki bu direnişin tarih önünde geçersiz olduğunu, tarihsel insanoğlu sürecinde ortaya çıkmış bir durum olduğunu görecek kadar akıllıdır. Ve o, sağlıklı olan'ın farkındadır. Öyleyse Raskolnikov bir soru'dur. Suç ve Ceza'nın sonunda Raskolnikov, Sonya'nın kişiliğinde insana teslim olmakla kurtuluşunu bulur ya da arar ya da seçer ya da dener. Dikkat; bu teslime onu uyaran şey, orada bulunan insanların Sonya'yı doğrulayışlarındaki içerik'tir. Raskolnikov'un bir soru olarak yanıtı, kimi duyarlık birimlerinin bireyler arası sürekliliğidir. Dostoyevski'nin kişisel açmazı biricik olma ya da herkes gibi olma arasındaki gerilimdir. Ama meseleyi koyuşu çok değişiktir. Çünkü biricikliğin yüzdüğü nesnel ağın farkındadır, ona bir çözüm istemektedir. Büyüklüğü, böylece ben'ini de karşısına alabilmesidir. Belki de onun kişisel özlemi, Sonya'ya orada gösterilen ilginin biçimidir; bu bireyin başkalarınca kabulü; insanlar bir arada yaşamaya bir biçim vermişlerdir; tarih.

SELİM İLERİ VE YAZINSAL GERÇEKÇİLİK

Örneğin Selim İleri gibi, Dostoyevski'nin çağının egemenleri ile yan yana durmadığı gözden kaçırılmamalıdır. Selim İleri'nin gericiliği çoktan toplumsal bir kimlik almıştır. Dostoyevski'ninki kişiseldir. O bir kumarbazdır ve onun gerekirciliği, ilerleme yollarının kendisine kapalı oluşunu düşünmesindendir. Kaldı ki, kendi bireyi için sadece sanatçı olmakla yetinemeyecek kadar Dostoyevski, insan olan'ın farkındadır. Ve büyüklüğünün kaynağı burda: kendi ben'inin sıkıntısını insan' da genellemiyor: kendinden söz ettiği yeri seçikleştirmiştir.

Selim İleri vb. için yalnızca sanatçı olmak yetiyor gibidir. Yazınsallık Dostoyevski'yi tüketememekte ama Selim İleri vb.'ni tüketebilmektedir. Yazınsala olan tutku'da ise durum tersinedir. Bu tutku Dostoyevski'de tatmin edici oluyor ama Selim İleri vb. de aksine bunaltıcı. Çünkü yazınsalın kendilerini tüketmesinden sarkan bir fazla, bireyin yazındışı gerçekliği yanıtsız kalmaktadır. Yazınsalda tükenme özleminin pratik olanaksızlığı burada, bir dehşet ve şiddet olarak çıkıyor. Hayatın kavranışına ilgin bir eleştiri olarak yansıyor: yanılsama.

Dostoyevski'deki mistik kült Varoluşçuları O'na bağlamaya yetmez. Çünkü Dostoyevski onların çabaladığı uyarlamaya gitmemiştir.

Yazı'da tükenebilme özleminin yöntemi kimi ikamelere dayalı. Selim İleri'nin, Yazınsal Gerçekçilik kavramını yazı'nın gerçekliği'ne ikame ettiğini düşündüren belirtiler var. Katılınması gereken bir gözlemini anmalı: "Onlar (roman kişileri — V.Ö.) yaşıyorsa, yaşayacaklarsa, tek varoluş nedenleri dil, üslup, romanın söylemidir." Buna şunu da eklemeli: "Bir romancı için önemli olan..., hayat kadar inandırıcı kılabilmek olmalıdır (yazdıklarını — V.Ö.). Bunlar kuşkusuz bir edebiyatçının sözleri. Bundan kuşku yok. Fakat durum karışıyor: "Buysa, roman somut yaşam'a hiç mi hiç benzemediği sürece gerçekleşebilir. Yaşamda gerçekçi olmakla, yazında gerçekçi olmak biribirinden çok ayrı şeylerdir"[3]. Burada gerçekçi terimi bizi Selim İleri'nin başka bir sözüne göndermektedir. "Halid Ziya'ya kadar Türk Romanı 'toplumsal gerçekliğin' 'yazınsal gerçekliğe' dönüştürülmesinden habersiz kalmıştır".[4]

Toplumsal gerçekliği, yazınsal gerçekliğe dönüştürmek kaçınılmaz bir işlemdir ve işte bu yüzden burada ortaya çıkan mesele şudur: gerçeklik terimi ile gerçekçilik terimi aynı şeyi işaret etmez. Ama alıntılarda bu ayrım bulanıktır. İleri, bu ayrımı seçikleştirmeye eğilimli değildir. Nitekim, biraz ilerlersek Selim İleri'nin durumunda bir perdeyi aralayabiliriz. Yazarken dış dünyayla ilişkisini kestiğini söylediği bilinir. Bu olanaksız olsa da bu savdadır, içten de olabilir. Engücü, şöyle bir dalgalanma da söz konusu: "Sonra ve belki de en önemlisi, ben eski Selim değildim. Toplumsal hayatın dehşet tarihi, kurmaca dünyama ucun ucun sızıyor, kapılarımı örttükçe açık bırakılmış bir pencereden ya da ne bileyim, çatlak bir camdan ... bana üşüşüyor..."[5] Bu ifadeden tek bir çalışmanın serüvenini amaçlasın ya da kendisi için bir kural olsun ya da evetlesin, hayırlasın farketmiyor. Çünkü dış dünyayı yazınsala dönüştürme işleminde, verdiğimiz karardır belirleyici olan. Dönüştürülecek olan'la, dönüşüm' den elde edilenin neliğini nasıl anlayacağımız hakkındaki vereceğimiz karar. Selim İleri, yazı öncesi ile yazı'nın kendisini seçikleştirmek şöyle dursun, bu ikisini yazış işleminden dahi seçikleştirmemektedir. Dönüşüm işlemini, dönüştürülenden ve dönüşmüşlükten seçikleştirmiyor ve dönüşüm sürecini yazı işlemi ile örtüştürüyor. "Kurmaca" bir dünya kavramını burada temellendiriyor. Gerçeklik, gerçekçilik ve toplumsal hayat, yazınsal gibi olguların biribirinden seçikleştirilmemişliği buradan.

Bakılırsa şunu da söylediği görülür: "Yazdığım kişiler, roman kişilerim, belli bir kesimin insanlarıydılar. ... Beni ilgilendiren, her zaman aydınlar, yarı aydınlar, okuryazar kesimi oldu, azıcık sanata fa-

Dostoyevski'nin "roman sanatının gelişmesinde bir dönüm noktası olduğu" ileri sürülecekse, O'nun insanın iç dünyasını nesne olarak görme kararlılığı ile bunu kuşatıcı, kapsayıcı nesnel gerçekliği hiç ihmal etmediği kuvvetle eklenmelidir.

lan bulaşmış kişiler."[9] Selim İleri dünyayla ilgisiz değildir. Sonuna kadar ona gömülüdür. Kurmaca dünya kavramı gerçeklikten izlenimler, yargılar, özlemler edindikten sonra merdiveni atıp keyfi bir semantik kurma girişimidir. Ve atılan merdivenin toplumsal hayat'taki ucu da asansördedir. Hayatın bütünlüğüne açık değildir. Bu, Dostoyevski'nin anlayamayacağı bir şey. Böylece İleri, Halid Ziya'yı izleyerek roman bütünlüğünü hayat bütünlüğünün yerine sürmenin temelini kuruyor. Bu da Dostoyevski'nin anlayamayacağı bir şey. Artık burada bir dönüşüm değil, bir ikame vardır. Dönüşümün başlangıcı bizim romanımızda Hüseyin Rahmi, Reşat Nuri vb.'ndedir.

DOSTOYEVSKİ'NİN SORUNU

Dostoyevski'nin sorunu yazınsal değil, içerikseldir. Onun atılımı, dünyayı kavrayışın yazı'ya dönüştürülmesinde değil, dünyanın kavranışını yetkinleştirecek yöntemli girişimindedir. Yazı biçimi savruk ve sarsaktır. Bunu kendi de biliyor. Bu savrukluk yüzünden **Suç ve Ceza**'da nefis başlayan kurgu bir yerden sonra kendisini bırakıvermektedir. Geçmişte yazınsallık için bir çıkış noktası aranacaksa bu Cervantes'tir. Tolstoy ve Dostoyevski'nin önemi, çağdaşlarının yaşanan uygarlığı kavrayışından kuşku duymuş olmalarıdır. Bunların çoğu Batı Avrupa'lı idi. Tolstoy ve Dostoyevski'nin perspektifi; Batı Avrupa yedeğinde bir kapitalist gelişme ile bunun üst yapısı olmakta direnen teolojik yetkinin işleme biçiminde yerleşmektedir. Bu perspektif, kuşku duyduklan yazarlardan daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Bunun yazınsal önemi ise içerik-biçim birlikteliğinin alt basamaklarından öteye geçmez. Toplumsal gövde iskeleti sanatı doğrudan bağlamıyor. Lukacs'ın önerisi yanlış; kimse, bir sanat yapmak için belirlenmiş bir toplumsal gövde iskeleti beklemek zorunda değil. Aynı şekilde sanat ille de çözülmekte olan iskelete bağımlı değil. Tıpkı bunun gibi uç vermiş içerik verilerinin yetkinleşmiş biçim iskeletlerine bağımlı olduğu da söylenemez.

Dostoyevski, yazardan başka bir anlatıcı'ya gereksinim duymamıştır. Tolstoy ve bizim Ahmet Mithad gibi istediği yerde söze girer. Budala'da romanın planını romanın orta yerinde okuyucu ile tartışıveriyor. Umurunda bile değil. **Suç ve Ceza** şöyle bitiyor: "... Bu yeni bir eserin konusu olabilir. Ama bizim şimdiki hikayemiz burada bitiyor."

Bir yontem getiren Dostoyevski'de, **Suç ve Ceza**'yı bağlayan şu tümce uyarıcıdır: "Mantık yerine hayatın kendisi geçmişti."

Raskolnikov'un rehinci kadınları öldürmesini önceleyen pasajlar, bize kuvvetle şunu duyurmaktadır: meyhanede Marmeladov ile tanışmasa belki de kadınları öldürmeyecekti. Düşünmesine, istemesine karşın. Dostoyevski mutlakçı değil. Ama bunu görmek yetmez. Çok kere yapıldığı gibi, burada rastlantının yerini abartmak rastlantıyı dışarı atmak demektir. Dostoyevski'deki yazgıcılık kendi mizacının bir yansımasıdır. Ama sınırlandırılmıştır. Kumar illeti değişmiyor. Tekmil düşünce tarihi içinde yazgıcılık; bir uçta doğaüstü güçler de, bir uçta insan doğasının değişmezliğinde temellendirilmiştir. Ve bu ikisi bireye geniş bir rastlantı, keyfilik alanı açar. Bir bahşiş. Onlarca, bireysel edim, yazgının önünde rastlansaldır. Kendi payına değil. Varoluşçuların bilinç adı altında rastlantıyı mutlaklaştırmaları, işin tarihsel anlamını bu yüzden değiştirmiyor. İstekleniş, bilinç adı altında, bilinç akımı yazarlarının mutlaklaştırmaları da aynı temele dayanmaktadır.

Oysa Raskolnikov'a dikkat: meyhanede bir adamla karşılaşıyor ve orada bir değer tartışmasının içine gömülüyor. O adam hakkında "içki içtiği için işinden hep atıldı" sözüyle nesneleştirilen yıkıntı'nın hesabı önemlidir. Çünkü bu adamın hep dışlanmış olmasında, bir toplumsal kural savunuculuğu vardır ama adamı dışlayanlar, bu kurallara adamdan daha fazla bağlı değildirler. Adam sadece, kural çiğnemek için bulunmuş bir kurallar dizgesinin dışında kalmıştır. Ama Dostoyevski bu çeşitli kural dizgelerinin savunucusu değil. **Muhalif** mi? Öyle olsa niye acı çeksin. Kökten muhalif olmak herşeyi doğrulamaktır. Muhalif değil, çünkü, olup bitenin tekmil gergefini, romanlarına örgü alt yapısı olarak kurar, kor. Yeri geldikçe derin derin analiz eder. Onun dayanağı gerçeklikteki olaylar örgüsü ve karşısına aldığı da kural bozucu kuralsallığın iktidarı'dır. Kuralın gereksizliğine inansaydı Tanrı'ya inanmayacaktı. Onun soru'su, mevcut toplumsal işleyişte bireyin yeridir. Ve gerçekten de burada bireysel istem, özgürlük, vb. tam anlamı ile bir sorun olmaktadır. Mesele bu kadarla kalsaydı, Dostoyevski'ye gönderilen kimi yakıştırmalar haklı olurdu. Ama meselenin boyutu değişiktir. Bu boyutun bir ucu şurda: faziletsizliklerde fazileti, kuralsızlarda kuralı aklamamıştır. Fazilet ve kuralı da yadsımamıştır. Hipokrat'ın "hastalık yok, hasta var" sözü gibi, adeta "fazilet yok, faziletli şu kişi var ya da kural yok, kurallı şu kişi var" demektedir. Bunun için de olguya dayanarak kuramı eleştirmektedir. Ama seçtiği "şu biri" de yok.

"DOSTOYEVSKİ GİBİ YAZMAK"

Gene öldürme olayını önceleyen pasajlarda, değer yargılarının bireyin yaşamını belirlediği ama tüketemediği ortaya çıkıyor. Dostoyevski'de birey sorunu böyledir. Değerlerin gene bireyler eliyle yaşamaya geçtiğine dikkat etmiş, buna önem vermiş, analizini buna bindirmiştir. Bu nokta öldürme eğiliminde, eğilimin karara, kararın eylemeye dönüşmesinde içkindir. Öyleyse **Suç ve Ceza**'daki öldürme eğilimi dediğim şey, aslında bir araştırma yöntemidir. Tanıdığı öğrenci ve subayın konuşmalarına kulak verirken

Roskolnikov'un **işittikleri** arasında, "kocakarının **öldürülmesi** gerekir" yargısı da vardır. Ve bu çevrede değer katına varmış bir yargıdır. Öyleyse neden herkesin paylaştığı kimi yargılar gerçekleştirilmemekte ya da biri gerçekleştirirse kovuşturmaya uğramaktadır. Dostoyevski, iktidarı yadsımamakta onu tartışmaktadır. Ama bu tartışmayı hayatın içinde arıyor. Roskolnikov'un öldürme olayı bir yöntem birimimidir ve buradan Dostoyevski bir toplumsal analizin idealleştirilmiş deney düzeyini kurmaktadır. Kocakarılar öldürülecek ve bu gerçekleşme analitik bir izlek olarak toplumsal hayatın analizinde bizi sorumuza bağlama ve koparmama işlevini üstlenecektir.

Adeta Dostoyevski, Selim İleri'ye sormaktadır: **Aşk-ı Memnu**'yu konuşurken, eti butu yerinde Bihter'in bireyselliğini bu kadar şiddetle savunmaktasın da, Adnan Bey'in bireyselliğini niye sorun bile yapmamaktasın. O da bir birey değil mi? Niçin Bihter'i dünyaya ikame ediyorsun.

Birey kavramı üzerine çıkılmış Batı Avrupa düşünüşü 19. yüzyıl sonunda, yaşamın bireyi sıkıştırması ile bunalıma düşüyorsa, Dostoyevski elverişli bir perspektiften bu işin bir altyapı analizini yapmaktadır. Kendisi de bir birey olarak bu sıkıntının içinde olacaktır. Herşeyden önce bunu romanlarında seçikleştirebilmiş olması göz önüne alınmalıdır.

"Dostoyevski gibi yazmak, Dostoyevski'nin araladığı kapıyı aşarak yazmakla mümkündür ancak. Yalnızca Dostoyevski'ye duyulan hayranlık, onun gibi yazmak için yeterli değildir."[7]

Şimdilerde romanda görülen kimi ikameler, yazarın yapıttaki kaçınılmaz anlatıcılık işlevini bir habercilikten bir içerik sarnıcına dönüştürüyor ve yazarın hayat telakkisini mutlaklaştırıyor. Ama Dostoyevski, ben'ini biriciklik durumuna ikame ederken bunu romanlarının tekil öznesi yapmıyor. **Ben**'i özneler arasında bir öznedir ve bu yüzden romanlarındaki anlatıcı olgusu bir va'iz ya da rahip değildir. ■

1- **Gerçeklik ve Roman**. A. Mümtaz İdil, Dayanışma yayınları sy. 52.
2- **agy**, sy. 53
3- Selim İleri, **Yazko Edebiyat**
4- **Uzun bir Kışın Siyah Günleri**. Selim İleri Yazko Yay., 1981, s. 19.
5- **Düşünce ve Duyarlık**, Selim İleri, Adam Yay., 1982, s. 245.
6- Selim İleri, **Yazko Edebiyat**
7- A. Mümtaz İdil. **agy**. sy. 73

YARIN

AYLIK SANAT EDEBİYAT DERGİSİ

EKİM (26) SAYISI ÇIKTI.

SANAT ve EDEBİYATIMIZDA TOPLUMCU GERÇEKÇİLİĞİN GENÇ SOLUĞU! OKURLARINDAN ALDIĞI GÜÇLE, İKİNCİ YILINI TAMAMLADI. ÜÇÜNCÜ YILINDA, GENE YENİLİKLERLE ve YARIN YAYINLARI'YLA BİRLİKTE YAYIN YAŞAMINI SÜRDÜRÜYOR. YARIN YAYINLARI'NIN 2. KİTABI "SOVYET ROMANI"NI ALDINIZ MI? YARIN'A ABONE OLALIM, ABONE BULALIM, ONU ÇEVREMİZDE YAYGINLAŞTIRALIM...

ORHAN TAYLAN'DAN DESENLER
ETHERIDGE KNIGHT'DAN ŞİİRLER
ALAATTİN BİLGİ/ Özgürlüğün Bedeli
1980'Lİ YILLARDA JAMES BOND
GRİGORİ OGANOV/ Gözlere Jiklet
OĞUZ OYAN/ Üretim Tarzı Kavramı ve Feodalizm
GÖKHAN CENGİZHAN/ "Genç Şiir" Adıyla
HÜSAMETTİN ÇETİNKAYA/ Yazınsal Eleştiri Üzerine
MUSTAFA OKAN/ Duvarlar
TANER GÜREL/ Augusto'nun Hatıratı
ABDÜLKADİR BULUT ile Konuşma
MEHMET İZER/AĞA HAN ÖDÜLLERİ ÜZERİNE

ŞİİRLERİYLE
PETTI SAARIKOSKI, ABDÜLKADİR BULUT, ADNAN SATICI, AHMET GÜNBAŞ, MURAT YETKİN, ALİ ALKAN İNAL, YILMAZ ODABAŞI.

ÖYKÜLERİYLE
MEHMET BIÇAK, EKREM GÜNEŞ.

ÇİZGİLERİYLE
HATAY DUMLUPINAR, ASAF KOÇAK, MUSTAFA OKAN, MEHMET OĞUZ GÜREL, SERDAR GÜNBİLEN, KEMAL ÜLKER.

Abone koşulları: Yurtiçi/Yıllık 1000 TL
Yurtdışı/Yıllık 40 DM
Tek istekler için 150 liralık posta pulu gönderiniz.
Yazışma ve havale adresi: P.K: 723, Kızılay-Ankara

SANATTA "ÇAĞININ ÖZELLİĞİ"

■ Vecihi TIMUROĞLU

OSMANLI düşüncesinin Batılılaşmaya yönelmesi, Türk yazınının yenileşme çabalarını da başlatmıştır. Bu çabanın başlıca ilkesi, Batı sanat yaratılarının estetik ögelerini yinelemeye dayanır. Yazınımızda, büyük evrensellerin çıkamaması, birkaç adın arkasına sığınılması, ekinsel itici gücün yanlış seçilmesindendir. Yazınımız, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak. siyasal tutumumuzun doğrultusunda Batılılaşma yoluna girmiştir. Yazınları sağlıklı gelişen ülkelerde, siyasal gelişmeyi felsefe ve sanat etkilediği halde, bizde siyasal eğilim yazın dünyamızda yenileşme isteğini uyandırmıştır. Bazı tersliklerin bu gelişmeyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bugün, ilerici dünya yazınında çok saygın yerleri olan birtakım Doğu halklarının yazınları, 1905'ten sonra başlayan 'ulusal devrimci' hareketlerin itici gücüyle yenileşmişler, giderek, toplumcu düşünceyle özdeşleşmişlerdir. Bu halklar, kökeninde feodal olan, ideolojik düzeyde burjuva hareketinin başlamasıyla klasik öğelerle doğu feodalizmine özgü öğelerin oluşturduğu karmaşık yaşam biçiminden kurtulmuş, insanlığın tarihine, 'toplumcu sanat' estetikleri doğrultusunda katkıda bulunmuşlardır. Bu estetikte, Batı kapitalizminin kalıtları, ulusal varlık oluşumu anlamında gelenekler etkin olmamıştır. Ellerinde, salt ideolojik ve hümanist gereçler vardı. Devrimden önceki ekinleri, ulusal demokratik aydınlanma olarak nitelenebilir.

Toplumcu bir düzenin kurulması için, köklü bir burjuva ekin birikiminin oluşması koşulunu ileri sürenler, insanlığın tarihsel gelişme hızına akıl erdiremeyen zihinleri tembelleşmiş kimselerdir. İnsanın çok yönlü eğitilmesi, toplumcu düzenlerin başlıca görevleridir. Toplumcu düşünüş, insanın ekinsel gelişmesinde önemli bir aşamadır. Donmuş hümanizmin etkinlik kazanmasına yardımcı olması doğaldır. 1905'ten sonra keskinleşen Çarlık Rusyası'nın sömürü politikasına karşı, Kazak Abai Kuranbayev, Özbek Furgat, Tacik Ahmet Daniş, Çuvaş İvanov, Osetyali Kosta Hetagurov, kendi halklarına çağdaş uygarlığı tanıtmada yardımcı oldular. Ulusal demokratik devrimci düşüncelerini, bu yolda toplumculukla birleştirdiler. 1917'den sonra, Özbek Hamza Hakimzade Niyazi, Tacik yazarı Sadrettin Ayni, halklarının ekinsel gelişimlerine büyük katkıda bulunan sanatçılar olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Yerli yersiz, ekinsel kaynağımızdan ve çevremizden habersiz kimseler, sanat adına üstten konuşarak, yazının insan ırasıyla ilişkili olduğundan, sanatın insanın şu ya da bu özelliğini yansıtmasından söz ederler. Bu yolla şemalaşmadan söz etmeyeceğim. Kaynağında, sanat, toplumsal kökünden uzaklaşıp salt insan ırasının şurasını burasını değiştirmeye başladı mı, ister istemez şemalaşır ve ufkunu daraltır. Daha iri laflar söyleyerek yazarın 'çağının tanığı' olmasını isteyenler de var. Kuşkusuz, sanat, özellikle yazın, 'çağın özelliğini ortaya çıkarma' sorunuyla yakından ilişkilidir. Toplumbilimin ve felsefenin tersine, sanat, insan yaşamının özünü değil, gerçek çeşitliliğini yansıtır. Bu yüzden, yazar, çağının tanığı olmalıdır. Ama, bu tanıklık, yazarın yapıtının derinliği ve yeniliği gibi üstten yargılarla ilintili olmamalıdır. Yapıtın derinliği ve yeniliği, sanatçının saptadığı ayrıntıların canlılığına bakılarak değil, tarihsel koşullarla belirlenen, ama bu koşulların edilgen bir kopyası olmayan insanın 'ağır basan' tinsel özelliğine bakılarak değerlendirilmeli. Yazara ve yapıtına, bu tarihsel bilinç açısından ve yazın bilimi yöntemleriyle bakarsak, toplumsal gelişmeyi de saptamış oluruz. Bir yazara ve yapıtına 'Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi' açısından bakmanın yolunu yordamını, ilk kez Sargut Şölçün'ün yapıtından öğreniyoruz.[1] Her halkın ekin tarihinde, toplumcu düzenden önce var olan ekin, 'ulusal demokratik aydınlanma' öğelerini içerir. Ama, Almanya'da 'Aydınlanma' döneminin 'demokratikleşme' çabaları, sonuçsuz kalmıştır. Sargut Şölçün'ü okuduğunuzda, bu ikiliği çözebiliyorsunuz.

Osmanlı İmparatorluğu, batmamak için çırpınırken batı devletleri arasında rüzgargülü olmuştur. İngilizci, Fransızcı ve Almancı eğilimler, Osmanlı siyasasını yönlendirmiştir. Bütün bu çabalamalar, 'Batılılaşma' kavramıyla ilişkilidir. Sargut Şölçün'ü okuduğunuzda, bu ikiliği çözebiliyorsunuz.

Yapıtın derinliği ve yeniliği, sanatçının saptadığı ayrıntıların canlılığına bakılarak değil, tarihsel koşullarla belirlenen, ama bu koşulların edilgen bir kopyası olmayan insanın "ağır basan" tinsel özelliğine bakılarak değerlendirilmeli. Yazara ve yapıtına, bu tarihsel bilinç açısından ve yazın bilimi yöntemleriyle bakarsak, toplumsal gelişmeyi de saptamış oluruz. Bir yazara ve yapıtına "Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi" açısından bakmanın yolunu yordamını, ilk kez Sargut Şölçün'un yapıtından öğreniyoruz.

Gut soruyor: 'Nedir bu batı?' Ona göre, batı kavramı, Avrupa'yla sınırlanmalıdır. Avrupa kıtasında üretilmiş ekinleri, bugün, Doğu Avrupa ülkeleri de kullanıyorlar, ama Federal Almanya için, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, batı de-

ğildir. Batı, kapitalist Avrupa ülkeleri için kullanılan bir kavramdır. Batılı burjuva kuramcıları, Doğu Avrupa ülkelerinin eski Yunan'dan başlayarak üretilmiş Batı ekinine sahip çıkmadıklarını söylüyorlar. Sargut Şölçün, ekin kalıtına sahip çıkmanın tarihsel bilincini saptıyor. "Kültür mirasına sahip çıkmak, herşeyden önce bir tavır alıştır; ve bu, geleceğe yönelik bir tavır alıştır'.[2] Ekinsel kalıta sahip çıkarken çözülmesi gereken çelişkiyi de şöyle saptıyor Sargut, "Kültür mirasına sahip çıkarken çözülmesi gereken çelişki, tarihilikle güncellik arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin diyalektik bir çelişki olduğu bilinmelidir."[3] Çelişkinin diyalektik olduğunu kavrayamayanlar, iki yanlış eğilimde görünürler: Toplumcu dünya görüşüne sahip çıkar görünerek yoz biçimde kalıtı reddetmek ya da ulusalcı görünerek eleştirel davranışı bırakıp geçmişi olduğu gibi benimsemek. Bu her iki eğilimde de, reddedilen 'hümanizma' oluyor. Dar anlamda, hümanizma, Ortaçağ skolastiğine tepki olduğundan, kilise çevrelerince yadsınır, çağdaş devrimci düşünceyi köklü biçimde özümsememiş olanlarca da küçümsenir. Sargut, hümanizmin dar anlamını bırakıp geniş anlamı üzerinde düşündürmek istiyor toplumcuları. Geniş anlamıyla hümanizm, insandaki iyiye ve değişikliğe olan inancı temsil eder.[4] Burada, hümanizmle doğrudan ilişkisi olmamasına karşın, İslamcı düşünenin de hümanizme karşı çıktığını söylemek isteriz. Çünkü, İslamcı düşünüş de, sonuçta dogmaya dayanır, değişimi yadsır.

Sargut, Leray Ladurie'nin 'Batı ve Avrupa Kültürü' üzerine düşündüklerini eleştirerek onun ortak bir pazarda ve Avrupa Konseyi'nde bütünleşen Avrupa'da ortak bir ekinin doğduğu kanısını paylaşmıyor. Leray Ladurie'nin, İspanya'yı şimdilik, böyle bir tehlikenin uzağında bulmasını, "Kırk yılı aşkın bir süredir, faşist diktatörlükle yönetilmiş İspanya'da ne kalmıştır Cervantes'in geleneğinden? Lorca'nın kurşuna dizilişinden üç yıl sonra Madrit'e giren Franco'nun askerleri ne bıraktılar sağlam olarak ayakta?" diye karşılıyor[5]. Avrupa ortak pazarına girmeye çalışan, sonunda NATO içindeki yerini alan İspanya da ağın içindedir. Ama, Güney Amerika'daki İspanya'yı, gerçekten unutmamak gerekir. Nerede faşizme karşı bir savaşım varsa, orada, geleceğe yönelik ileri bir ekin gelişimi sözkonusudur.

Kaynağında Batı ve Doğu terimlerinin coğrafya terimi dışında kullanılmaları çok eskilere dayanır. Romalılar, 'Doğu' terimini, 'Batı'ya karşı, uygar ülke anlamında kullanmışlardır. Yunanlılar, uygarlık belirten kavramlar olarak 'Doğu ve Batı' terimlerini kullanmazlar. Onlara göre, uygarlığın yurdu, 'sıcak güney'dir. Barbarlığın ülkesi de 'soğuk kuzey'dir. Aristo, Yunanlıların dışındaki dünya halklarını, 'Avrupa'da yaşayan kahraman, ama uygarlığa yabancı, devlet yönetimini bilmeyen, yeteneksiz barbarlar'la; uygar, ama kahramanlardan yoksun 'Asyalılar' olarak ayırıyordu. Helen halkı, bu iki dünya arasında, uygun bir iklimde, uygarlığa ve kahramanlığa uygun bir yaratılışta, dünya egemenliğine hak kazanmış bir halktır. İ.Ö. I. yüzyılda yaşayan, coğrafya bilgini Straban, Romenleşmiş Batı ile Yunanlaşmış Doğu'dan söz eder. Sorun, yine uygarlık sorunudur. Kavramlar, öylesine toplumbilimselleşmiştir ki, tarihçi Tacitus, Roma için tehlikenin Batı'daki barbar 'Germenler'den geleceğini yazar. Çünkü, onlar özgürlükseverdirler. Böylece, Tacitus'un özgürlüğün uygarlığa aykırı olduğunu düşündüğünü de öğreniyoruz. Asıl önemli olan, Roma İmparatorluğu'nun kuzeyindeki barbar Germenlerin Batılı sayılmalarıdır.

Ekinsel kalıta sahip çıkarken çözülmesi gereken çelişkiyi de şöyle saptıyor Sargut: "Kültür mirasına sahip çıkarken çözülmesi gereken çelişki tarihilikle güncellik arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin diyalektik bir çelişki olduğu bilinmelidir. "Çelişkinin diyalektik bir çelişki olduğunu kavrayamayanlar, iki yanlış eğilimde görünürler: Toplumcu dünya görüşüne sahip çıkar görünerek yoz biçimde kalıtı reddetmek ya da ulusalcı görünerek eleştirel davranışı bırakıp geçmişi olduğu gibi benimsemek. Bu her iki eğilimde de reddedilen "humanizma" oluyor.

Batı ve Doğu kavramlarının yer değiştirmeleri, Rönesans'tan sonraki dönemlere rastlar. Yakındoğu tarihi üzerine çalışmalarıyla ünlü Turayev, Hıristiyanlık'ın dünyaya yeni bir bakış getirdiğinden söz ederek bilimde ve sanatta geriliği temsil ettiğini yazar. Turayev'e göre, Hıristiyanlık; Roma, Yunan ve eski doğu putperestliğine (paganizm) karşı savaşım vermiş, putperest inancıyla yaratılmış bilim ve sanat ürünlerini mekruh saymıştır. Put düşmanlığı, Kuran'la başlamış değildir. Ne ki, kadında ve malda ortaklığı, öğretilerinin kökeni sayan Mazdaklar'ın yok edilmeleri için, İslam dünyası, Ortaçağ kilisesinin işkence örgütüne benzer, 'Divan-ı mezalim' örgütünü kurmuştur. Abbasiler'in 'Divan-ı mezalim'leri, on binlerce Mazdak'ı acımasızca yok etmişlerdir. Ama, Hümanizm, ilerici ve değiştirici ırasıyla, Avrupa'da insancıl öğretilerin yayılmasına yolaçmış, Doğu kavramı, Batı kavramı karşısındaki üstünlüğünü yitirmiştir. Leray, bu çok eski üstünlüğün sürdüğü kanısıyla, Batı kavramını, kapitalist Batılı ülkelerin ekinsel birliği için kullanıyor. Sargut Şölçün, Derinliğine bir incelemeyle, 'Avrupa kültürünün salt burjuva kültürünü içermediğini, yüzyıllardır sürüp gelen bir bütünlüğü içerdiğini, Federal Almanya Cumhuriyeti kadar, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin de Avrupalı olduğunu' kanıtlıyor.[6] Bu yargı, dünyayı değiştirme savaşımı verenler için çok önemlidir. Hümanizm'e kimin sahip çıkacağını gösteriyor. Bu doğrultuda, Avrupa ekininin ve Avrupalı bilincinin ortaya çıkmasında, iki çizginin belirdiği görülüyor. Birinci doğrultu, her zaman ileriye dönük, eskiyi yıkıp daha iyi bir dünya yaratma savaşımındaki 'kararlı çizgi'dir. İkinci doğrultu, kurulu düzenden yana, her türlü ilerici atılımları önlemeye yönelik 'gerici çizgi'dir. Sargut, bu noktada, 'Nedir Avrupa gerçeği?' diye soruyor.

Portekiz, İspanya, İtalya ve Almanya da Avrupa ülkeleridir. Ama, bugün bile, Leray Ladurie'nin sözünü ettiği Avrupa'nın içinde yalnız Federal Almanya'yı sayabiliriz. İtalya, bütün Avrupa ülkelerine aydınlanmanın ışığını saçmış; İspanya coğrafya keşiflerine, her ülkeden önce başlamış ve yeni ülkeleri sömürmüş, büyük zenginlikleri ülkesine taşımış: Portekiz, komşusunu izlemekte gecikmemiştir. Aden Körfezi'nde, Osmanlı donanmasıyla dövüşen gemiciler, Portekiz Kraliyet bayrağını taşıyorlardı. Ama bunlar, Batı kavramı içinde etsiz, butsuz

kaldılar. Çağdaş dünyada, gerek ekonomik bakımdan, gerek yönetsel açıdan, geri kalmış ülkelerden sayılabilirler. Niçin böyledir? Bu soruların yanıtlarını, Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi'nde bulabilirsiniz.

Batı ekini içinde düşünülen bu dört ülkede, demokratik gelenekler, bir türlü yerleşemiyor. Rastlantının nesnel ırasını yadsıyamayız, ama bu dört ülkedeki faşizmi, bir rastlantı saymamız olanaksızdır. Bu ülkelerdeki burjuva sınıflarının yapıları, İberik yarımadasının, çizmenin ve donuk Almanya'nın halklarına faşizmi getirmiştir. İspanyol burjuvası, yeni ülkelerden getirdikleri altınları, görkemli kilise adına kullandı, tarım alanında yatırımlara yönelerek tarımda kapitalistleşmeyi sağlayamadı. Soylularla iktidar savaşımı yerine, onlarla iktidar ortaklığına yöneldi. Bu tarihsel gelişim, İspanyol demokratik hareketlerini engelledi.

Portekiz, İspanya'yla özdeş bir siyasa izlediğinden, İspanya için söylenenler, Portekiz için de geçerlidir. Ancak, İtalya'daki durum farklıdır. Bir kez, İtalya, hiçbir zaman, İspanya gibi, denizaşırı sıcak ülkeleri sömüren bir ülke olamamıştır. İtalyan tuvali, her zaman, İtalyan yelkenine üstün gelmiştir. Ne ki, İtalya burjuvası da, başka bir tarihsel yanılgıyla, iktidar savaşımı vermemiş, soylularla bağlaşıklığa yönelmiştir. 1840'larda bile, İtalya'da bir ulusal pazar birliği ve güvencesi görülmüyor. Bir başka zayıflık da, İtalya'da devrim öncülüğünü, küçükburjuvaların yapmasıdır. 1860 Kasım'ında, Garibaldi, Napoli'ye girerken 'Yaşasın Kral!' diye bağırıyordu. Kuzey İtalya'nın Avusturya işgalinden kurtarılması, 19. yüzyılın sonlarına rastlamıştır. Bu savaşlar, 'Avusturyalılar, bütün dünyaya yenilmek için yaratılmışlardır, İtalyanlar da Avusturyalılara yenilmek için!' sözünün yaygınlaşmasına ve deyimleşmesine yolaçmıştır.

Avrupa'nın küçük prenslikleri bile, yeni dünya serüvenlerine katılırken, Almanya kendi dünyasına kapanmıştı. Sargut'un Klaus Schulz' dan aktardığı gibi, 'Başka halklar, yeni dünyalar bulmak isterken, Almanlar, yeni bir Tanrı veya en azından eskisini yeniden bulmak istiyorlardı.' Alman burjuvasının soylularla bağlaşıklık kurmasının kökleri, 1524 - 1525 Köylü Savaşı'na değin iner. Bu uğraşı, Alman burjuvasını coğrafya keşiflerine yönelmekten alıkoymuş, değişen dışticaret politikasına ayak uydurmasını engellemiş, onu zorunlu olarak geniş halk yığınlarıyla birleşmekten uzaklaştırmıştır. Bu fırsatın doğmaması da düşünülebilir. Gotthold Ephraim Lessing'in feodal siyasal tutuma ve öğretiye karşı savaşımı da, sınıfsal içerikten yoksun olduğundan başarıya ulaşamamıştır. Lessing'in Alman halkının özgür ve demokratik gelişimine katkısı yadsınamaz, ama 'İnsan Toplumunun İyileşmesi' adlı yapıtında, her türlü baskıdan kurtulmuş usun egemen olduğu bir toplumun tasarısı, idealist öğeler taşıdığından, somut sonuçlar verememiştir. 'Bilge Nathan' adlı oyunundaki özgürlükçü ve aydın kahramanı da sonuca varmaya yetmemiştir. 'Lackoon'daki gerçekçi estetik önerileri, kendisinden sonraki aydınlanmacılara geniş ufuklar açmıştır. Christian Wolff (1679 - 1754), Johann Gotterild Herder (1744 - 1803), Marx'ın arkadaşı Heinrich Heine (1797 - 1803) gibi düşünürlere karşın, Alman halkının tarihsel süreci, ona faşizm acısını getirmiştir. Alman aydınlanmacıları, Alman burjuvasından uzak kalmışlar, halkların üretim güçlerini değerlendirememişler, soylular gibi halka karşı çıkmışlardır. Alman burjuvazisi doğarken işçi sınıfı ideolojisi de oluşmuştur. Bu yüzden, Alman burjuvası, siyasal iktidara yönelik savaşım yerine, feodal iktidarla ortaklığı yeğlemiştir. Bu ortaklık, Prusya militarizminin gelişmesine yolaçmış, sonuçta da Alman Nazizmine varmıştır.

Tarih bilincinin yazınla birlikte nasıl yürüdüğünü göstermek için, Sargut Şölçün'ün yapıtı, kitaplığımızda önemli bir kaynak kitap olacaktır. ■

---

1 Sargut Şölçün, **Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi**, Dayanışma Yayınları, Ankara 1982.

2 Sargut Şölçün, agy, s.19.

3 Sargut Şölçün, agy, s.20.

4 Sargut Şölçün, agy, s.35.

5 Sargut Şölçün, agy, s.38.

6 Sargut Şölçün, agy, s.43.

DAYANIŞMA YAYINLARI

İLHAN SELÇUK : AĞLAMAK VE GÜLMEK (150 TL.)
PABLO NERUDA : ŞİİRLER / Türkçesi : Enver Gökçe (2. Basım, 250 TL.)
FİKRET OTYAM : HÜ DOST (200 TL.)
AZİZ NESİN : SUÇLANAN VE AKLANAN YAZILAR (350 TL.)
JÜLİDE GÜLİZAR : İYİ AKŞAMLAR SAYIN SEYİRCİLER (200 TL.)
VEYSEL ÇOLAK : AŞKOLSUN (75 TL.)
ALİ CENGİZKAN : ÇOCUK ÖMRÜMÜZ (75 TL.)
MAHMUT T. ÖNGÖREN : SİNEMADA KADIN VE CİNSELLİK (200 TL.)
SARGUT ŞÖLÇÜN : TARİH BİLİNCİ VE EDEBİYAT BİLİMİ (275 TL.)
ABDULLAH AŞÇI : DAYAK DAĞITIMI (125 TL.)
AHMET SAY : İPEK HALIYA TERS BİNEN KEDİ (150 TL.)
CENGİZ BEKTAŞ : DUVARLARIN DIŞI DA SENİN (150 TL.)
ALİ İHSAN MIHÇI : İNSAN KISIM KISIM YER DAMAR DAMAR (150 TL.)
AHMET TELLİ : SU ÇÜRÜDÜ (2. Basım, 150 TL.)
SAHİN YENİŞEHİRLİOĞLU : FELSEFE VE SANAT (225 TL.)
OSMAN NUMAN BAHANUS : AĞRILAR TOPRAĞI (125 TL.)
GÜRSEN TOPSES : EĞİTİM FELSEFESİ TEMEL SORUNLARI (300 TL.)
SAADET TİMUR : BEŞ GÜNÜN ÖYKÜSÜ (150 TL.)
AHMET ADA : ACIYLA AKRAN (100 TL.)
HÜSEYİN ATABAŞ : BİTMEYEN (100 TL.)
GÜNEY DAL : BUZUL DÖNEMİNDEN HABERLER (150 TL.)
NUSRET KEMAL : ÖLÜM ÇEMBERİ (350 TL.)
DURAN YILMAZ : YÖRÜK HİKÂYELERİ (150 TL.)
ZAFER ÖZCAN : U - ARASI HABERLEŞME ve AZGELİŞMİŞ ÜLKELER (180 TL.)
İNCİ ARAL : KIRAN RESİMLERİ (180 TL.)
A. MÜMTAZ İDİL : GERÇEKLİK VE ROMAN (200 TL.)
TİMUÇİN ÖZYÜREKLİ : MERHABA YAŞAMAK (100 TL.)
TURGAY GÖNENÇ : YÜZÜN SENİN (150 TL.)
FEHMİ YAVUZ : ÖLÜM DUYURULARI (200 TL.)
ESMA OCAK : KERVAN SERVAN (500 TL.)

Genel Dağıtım : ADAŞ, Mithatpaşa Cad. 28 - A, ANKARA. Tel. : 34 47 57

(1000 TL. ye kadar olan isteklerde posta pulu gönderilmelidir.)
DAYANIŞMA YAYIN ÜRETİM KOOP. PK. 266 Kızılay - Ankara Tel. : 17 59 08

alan yayıncılık

Alpaslan Işıklı
KURAMLAR BOYUNCA ÖZYÖNETİM ve Yugoslavya Deneyi

"Bir demokrasi biçimi olarak 'özyönetim'in geçirdiği evrime genel olarak değinildikten sonra, Yugoslavya Deneyi'nden çıkan sonuçların tartışılması..."

Ali S. Gitmez
YURTDIŞINA İŞÇİ GÖÇÜ VE GERİ DÖNÜŞLER
'Beklentiler... Gerçekleşenler'

"Yurtdışına gidenlerin ve geri dönenlerin sorunlarının ayrıntılı bir biçimde işlendiği bu kitabın; 'geri dönüş'ün acı ve öğretici bir biçimde yaşandığı şu günlerde yayınlanmasının yararlı sonuçlarını olacağı kanısındayız."

1982 YUNUS NADİ 2. ÖDÜLÜ

Gabriel Garcia Márquez
ŞER SAATİ

İngilizce'den Çev: Seçkin Cılızoğlu

"Klasik roman/öykü yazma geleneğini köklü bir biçimde aşan Marquez'in en önemli romanlarından biri."

1982 NOBEL ÖDÜLÜ

Heinrich Böll
KATHARINA BLUM'UN ÇİĞNENEN ONURU

Almanca'dan Çev: Ahmet Cemal

"Böll bu kitapta; toplumun herhangi bir üyesinin iftiracılara kan gerektiği zaman nasıl acımasızca ezildiğini; erdem, onur, namus gibi kişiyi 'insan yapan' kavramların tereddüt edilmeden nasıl ayaklar altına alındığını polis romanı sürükleyiciliği içinde anlatıyor..."

1972 NOBEL ÖDÜLÜ

Eduardo Galeano
LATİN AMERİKANIN KESİK DAMARLARI
'Karşı Tarih'

(Çıkıyor)

Çevirenler: Attilâ Tokatlı - Roza Hakmen

Kurt Lenk - Franz Neumann
SİYASİ PARTİLER KURAM VE SOSYOLOJİSİ

(Çıkıyor)

Almanca'dan Çev: Tahsin Yılmaz

Genel Dağıtım: Cemmay Ank Dağ: Adaş İzmir Dağıtım: Datic

Varlık

ELLİ YILLIK BİRİKİMDEN
HIZ ALAN DİNAMİK DERGİ

Genel Yayın Danışmanı: Kemal Özer

Ekim Sayısında

Özel Bölüm
YAPISALCILIĞIN ELEŞTİRİSİNE DOĞRU – 1

önceki tartışmalara yeni boyutlar getirecek yazılar

Roger Garaudy
Yapısalcılık yahut "İnsanın Ölümü"

Charles Parain
Yapısalcılığın Tarihe Bakışındaki Sakatlık

Veysel Atayman
Yapısalcılıktan Çıkış – 1

Jean — Paul Sartre
Tarihin Reddi

Hilmi Yavuz
Yapısalcılık Bir Kuram mı? Bir Yöntem mi?

Afşar Timuçin
Yapısalcılığın Felsefesi
Çağdaş Tarih Bilimine Ters Düşer

Notlar: *Ataol Behramoğlu*
Öykü: Oktay Akbal

Yazı ve eleştirileriyle
Orhan Barlas, Özdemir İnce, Alpay Kabacalı, Bedirhan Toprak Turgay Fişekçi, Erman Şener

Şiirleriyle
Aziz Nesin, A. Kadir, Ali Yüce, İlhan Özdemirci, Mehmet Karabağlı

VARLIK — Cağaloğlu yokuşu 40/2
Yıllık abone: 1200 TL.
Öğretmen ve öğrencilere: 1000 TL.
Posta çeki hesap no. 119822

bilgi YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI BİLGİ DİZİSİ

Cüneyt Arcayürek Açıklıyor:
1. DEMOKRASİNİN İLK YILLARI 350.–
2. YENİ İKTİDAR/YENİ DÖNEM 350.–
Faruk Yener MÜZİK KILAVUZU 700.–
Dr.B.Spock/ÇOCUK BAKIMI VE EĞİTİMİ 500.–
Bertrand Russel/BATI FELSEFESİ TARİHİ 1. Antik Çağ 400.–
Sophia Loren/AŞK MUTFAĞI (yemek kitabı) 250.–
Maurice Duwarger/SOSYAL BİLİMLERE GİRİŞ 600.–
M.Hasaneyn Heykel/KAHİRE DOSYASI 350.–
S.Allende/ŞİLİ'DE SOSYALİST EYLEM: 150.–
A.Taner Kışlalı/ÖĞRENCİ AYAKLANMALARI 225.–
Y.A.Petrosyan/SOVYET GÖZÜYLE JÖNTÜRKLER 350.–
Maurice Duwarger/SİYASAL PARTİLER 600.–
Bilge Umar/İZMİR'DE YUNANLILARIN SON GÜNLERİ 350.–
Ernest Mandel/AVRUPA MEYDAN OKUYOR 200.–
Wright Millis/İKTİDAR SEÇKİNLERİ 600.–
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu
DEVİRDEN DEVİRE I 350.–
DEVİRDEN DEVİRE II 450.–
DEVİRDEN DEVİRE III 450.–
Regis Debray/CHE'NİN GERİLLASI 200.–
A.Kollantaı/MARKSİZM VE CİNSEL DEVRİM 325.–
Prof. Ziya Gökalp Mülayim
KOOPERATİFÇİLİK 450.–
Sweezy - Baran - Magdoff/ÇAĞDAŞ KAPİTALİZMİN BUNALIMI 325.–
Armando Uribe/KARA KİTAP/ŞİLİ'DE AMERİKAN DARBESİ 225.–
Niyazi Berkes/TÜRK DÜŞÜNÜNDE BATI SORUNU 300.–
Gilles Martinet/BEŞ KOMÜNİZM 300.–
Attila İlhan/FAŞİZMİN AYAK SESLERİ 400.–
Mümtaz Soysal/GÜZEL HUZURSUZLUK 225.–
İlhami Soysal/GÜNÜN İÇİNDEN 400.–
Ergun Aybars/İSTİKLAL MAHKEMELERİ 275.–
Niyazi Berkes/İSLAMLIK, ULUSÇULUK, SOSYALİZM 250.–
Nadir Nadi/SİL BAŞTAN 275.–
Sadun Tanju/KUTSAL İNEKLER 250.–
Feroz ve Bedia Turgay Ahmad
TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ POLİTİKANIN AÇIKLAMALI KRONOLOJİSİ 500.–
Mete Tunçay/TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR 750.–
Dr. Çetin Yetkin/SİYASAL İKTİDAR SANATA KARŞI 400.–
Memduh Aytür/KALKINMA YARIŞI VE TÜRKİYE 400.–
Prof. Jaschke/YENİ TÜRKİYE'DE İSLAMLIK 300.–
Sorokin/BİR BUNALIM ÇAĞINDA TOPLUM FELSEFELERİ 350.–
Prof. Mustafa Akdağ/TÜRK HALKININ DİRLİK VE DÜZENLİK KAVGASI 600.–
B.Russel/ENDÜSTRİ TOPLUMUNUN GELECEĞİ 300.–
Roger Graudy/MARKS İÇİN ANAHTAR 200.–
Gilbert Tordman/SEKSOLOJİ İÇİN ANAHTAR 275.–
Chevement – Motchane/SOSYALİZM İÇİN ANAHTAR 325.–
Attila Tokatlı/ANSİKLOPEDİK FELSEFE SÖZLÜĞÜ 350.–
Nazım Hikmet/KEMAL TAHİR'E MAPUSANEDEN MEKTUPLAR 450.–
Jim Thompson/GÜNAH KUYUMCULARI 125.–
John O'Hara/ŞEYTANIN SON BİLMECESİ 125.–

— Siparişlerinizin tutarını HAVALE POSTA ya da DAMGA PULU olarak gönderebilirsiniz.
— Ödemeli siparişlerinizde posta masrafı ödemeli bedeline eklenir.
— Kitapçılara %25 indirimli ödemeli satış yapılır.

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. No: 46/A ANKARA
Tel: 31 81 22 — 31 16 65

e yayınları bilim dizisi: 2

"Carl Sagan'ın elleri, Kral Midas'ınkiler gibi... Hangi konuya dokunursa altına dönüştürüyor... Cennetin Ejderleri'nde de öyle... İnsan zekâsı konusunda okuduğum hiçbir şey, bu kitap kadar ilginç ve tatlı gelmedi bana..."

Isaac ASIMOV

"İnsan zekâsının evrimi konusunda çok akıllıca yazılmış, sağlam bilgilere dayanan bir kitap... Özellikle mantıkdışı psikoloji ve kült saçmalıklarının yaygınlaştığı günümüzde çok gereksindiğimiz bir ilaç, Carl Sagan'ın yaklaşımı... Gözlerimizin hemen üstünde ve arkasındaki o gizemli mini-bilgisayarın kapasitesi ve sınırları hakkında daha derin, daha sağlıklı bir kavrayışa sahip olmak isteyen herkesin okuması zorunlu bu kitabı...

Martin GARDNER

e yayınları p.k. 12 İstanbul

hil yayın

TOPLUMBİLİM ÜZERİNE • SEHA L. MERAY
Prof. Meray'ın toplumbilim konularını içeren özgün yapıtı
Ederi: 300 TL.

GELENEKTEN GELECEĞE • İLBER ORTAYLI
Toplumsal kültur ve sanata geniş bir bakış açısı Ederi: 175 TL

DEMOKRASİYE GİDERKEN • MÜMTAZ SOYSAL
Prof. Soysal'ın demokrasiye geçiş sürecindeki düşünceleri...
Ederi: 200 TL.

İNSANCA YAŞAMAK • SEHA L. MERAY
Bilim ve hümanizmayı birleştiren çarpıcı denemeler
Ederi: 250 TL.

MİLLİ MÜCADELE ANILARIM • H. VELDET VELİDEDEOĞLU
Ord. Prof. Dr. H.V.VELİDEDEOĞLU nun Milli Mücadele de tanık olduğu olaylar ve gözlemleri. Ederi: 250 TL.

"MAYINLI TARLA"DA DIŞ POLİTİKA • HALUK GERGER
Uluslararası Politika ve Türk Dış Politikası Üzerine ilginç yorumlar. Ederi: 250 TL.

SALDIRGANLIK, ÖNYARGI VE YABANCI DÜŞMANLIĞI
TÜRKER ALKAN
Doç. Dr. Türker Alkan'ın bir siyasal davranışçı olarak yabancı düşmanlıgını irdeleyen calışması. Ederi: 250 TL.

YENİ KİTAPLAR

TOPLUMSAL YAŞAM VE HUKUK
HIFZI V. VELİDEDEOĞLU
Ederi: 400 TL.

İMPARATORLUĞUN EN UZUN YÜZYILI
İLBER ORTAYLI
Ederi: 300 TL

24 OCAK DENEYİMİ ÜZERİNE
OSMAN ULAGAY
Ederi: 250 TL

DEMOKRASİ VE KÜLTÜR
EMRE KONGAR
Ederi: 350 TL

DAĞITIM:
İstanbul: Cemmay, Say, Deniz, Özgür, Bilgi, Barış, Örnek
Ankara : Adaş
İzmir : Datiç, Şentürk, Altay

İSTEME ADRESİ:
Hil Yayın, Divanyolu, Işık Sokak Ören Han No: 29 İstanbul

Tobav oyun yazma yarışması

TOBAV (Devlet Tiyatrosu-Opera ve Bale Çalışanları Yardımlaşma Vakfı), Ödüllü bir Oyun Yarışması düzenlemiştir.

Cumhuriyetimizin 60. yılında Türk Tiyatro Sanatına çağdaş, kalıcı anlamda yapıtlar kazandırmak amacını güden bu yarışmaya son katılma tarihi 29 Ekim 1983'tür. Postayla gönderilecek yapıtlarda PTT tarih damgası geçerlidir.

Yarışma sonuçları 1983 Aralık ayı içinde açıklanacaktır.

Yarışmada beş oyuna derece verilecek, her oyun için ödül tutarı 20.000 (yirmi bin) TL'dir. Seçici kurul ayrıca "Övgüye değer" bulduğu oyunları da belirler, açıklar.

SEÇİCİ KURUL

Ergin ORBEY, Yar. Doç. Dr. Ayşegül YÜKSEL, Yücel ERTEN, Rutkay AZİZ, Selçuk ULUERGÜVEN, Sıtkı TEKMEN, İzzet Polat ARARAT.

Yapıtlar, "TOBAV İnkılap Sok. 25/4 Yenişehir-Ankara" adresine gönderilecektir.

SANATYAPIM
ATÖLYE•GALERİ
çiftlik cad: 35 1 şenyuva (atlı spor karşısı)
tel: 22 19 06 - 17 77 16 ankara

- RESSAM KAYIHAN KESKİNOK REHBERLİĞİNDE RESİM KURLARI;
- UYGUN KOŞULLARDA, SERGİLER DIŞINDA, KONUKEVİMİZDE SÜREKLİ RESİM SATIŞLARI;
- FOTOĞRAF, GRAFİK, DİA, MATBAA, BROŞÜR VE YAYINLAR;
- ÇEŞİTLİ, AHŞAP-ALÜMİNYUM ÇERÇEVELER YAPILMAKTADIR.

- ekim 1983'te başlayacak resim, fotoğraf, senaryo, batik ve seramik ile özgün baskı atölye çalışmaları için kayıtlar başladı.
- yeni sergi sezonumuz ekim 1983 te başlayacak ve aralıksız sürdürülecek.

hergün(cumartesi-pazar dahil)saat:13.00 - 20.00

SERGİ KİTABEVİ

- İlk, orta, yüksek öğrenim ders kitapları
- Bilimsel - sanatsal yayınlar
- Süreli yayınlar
- Kırtasiye gereçleri

HİZMETİNİZDE
Adres: Birinci Beyler Sokak.
Uğur Pasajı 10/B
Tel: 13 72 22 - İZMİR

CEM İDİZ

NOTASYON (MÜZİK YAZISI)

19. yüzyıl başlarında Amerika'da zenci köleler banjocu ve davulcunun eşlik ettiği bir şarkıcının müziği ile dansediyorlar.

MÜZİKTE uzun süre pratik açıda bir notasyon (müzik yazısı) tekniğine gerek duyulmamıştır. Gerçi seslerin harflerle adlandırılması eski Yunan ve Roma'dan başlar, ancak o zamanlar bile harfler müziğin icrasında değil de, yalnızca bilim adamları tarafından ses ve akustik üzerine yapılan çalışmalarda kullanılıyordu.

7. yüzyıl başlarında müzikçiler tarafından kullanılan gelişmemiş bir notasyona rastlanıyor. Ancak bu teknik de yalnızca ezginin inici ya da çıkıcı olduğu, ses ve ritimlerin nasıl olabileceği üzerine ortalama birtakım bilgiler verebiliyordu.

10. yüzyılda ise polifoninin ortaya çıkması sonucu müziği kağıda dökme gereği iyice belirmişti. Kullanılan notasyon yetersiz olunca da özellikle ritim yazısında günümüzdekinin temeli sayılabilecek önemli yenilikler yapıldı. Artık ses değerleri büyük ölçüde yazıyla ifade edilebiliyordu. Ritmin yanı sıra seslerin de eşit aralıklara bölünmesi, bu aralıkların yazıya geçebilmesi ve en önemlisi beş çizgiden oluşan dizeğin (porte) kullanılması 16. yüzyılı buluyor. Bu tekniğin ilk kullanıldığı alan, koral müzik, yani insan sesidir. Zamanla değişik ses tonları ve çalgılara göre yazıyı kolaylaştırmak için birden fazla anahtar kullanımı da yerleşmiştir. Günümüzde bir sol, iki fa ve dört do anahtarı olmak üzere yedi tane anahtar vardır.

Tüm bu gelişmelere karşın bugün bile notasyonun yeterli olduğu, yani notayla her istenilenin ifade edilebileceği söylenemez. Seslerin ve ses değerlerinin matematiksel olarak bölünmeleri teorik açıdan mümkünse de, kullanılan notasyon her istediğimizi yazıya geçirebilmemize el vermiyor.

Çağdaş müzikte mikrotonların ve çalgıların farklı kullanılması nedeniyle yeni yazı teknikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında grafik yazı ya da ölçüsüz yazıyı örnekleyebiliriz. Ayrıca bir de elektronik müzik yazısı vardır. Ancak bu yeni tekniklerde 7. yüzyılda olduğu gibi, yalnızca ortalama değerler verilebiliyor. Dolayısıyla çağdaş notasyonun da epeyce gelişmesi gerekiyor.

Bir yandan günümüzde yalnızca popüler müziklerde kullanılan klasik notasyon ve çağdaş müziklerde kullanılan yeni notasyon varken, öte yandan notasyonun hiç girmediği anonim (folklorik) müzikler var. Gerçi folklorik müziklerin bir kısmı notaya alınıyor, ancak asıl ortaya çıktığı koşullarda böyle bir tekniğin olmaması nedeniyle birçoğunun kalıcılığı ve bilimsel anlamda ele alınabilirliği tehlikeye düşüyor. Böyle olunca belki de en önemlisi derleme çalışmalarının düzenli bir şekilde sürekliliğini sağlamaktır. ■

A'dan Z'ye müzik sözlüğü

Boutade: (Fr.) Doğaçlama dans.
Brass: (İng.) Bakır üfleme çalgılar.
Brio: (İt.) Güçlü. Bir parçanın canlı ve güçlü çalınacağını gösteren terim.
Brise: (Fr.) Akorun arpej biçiminde, kırılarak çalınması.
Btb.: Bastuba'nın kısaltması.
Burletta: (İt.) Müzikli güldürü.
Busk: Verilmiş bir armoni kalıbı üzerine doğaçlamak.

Kitaplar

SOVYET ROMANI
Yarın Yayınları 2
A.Mümtaz İdil
140 sayfa, 250 lira.

"Gerçeklik ve Roman" adlı ilk kitabı yakınlarda çıkmış olan Mümtaz İdil, Yarın Yayınları'ndan yeni çıkan ikinci kitabı "Sovyet Romanı" ile yazın alanında önemli bir yapıt kazandırdı.

19. yüzyılda büyük romancılar yetiştiren Rus edebiyatının zengin kültür mirasını devralan Sovyet yazarlarının, özellikle devrim sonrası yetişenlerin 19. yüzyıl edebiyat geleneğini sürdüremediğini savunan batılı eleştirmen ve yazarlarca Sovyet edebiyatının varlığı yadsınmaktadır. Yazar ve eleştirmen olarak tavırları siyasal düşüncelerinden bağımsız olmayan bu kişilerin gerçekte karşı çıkma nedenleri bellidir. Kendi içlerindeki tartışmalarda romanın bir sanat dalı olarak öldüğü gündeme getirilirken, ayrıca "bireyci" sanatın sayısız örneğini veren Batılı yazarların kendi çıkmazları karşısında gelişen ve her yıl yüzlerce roman yayınlayan bir edebiyatın varlığına duydukları tepki Sovyet edebiyatının varlığını tüm dünyaya kanıtlamasını önleyemiyor. "Sovyet Romanı", böylesi gözü kapalı tartışmaların asılsızlığını ortaya koyuyor.

İçinde yaşadıkları dönemlerde önemli yapıtlar kazandıran yüz kadar romancının tanıtıldığı "Sovyet Romanı", Maksim Gorki'ye kadar yaşayan romancıları kısa değinmelerle anarak, Sovyet romancılarına Gorki ile giriş yapıyor. M.İdil, toplumcu gerçekçi sanatı kurduğunu söylediği Gorki'den başlamasının nedenini; Gorki'den sonra toplumcu gerçekçi sanatın büyük gelişim sıkıntısı çektiğini ve yeni arayışların yeni çatallaşmalar doğurduğunu, 19. yüzyıldan sonra çağdaş gerçekçiliğin oluşmasını sağlayan Sovyet romancılarının tanıtılmasını amaçladığını söyleyerek açıklıyor.

Gorki'den başlayan ve doğum tarihlerine göre bir sıralama içinde ele alınan yazarlar arasında yapıtları dilimize çevrilmiş ve ülkemizde çok iyi tanınan Ehrenburg, Pasternak, Ostrovski, Simonov, Aytmatov, Şolohov'la birlikte,, yapıtları bizde hiç yayınlanmamış Vasilçenko, Auezov, Vesyolıy, Tendiryakov, Kondratyev gibi yazarlar da var. Ekim devriminden sonra yetişen romancıların büyük bir çoğunluğunun yapıtları dilimize çevrilmediği için "Sovyet Romanı" ile ülkemizde tanınmayan birçok romancıyı da tanıma olanağına kavuşmuş oluyoruz.

Sovyet romancılarının eserlerinde işledikleri konuları onların görüşleri bağlamında vermeye çalışan İdil, aynı zamanda okuyucuya yapıtların ve yazarlarının Rus-Sovyet edebiyatındaki önemlerini de vurguluyor. 19. yüzyıl roman geleneğini sürdürmeye çalışmaları açısından onları tanıtırken, genel bir değerlendirme içinde romancıların - eserlerin birbirlerinden etkilenmelerini, varolan edebiyat geleneğine bağlı kalmalarını incelerken, zaman zaman yaşam öykülerinden, Ekim devrimine karşı düşüncelerinden söz ediyor.

"Sovyet Romanı" özenli bir çalışmanın ürünü olduğunu her yönüyle gösteriyor. Okuyucu, bir yandan Sovyet edebiyatının birçok yeni adını tanırken, kitabın sonundaki dizinden yararlanma ve 16 sayfalık Sovyet romancılarının fotoğraflarının yeraldığı küçük bir albüme sahip olabiliyor.

Yayınevlerinin basacak Türk romanları bulamadıkları ve şaşmaz bir pazara sahip olduğu için yeniden yeniden basılan klasik romanların kitapçı vitrinlerini doldurduğu bir ortamda, dünya edebiyatına sayısız yapıtlar kazandıran Sovyet romanı üzerine titiz bir inceleme ve genç bir eleştirmen tavrı getiren A.Mümtaz İdil'in Yarın Yayınları'ndan çıkan "Sovyet Romanı", kitaplığımızda bulunması gerekli bir yapıt.

Füsun ÖZTÜRK

GERNİKALI ÇOCUKLAR
Herman Kesten
Çeviren: Dilek Zaptçıoğlu Akçin
Sungur Yayınları 1982, 223 sf.

1936 yılında İspanyol Halkı, dünyada kimi çevreleri şaşkınlığa düşüren bir seçim yapmıştı. Halk cephesi iktidara gelmiş, toprak reformu kamulaştırmalar, ekonomik ve politik yaşamın demokratikleştirilmesini içeren bir yaşam akışı düzenlemeye koyulmuşlardı. Şaşkınlığı korkuya dönüşen o kimi çevreler, Hitler - Mussolini - Franco üçlemesini sahneye sürmüşlerdi. Dünya savaşının ilk provaları yapılıyordu artık. Goering, Alman Hava Kuvvetlerinin son manevra alanlarından biri olarak seçtiği, Bask'ın küçük kasabası Guernika'ya yöneltiyordu uçaklarını.

"Bir pazartesiydi. Güneş Gernika'nın üzerinde bir alevdi. Nisan'ın yirmi altıncı günüydü; o günü unutmayın. İsa'nın doğumundan 1937 yıl sonra oldu. Kavrıyor musunuz? Yedi çocuktuk pazartesi sabahı. Akşam olduğunda yalnızca üçümüz yaşıyorduk." Gernikalı Carlos, kendi sorunlarıyla başbaşa yaşayan, aşkları, kötülükleri, iyilikleri, şakaları, acıları birbirine karışmış halkın başına atılan bomba dolu iki saati kelimelere sığdırmaya çalışıyordu. O günü unutmayın demişti. Profesyonel katiller, cinayetlerini, mantık çizgilerinin içinde usta temellere dayayarak, çarpık ruhlarının aklına uyarak işlerlermiş. Herkesin gözü Madrit'e çevrilmişken, hiçbir ip ucu bırakılmayacağı sanılarak cinayetlerini işliyorlardı. Oysa cinayet öyle bir belgeleniyordu ki, yaşamamış olanlar bile Guernika'nın vahşetini yaşıyorlardı. Picasso, bir daha hiç unutulmamak üzere tuale aktarıyordu. Herman Kesten, sıradan insanların yaşamıyla kitaplaştırıyordu. İç savaş sırasında, gönülleri, özlemleri Cumhuriyetçilerden yana, ama düşünceleri berraklaşamamış bir aileyi, Beumarhais'nin Figarosu gibi yaşayan, karmaşık amcayı, günlük sorunları içinde yakalıyor. Carlos'un anlatımıyla, bombarduman öncesi ve sonrası sorunlarıyla bize sunuyor.

12 roman, iki tiyatro, birçok ünlü sanatçının biyografilerini yazmış olan, Herman Kesten, Gernikalı Çocuklar yapıtı ile ilk kez Türkçeye çevrilerek beğenimizi kucaklamaya adımını atıyor. Musevi asıllı Kesten, 1900 yılında Almanya'nın Nürnberg kentinde doğmuş, 1933'te Krupp'un kasabı boyacı Hitler iktidara gelince, birçok Alman aydını gibi ülkesini terk edip gezginciliğe başlamış, bir Alman olarak Guernika'ya uçan Alman uçaklarına karşı, onurlu Almanların savunusunu yaparak Gernikalı Çocukları yaratmış.Eğer İspanyol Cumhuriyetcilerinin direnişini başka yazarlardan okuduysanız, Herman Kesten ile o dönemi bir kez daha yaşayabilirsiniz.

Taner GÜREL

●

Satranç

EMREHAN HALICI

Kafkasların eteklerinde, Pyatogorsk yakınlarında bir okulda geleceğin satranç ustaları yetişiyor.

* **18. Türkiye Satranç Birinciliğini Adnan Şendur kazandı. Adnan Şendur' un büyük bir başarı göstererek hiç yenilgi almadan şampiyon olduğu birinciliğin sonuçları şöyle:**

  1.Şendur 10.5, 2.Yurtseven 10, 3.Süer 9, 4.Karadağ 7.5 5.Bilyap E. 7, 6.Pamuk 6.5 6.Türkoğlu 6.5, 8.İpek 6, 9.Öney R. 5.5, 10.Özbilen 5, 10.Nemlioğlu 5, 12.Vatansever 4.5, 13.Bilyap S. 4, 14.Pekand 4.

* **Balkan şampiyonasına katılacak genç milli takımımız açıklandı.**

  1.Suat Atalık, 2.Haldun Ünalmış, 3.Kerim Tütüncü, 4.Hakan Han

* **İzmir Çeşme Belediyesi uluslararası bir satranç turnuvası düzenledi. Ekim ayının son haftasında yapılacak turnuvaya 7 yabancı oyuncu davet edildi.**

* **3. Altın Portakal Antalya Satranç Turnuvası için seçmeler devam ediyor.**

MAÇ

Beyaz : DİDİSHKO
Siyah : BALASHOV
1982

1)d4, Af6; 2)c4, e6; 3Af3, fb4; 4)Fd2, Ve7; 5)g3, 0-0; 6)Fg2, Fxd2; 7)Vxd2, d6; 8)Ac3, e5; 9)0-0, a5; 10)dxe5, dxe5; 11)Ad5, Axd5; 12)cxd5, Kd8; 13)Kfd1, Fg4; 14)Kac1, Fxf3; 15)Fxf3, Ka7; 16)d6, cxd6; 17)Vxd6, Kxd6; 18) Kc8, Vf8; 19)Kxf8, Şxf8; 20)Kxd6, Şe7; 21)Kb6, Ad7; 22)Kxb7, Kxb7; 23)Fxb7, Şd6; 24)Fe4, h6; 25)Şf1, Ab6; 26)Fc2, Şc5; 27)Fb3, f6; 28)Şe1 Ac8; 29)Şd2, Ad6; 30)Şd3, Şb4; 31) Fc2, Şc5; 32)a3, Şb5; 33)Şc3, Şc5; 34)Fd3, Ac8; 35)h4, g5; 36)h5, Ad6; 37)Şb3, f5; 38)Şa4, e4; 39)Fc2, Ac4; 40)b3, 1-0

MAÇ

Beyaz : YUDASİN
Siyah : İNKJOV
1982

1)e4, e5; 2)Af3, Ac6; 3)Fb5, f5; 4)d3, fxe4!; 5)dxe4, Af6; 6)0-0, Fc5; 7)Ac3, 0-0; 8)a3, d6; 9)Aa4, Fb6; 10(Axb6, axb6; 11)c3, Şh8; 12)Ke1, Ve8; 13) Ad2. Vg6; 14)Vf3, Fg4; 15)Ve3, Ah5; 16)Ff1, Kf6; 17)Şh1, Kaf8; 18)f3, Fe6; 19)g3, Axg3!!; 20)hxg3, Vxg3; 21)Fg2, Kh6; 22)Şg1, Kh2; 23)0-1

ANALİZ
(Munk, Amatör, 1914)

1)
Ac7+ , Şa7
2)
Vxa6+ !, bxa6 kalenin önünü açmak için vezir fedası.
3)
Ab5+ , Şa8 At ve Şah ilk pozisyonlarına dönüyorlar. Tek değişen kalenin önünün açılmış olması.
4)
Ka7+ , Mat

İKİ HAMLEDE MAT
(W. Beers, 1939)

1)
Fg8
Siyah şahın gideceği heryer açmazlarla sonuçlanıyor.

ÜÇ HAMLEDE MAT
(G.Dobbs, 1938)

1) Kc8;
A.1)..., d5;2)Fc7, Şc5;3)Fe5+
B.1)..., başka;2)Ff5, herhangi;
3)Kd3+

Çağdaş Yayınları

MEVCUT YAYINLARIMIZ

DENEME DİZİSİ

		EDERİ
Prof. Özdemir Nutku	Yaşayan Tiyatro	200,–
Prof. Akşit Göktürk	Okuma Uğraşı (2. bası)	150,–
Şevket Süreyya Aydemir	Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları	100,–
Prof. Macit Gökberk	Değişen Dünya, Değişen Dil	150,–
Nadir Nadi	Uyarılar (3. bası)	250,–
Hıfzı Veldet Velidedeoglu	Yol Kesen Irmak	350,–
İlhan Selçuk	Atatürkçülüğün Alfabesi (2. bası)	200,–
Prof. Nusret Hızır	Felsefe Yazıları (2. bası)	250,–
Mehmet Kemal	Şairler Dövüşür	220,–
Oktay Akbal	Dünyaya Açılmak	200,–
Nadir Nadi	Ben Atatürkçü Değilim	200,–
Samim Kocagoz	Roman ve Yazarlık Onuru	200,–

TARİH – ANI – GEZİ – OLAY DİZİSİ

Hıfzı Topuz	Konuklar Geçiyor	100,–
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Ailenin Cilesi Bosanma	200,–
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Söylev (12. bası)	400,–
Hıfzı V. Velidedeoğlu	Söylev Belgeler	300,–
Azra Erhat	Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı (2. bası)	200,–
Melih Cevdet Anday	Anadolu'da ve Sosyalist Ülkelerde	150,–
Kemal Üstün	Menemen Olayı ve Kubilay (3. bası)	125,–
Oktay Akbal	Geçmişin Kuşları	150,–
Nadir Nadi	Perde Aralığından (3. bası)	150,–
Meral Tolluoğlu	Babam Nurullah Ataç	100,–
Sadi Borak	Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları	250,–
Nadir Nadi	Olur Şey Değil (2. bası)	150,–
Ebubekir Hazım Tepeyran	Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları	200,–
Erol Ulubelen	İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye	350,–
Cemal Madanoğlu	Anılar I. Bölüm	400,–
Talip Apaydın	Köy Enstitüsü Yılları	275,–

BAĞIMSIZ DİZİ

Philipp Soupoult	Şarlo	50,–
Kemal Ozer	Sanatçılarla Konuşmalar	50,–
Atena Deponte	Yaşayan Kosta	50,–
Mümtaz Zeytinoglu	Ulusal Sanayi	100,–
Benjamin Farrington	Darwin Gerçegi	200,–

evinize ingilizce girsin

Öyküler, çizgi romanlar,
güncel konular, sözlük, gramer,
aşama testleri, spor,
mizah, bulmaca...

**Bizim English, az bilenleri zorlamayacak,
çok bilenleri zenginleştirecek, dengeli,
özlü, bir kaynaktır.**

Dinlenirken okuyun, okurken dinlenin.
İngilizcenizi ilerletin...

BİZİM ENGLISH'e abone olun

BİZİM ENGLISH
İngilizce/Türkçe
aylık dergi

"İngilizce kolaydır"

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi	1 yıllık
Normal posta	2440 TL.
Taahhütlü	2950 TL.
6 aylık	
Normal posta	1250 TL.
Taahütlü	1450 TL.
Yurtdışı	1 yıllık
Posta ücreti dahil	19 US

Havalelerinizi İş Bankası Türbe Şubesi 2938 numaralı hesaba yatırınız.